

5. Завдання та механізми забезпечення ефективності економічної стратегії в Україні

5.1. Засади формування ефективної економічної стратегії в Україні

Проведене нами дослідження досвіду та результатів застосування інструментів реалізації економічної політики на теренах України, викладене у попередньому розділі, дозволяє зробити висновок про суперечливість господарської системи, яка склалася в результаті тривалого періоду економічних трансформацій. Така суперечливість виявляється у деформації ключових макроекономічних закономірностей, неадекватності макроекономічних індикаторів, традиційно використовуваних для визначення стану економіки, «нетиповій» реакції економічних суб'єктів на заходи економічної політики, і, відповідно, - суттєвому зниженні ефективності таких заходів. **Серед основних фундаментальних деформацій зокрема виділимо наступні.**

1. Розвиток трансформаційних процесів супроводжувався зниженням технологічного рівня і ефективності виробництва, скороченням продуктивності праці, переорієнтацією промисловості на виробництва з меншою часткою доданої вартості. Таким чином, формування основ ринкової економіки в Україні супроводжувалося зниженням рівня конкурентоспроможності економіки - основної характеристики дієвості останньої в умовах ринку.

2. Прискорена приватизація спричинила формування великої кількості приватних підприємств без утворення критичної маси ефективних власників, спроможних здійснювати ефективну економічну стратегію і вести конструктивну конкурентну боротьбу. Відтак дезорганізаційний ефект приватизації на тривалий час переважив конструктивний ефект інституційного вдосконалення національної економіки.

3. Генетичним наслідком тривалого періоду здійснення антиінфляційної політики шляхом монетарних рестрикцій стало зменшення спроможності грошової системи виконувати властиві їй у ринковій економіці функції засобу обігу, платежу та нагромадження. Внаслідок цього навіть після досягнення належної внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні ремонетизація економіки до адекватного рівня насичення її грошовою масою супроводжується помітними дисбалансами у структурі та темпах приросту грошових агрегатів.

4. Випереджальне зростання «нових» секторів, насамперед - спекулятивно-осередницького спрямування (торгівлі, фінансового посередництва, операцій з нерухомістю тощо) порівняно з реальним сектором економіки призвело до того, що, через низьку платоспроможність останнього, відбулося нагромадження ліквідності банківського сектору (у тому числі - шляхом зовнішніх запозичень) при збереженні значного незадоволеного попиту реального сектору на кредитні ресурси. Диференціація розподілу фінансових ресурсів посилюється через вузькість спектру фінансових інститутів, представлених на українському ринку.

5. Постійно зростаюча потреба у забезпеченні надходжень до державного бюджету зумовлює збереження відносно високого податкового тягаря, який гальмує економічні процеси і водночас перешкоджає реформуванню податкової системи на засадах стимулювання економічної активності.

6. Економічній політиці держави притаманні значний рівень непослідовності, переважання тактичних компонентів над стратегічними, високий рівень залежності від політичної кон'юнктури. Це дезорієнтує суб'єктів господарської діяльності, перешкоджає формуванню ними дієвих власних стратегій, викликає тенденцію до їхнього опору такій політиці, а відтак - різко знижує ефективність останньої.

Позитивні тенденції економічної динаміки, започатковані в Україні наприкінці 1999 р., свідчать про поступовий перехід національної економіки до нової фази розвитку, в якій мають виявлятися результати здійснених у попередні роки ринкових економічних перетворень. Між тим, відсутність дієвих структурних зрушень в економіці свідчить про те, що в ній поки що не склався «господарський порядок», який на саморегульованих засадах забезпечує збалансованість соціально-економічного розвитку та внутрішні стимули до економічного зростання.

Відтак «економічний романтизм» як фетишизація самого процесу ринкових реформ, що панував в Україні протягом 90-х років, має поступитися місцем «економічному прагматизмові» - підпорядкуванню заходів економічної політики потребам економічного зростання, використанню конкурентоспроможності національної економіки як головного критерію ефективності цієї політики. Йдеться про формування в Україні **«економіки зростання» - економічної системи, інтенсивний розвиток якої відбувається переважно під впливом внутрішніх та іманентних їй чинників і має відносну автономію щодо внутрішніх та зовнішніх політичних впливів.**

Важливість такого завдання критично зростає в світлі явищ фінансово-економічної кризи, яка жорстко вразила українську економіку наприкінці 2008 р. - у першій половині 2009 р. та довела нежиттєздатність фрагментарної експортоорієнтованої моделі розвитку, яка вкоренилася в Україні в період економічного зростання.

«Економіка зростання» має спиратися на комплекс відповідних стратегій на рівні суб'єктів господарювання. Довгострокове планування власного розвитку здійснюють насамперед великі компанії, які будують свою інвестиційну стратегію, виходячи з очікувань щодо перспектив динаміки економічного середовища. Малі та середні підприємства здебільшого прямо чи опосередковано входять до сфери економічного впливу великих компаній, отже, здійснюють власне стратегічне планування з урахуванням стратегій великих підприємств. Отже, **для якнайшвидшого відновлення стратегічної орієнтованості національного економічного розвитку потрібно зберегти і розвинути великі підприємства, які є або мають перспективи стати основою галузевих або регіональних кластерів** та розповсюдити таким чином ефект від свого економічного зростання. Становлення національних промислово-фінансових угруповань спроможне не тільки додат-

ково посилити інвестиційний та відтворювальний процес в економіці, але й зміцнити економічні передумови для оптимізації відносин між центром та регіонами.

Потрібно усвідомлювати, що внаслідок тривалої кризи в Україні сформувалися жорсткі фінансові обмеження зовнішнього та внутрішнього характеру, які різко звужують стратегічний вибір, спричиняють загострення конфлікту з приводу цих ресурсів між економічними і політичними силами. У зв'язку з цим **безумовного пріоритету** порівняно з іншими напрямками економічної стратегії держави має **набути сприяння ресурсотворчій діяльності національного капіталу на внутрішніх ринках. Національний капітал має в собі потужну державницьку функцію**, оскільки він зацікавлений у сильній державі, яка спроможна гарантувати дотримання суб'єктами господарювання ринкових «правил гри».

Таке сприяння має відбуватися із залученням інструментів грошово-кредитної, бюджетно-податкової, структурної, інституційної, зовнішньоекономічної, соціальної політики. Подолання антагонізму інтересів економіко-політичних груп та тенденцій до рентної поведінки суб'єктів господарювання має відбутися через політику стимулювання економічного зростання за допомогою бюджетно-податкових та грошово-кредитних важелів і забезпечення вдосконалення механізмів міжгалузевого переливу капіталів та розбудови ринкової й інформаційної інфраструктури. Базовою метою такої стратегії є забезпечення стійкого економічного зростання та структурної модернізації національної економіки з метою зміцнення національної конкурентоспроможності та забезпечення реалізації національних інтересів України.

Головними напрямками «стратегії зростання» є наступні.

- **Швидке відновлення місткості внутрішнього ринку** як найкращого способу поширення позитивного ефекту від економічного зростання. Розвиток виробництва товарів народного споживання і сфери послуг має стимулювати прискорене капіталотворення для послідовної реалізації динамічних структурних пріоритетів. Зростання інвестиційної активності має адекватно відображатися у зростанні інвестиційного попиту на внутрішньому ринку.

- **Збереження стану відносної валютно-грошової та фінансової стабільності**, з утриманням темпів інфляції, курсової динаміки, показників внутрішнього та зовнішнього боргу, балансу бюджету, платіжного балансу в межах, які не перешкоджають розвитку бізнесу в Україні.

- **Реалізація факторних переваг України**, серед яких основними є гео-економічні чинники, наявність родючих сільськогосподарських угідь, висококваліфікована робоча сила, розвинена виробнича інфраструктура. Значний потенціал на цих напрямках дає підстави очікувати суттєве зростання ВВП лише за рахунок збільшення його використання.

- **Суттєва активізація інвестиційних процесів**, надання їм переважно інноваційної спрямованості, забезпечення зміни структури національної економіки, виходячи з вимог соціально-економічної ефективності та національної конкурентоспроможності.

- **Забезпечення випереджального розвитку людського капіталу** як основного конкурентного чинника в сучасній економіці, якнайповніші розвиток та використання інтелектуального та підприємницького потенціалу нації.

- **Поширення соціального ефекту від економічного зростання** у вигляді підвищення рівня реальних доходів та купівельної спроможності населення, посилення соціального захисту, поліпшення умов життя.

- **Ефективна інтеграція до світового господарства**, спрямована на оптимальне використання національного економічного потенціалу та оволодіння сучасними конкурентними перевагами.

Принципово важливим засобом забезпечення ефективності стратегії зростання є максимальне уникнення конфлікту стратегічних і тактичних завдань, що, на жаль, досить часто зустрічалося у попередньому досвіді реалізації економічної політики.

Необхідно чітко визначити причинно-наслідковий зв'язок у реалізації завдань економічної стратегії, враховувати, *що* саме потрібно розглядати як передумови, а що - як наслідки економічного зростання. Зокрема, посилення соціальної орієнтації економіки, поглиблення грошової й фінансової стабілізації, детінізація економіки, вирівнювання регіональних диспропорцій мають розглядатися саме як наслідки економічного зростання та позитивних структурних зрушень, а не як самодостатні завдання, політизоване «понадпланове», але фрагментарне досягнення яких спричинює руйнування цілісності стратегії зростання.

Економічний ефект від відновлення економічного зростання в галузях, орієнтованих переважно на споживчий ринок, має використовуватися для первинного генерування фінансових ресурсів та поступового відновлення відтворювального процесу на підприємствах та в народному господарстві загалом, відбудови економічно обґрунтованого механізму визначення ефективності виробництв та забезпечення їхньої конкурентоспроможності. **Критеріями успішності економічної стратегії на даному етапі є: зближення рівнів прибутковості виробничого та торговельно-фінансового капіталів, достатнє ресурсне забезпечення відтворювальних процесів, зниження фіскального тиску на реальний сектор економіки, нормалізація платіжної дисципліни та процесів ціноутворення.** Відновлення зростання за рахунок підвищення рівня використання наявних потужностей, яке потребує мінімальних капіталовкладень, має вести до перенакопичення капіталу в зростаючих галузях і утворення тимчасово вільних фінансових ресурсів як інвестиційного потенціалу для технологічного оновлення більш складних перспективних виробництв.

Нагромаджений інвестиційний потенціал має використовуватися у галузях, які можуть розвиватися за умов уже структурованого та місткого ринку, готового до споживання складних товарів тривалого користування, а також попиту на технологічне устаткування з боку вітчизняних виробників, котрі дійшли до стадії оновлення виробничих фондів. Кваліфікований підхід до інвестування у цих сферах дає підстави прогнозувати пошук інвесторами насамперед своєрідних «точок зростання», визначальною ознакою

яких є зростання віддачі на капітал та зниження питомих витрат виробництва, і котрі є основою нового технологічного устрою в економіці²⁹⁰. На базі розвитку таких «точок» повинне розвинути масове зростання інвестиційних процесів насамперед з приватних джерел на базі фінансових ресурсів, акумульованих у попередні періоди.

З нашої точки зору, час економічної стратегії макроекономічної стабілізації, яка спричинює консервування структурних диспропорцій та стагнацію національної економіки вже минув. Альтернативою їй могла б стати стратегія *«економічного протекціонізму»*.

Стратегія «економічного протекціонізму» розглядається як комплекс заходів щодо забезпечення засобами держави рівноправної конкуренції на внутрішньому ринку України перехідного періоду. Сенсом такої політики є захист та підтримка державою елементів національної економічної системи (або системи «господарського порядку») - на відміну від нейтрально-відстороненого ставлення до них, характерного для консервативно-ліберальних концепцій. Важливо наголосити, що економічний протекціонізм лише тоді не призведе до автаркії та штучного гальмування структурних і технологічних перетворень, коли він виходитиме не з позиції *обмеження* конкуренції, а з позиції *забезпечення* на внутрішньому ринку України добросовісної та продуктивної конкуренції. Це основний принцип стратегії економічного протекціонізму, і саме цим останній відрізняється від штучно поширеного у суспільній свідомості традиційного розуміння²⁹¹.

Вичерпання чинників екстенсивного економічного розвитку зумовлює постійне посилення уваги до пошуку нових факторів прискорення економічної динаміки, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Запровадження в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання з політичної мети перетворюється на об'єктивну необхідність. Адже лише у такому випадку зростання матиме «кумулятивний» характер, за якого ефект від екстенсивного використання наявних потужностей перевищить потенційно можливий за рахунок інвестиційного та інноваційного зростання.

Інноваційний розвиток можна охарактеризувати як **процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для збільшення обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві.**

Специфічні риси інноваційної моделі розвитку полягають в тому, що вона:

- прискорює зростання продуктивності факторів виробництва, що важливо за умов дефіцитності принаймні одного з них;

---

²⁹⁰Макаренко І. Інновація («точка росту»): вплив на функціонування економіки в перехідний період. - К.: Знання. - 1998.

²⁹¹Жаліло Я. А., Сменковський А. Ю. Концептуальні засади стратегії економічного протекціонізму // Стратегічна панорама. - № 1-2. - 2000. - С. 109.

- забезпечує прискорення зростання обсягів виробництва;
- прискорює структурні зрушення, сприяє перерозподілу ресурсів на перспективні напрями суспільно-економічного розвитку;
- поліпшує статус країни у глобальній економіці та національну конкурентоспроможність.

Значне відставання України у соціально-економічному та науково-технічному розвитку не лише від розвинених країн світу, але й від колишніх держав «соціалістичного табору» робить перехід до інноваційного типу розвитку неодмінною умовою збереження економічного та політичного суверенітету. Як слушно зауважують вітчизняні дослідники, «основою нового стратегічного курсу... має стати опрацювання та реалізація державної політики, спрямованої на створення необхідних економічних, інституційних, науково-технічних та соціальних передумов утвердження України як високотехнологічної держави, її входження до кола високотехнологічних країн світу... Ця мета може стати фундаментом не лише економічної стратегії, а й політичної консолідації нації»²⁹².

Відтак максимально повна реалізація синергетичного ефекту інноваційного розвитку видається єдиною можливим способом реалізації завдання надолужування технологічного та економічного відриву від розвинених країн світу, яке постає як перед Україною, так і перед рештою постсоціалістичних країн.

Особливості процесу економічних трансформацій накладають свій відбиток на реалізацію інноваційної політики. Насамперед, у перехідній економіці, яка характеризується нестабільністю економічних відносин та інституційною й інфраструктурною недовершеністю, реалізація повного інвестиційного циклу є вельми утрудненою та потребує значних витрат. Додаткові труднощі створює активне входження перехідних країн до глобалізованої економіки. Підвищення відкритості економіки запроваджує суттєві обмеження ефективності економічної політики держави, зокрема і в інноваційній сфері. Перед урядами, які здійснюють економічні трансформації, постає триєдине завдання щодо здійснення структурної перебудови всього комплексу економічних відносин відповідно до потреб ринкової економіки, потреб відкритої економіки, потреб запровадження інноваційного типу розвитку та побудови основ постіндустріального суспільства.

Між тим, **під час розробки відповідної стратегії держави має бути врахована низка обмежень, які окреслюють можливості вибору інструментів соціально-економічної політики й фактично формують нову модель останньої.**

1. Заходи економічної політики мають враховувати соціальні очікування громадян та забезпечувати прозорий взаємозв'язок з поліпшенням якості їхнього життя. Тому посилення орієнтації ресурсних потоків на інвестиційні потреби має компенсуватися розширенням можливостей реалізації трудово-

---

²⁹²Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А. С., Гесць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. - К.: Знання України, 2002. - С. 86.

го та підприємницького потенціалу нації й збільшенню доходів населення саме на цій основі.

2. Спираючись на створені основні складові ринкової економічної системи, необхідно надавати пріоритет розбудові прозорого конкурентного поля, забезпеченню рівності «правил гри» суб'єктів ринку, деполітизації та демонаполізації ділового середовища, що дозволить максимально скористатися з дії ринкових механізмів регулювання та звести до мінімуму ручне керування та адміністративне втручання в економічні процеси.

3. Інструменти та заходи економічної політики мають застосовуватися у жорсткій відповідності до міжнародно прийнятої практики, норм рівності конкурентного середовища, рівнодоступності, що серед іншого передбачено й міжнародними зобов'язаннями України та досить жорстко контролюється зовнішньоторговельними партнерами.

4. Має зміцнюватися спроможність економіки України протистояти негативним зовнішнім впливам, які зростають у міру збільшення її відкритості.

5. Зважаючи на значну обмеженість фінансових ресурсів, доступних для забезпечення реалізації стратегічних завдань, ключовим пріоритетом має стати *цільове* спрямування інвестиційних коштів та інструментів державного стимулювання. Важливими кроками у цьому мають стати також послідовне звуження сфери впливу тіньової економіки та рішуче зниження рівня корупції.

6. Обов'язковими умовами ефективності модернізаційної стратегії у соціально-економічній сфері мають стати консолідація влади, уникнення будь-якої конфронтації її гілок, забезпечення їх ефективної взаємодії та співпраці навколо визначених стратегічних завдань.

Усе зазначене має бути визначальним у формуванні соціально-економічної стратегії держави та реалізації заходів поточної соціально-економічної політики.

5.2. Основні пріоритети економічної стратегії України

5.2.1. Орієнтири «нової хвилі» економічних реформ

Завдання формування інноваційної моделі розвитку та побудови передумов європейської інтеграції України потребують суттєвої активізації цілеспрямованої економічної політики держави. Йдеться, по суті, про «нову хвилю» економічних реформ, яка має сформувати механізми та інструменти економічної політики, що дозволять реалізувати нагромаджений потенціал інституційних змін, спрямують на ці завдання технічні, фінансові, людські, організаційні ресурси, набуті протягом періоду економічного зростання.

Важливість цілеспрямованої державної стратегії посилюється обранням Україною євроінтеграційними орієнтирами розвитку. Відповідно до Копенгагенських критеріїв, щоб набутися членства в ЄС, претенденти мають, зокрема, забезпечити:

- стабільність суспільних інститутів;

- функціонування дієвої ринкової економіки, здатність витримати тиск конкуренції та ринкових сил у межах ЄС;
- спроможність взяти на себе зобов'язання, які накладає членство, зокрема Економічний і Валютний союзи²⁹³.

Економічній політиці періоду радикальних економічних перетворень часто були притаманні фрагментарність та непослідовність, що пояснювалося піонерним характером перетворень, методологічним вакуумом щодо їхньої стратегії, значною часткою невизначеності реакції економічної системи на перетворюючі впливи, що утруднювало довгострокове прогнозування. Економічна система, яка сформувалася в Україні нині, є набагато більш передбачуваною. Відтак утворилися підстави для переходу до послідовної економічної стратегії, яка базується на органічному поєднанні ліберальних принципів господарської діяльності та ринкових важелів державного регулювання.

Як засвідчили події останніх років, економічні суб'єкти в Україні вже спроможні раціонально реагувати на коливання ринкового середовища, проте така реакція часто не співпадає зі стратегічними завданнями економічної політики. Уряд намагається виправити становище шляхом адміністративного впливу на економіку, проте дієвість такого впливу стає дедалі меншою. Реалізація стратегії тривалого економічного зростання та інноваційного розвитку можлива лише у разі наявності інструментарію грошово-кредитної, валютної, бюджетно-податкової політики, спроможного ефективно впливати на поведінку самостійних суб'єктів господарювання, кожний з яких діє, виходячи з власних економічних інтересів та стратегічних завдань.

Виходячи із зазначеного, доцільно, на нашу думку, виокремити низку стратегічних пріоритетів внутрішньої та зовнішньої економічної політики «нової хвилі» економічних реформ, які мають сприяти зміцненню конкурентоспроможності національної економіки та набувають критичної ваги в контексті збереження суверенітету економічної політики в умовах економічної глобалізації.

1. Забезпечення високих темпів економічного зростання зі збільшенням ваги внутрішніх чинників економічної динаміки: споживчого попиту населення, інвестиційного попиту підприємств. Експортна модель зростання ризикована у її неконтрольованості та невеликій передбачуваності. Структурна перебудова національної економіки потребує активізації чинників економічного зростання, на які може впливати політика уряду, структуруючи та спрямовуючи ці чинники.

2. Поєднання монетарної стабільності з економічним зростанням. Незважаючи на ремонетизаційні процеси, високі темпи економічного зростання та розвиток монетарної інфраструктури підтримують дефіцит ліквідних ресурсів суб'єктів господарювання. Підтримання стійкого економічно-

---

²⁹³Бурлай Т. В. Критерії оцінки перспектив конвергенції перехідних економік // Економіка і прогнозування. - 2005. - № 1. - С. 55.

го зростання потребує диверсифікації інструментів регулювання грошової пропозиції та засобів грошової емісії, посилення мультиплікативного ефекту грошової системи.

3. Визначення **формування дієвих суб'єктів господарювання** як одного з визначальних критеріїв ефективності економічної політики. Для реалізації цього завдання потрібні: фінансове оздоровлення та платоспроможність підприємств; підтримка розвитку внутрішнього ринку, зокрема маркетингових та постачальницько-збутових структур; полегшення доступу до коротко- та, головне, довгострокових кредитних ресурсів; зменшення фіскального тиску на суб'єктів господарювання тощо. Значну роль відіграватиме також підвищення рівня менеджменту на підприємствах через широкомасштабні державні освітні та консалтингові програми.

4. **Зміцнення конкурентоспроможності українських виробників на міжнародних та внутрішньому ринках.** Від нинішньої моделі здобуття конкурентних переваг переважно за рахунок цінкових чинників (внаслідок девальвації національної валюти чи заниження собівартості продукції, зокрема - через низьку вартість робочої сили), потрібно переходити до реалізації факторних переваг української економіки, якими є: природно-ресурсне багатство (зокрема - в аграрній сфері), людський капітал, науково-технологічний потенціал, гео економічні чинники тощо.

5. **Чітке визначення галузевих і структурних пріоритетів довгострокового розвитку.** Підтримка розвитку таких пріоритетних напрямів має забезпечуватися як за допомогою цільових важелів (інвестиційної, податкової, бюджетної, кредитної та іншої політики), так і шляхом узгодження всіх інших засобів економічної політики з потребами розвитку зазначених галузей. Неодмінно пріоритетного характеру має набути розвиток новітніх технологічних укладів та галузей інфраструктури. Щодо інших галузей має бути розроблений та застосований механізм їхньої адаптації до функціонування в умовах конкуренції, або цілеспрямованого скорочення.

6. **Спрямування інвестиційної діяльності згідно завдань становлення ефективної національної економіки,** підвищення продуктивності праці та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки. Через брак інвестиційних ресурсів інвестиційні процеси забезпечують нині переважно відтворення структури, сформованої в межах експортної моделі зростання. Впровадження дієвих механізмів спрямування доходів експортних галузей на потреби інвестування української економіки, з поступовим збільшенням частки інвестицій до галузей з більш високим рівнем переробки потребує активної розбудови фондового ринку, фінансово-банківської інфраструктури, а також значної модернізації системи податкових важелів відповідно до міжнародних економіко-правових норм.

7. **Розбудова механізмів довгострокового інвестиційного кредитування.** Випереджальне зростання довгострокового кредитування, яке відбувається в Україні, є все ж таки недостатнім для того, щоб забезпечити належне фінансування інвестиційної діяльності підприємств. «Нова хвиля» економічних реформ потребує розбудови інститутів довгострокового кре-

дитування, запровадження спеціальних інструментів страхування та резервування довгострокових кредитів, зокрема відповідної політики підтримки надання таких кредитів з боку Національного банку.

8. Заохочення інноваційних процесів. Реалізація зазначених завдань має створити макроекономічне середовище, сприятливе для використання інноваційної діяльності як дієвого важеля здобуття конкурентних переваг на ринку. Між тим, необхідні спеціальні важелі державної політики у кредитній та податковій сферах, які компенсуватимуть підвищену ризиковість інноваційних проектів. Необхідна також активна діяльність держави щодо прямої підтримки наукових та науково-технологічних розробок у фундаментальній та прикладній сферах.

9. Перехід від стабілізаційної до стимулюючої функції державних фінансів. Налагодження дієвого механізму наповнення та витрачання державного та місцевих бюджетів стало важливим позитивним здобутком. Проте фіскальні інструменти поки що не перетворилися на важелі державної економічної політики. Подальші реформи у податковій сфері мають продовжувати політику зниження фіскального навантаження на товаровиробників, включаючи поетапне запровадження єдиного соціального податку, перехід до обґрунтованих критеріїв надання податкових преференцій відповідно до міжнародних економіко-правових норм та завдань економічної стратегії держави, моніторинг їх цільового використання.

Реформування сфери бюджетних видатків має впроваджувати інструменти підвищення їх ефективності, у тому числі - видатків соціального призначення, перебудові та значному розширенні бюджетних інвестицій. Від фетишизації збалансованого бюджету потрібно перейти до механізмів виваженого використання дефіцитного фінансування продуктивних бюджетних видатків як стимулу економічного розвитку.

10. Формування ефективної інституційної структури національної економіки. У національній економіці поки що лише відбувається становлення ефективних організаційно-економічних відносин, які б забезпечили оптимальне використання наявного економічного потенціалу країни. Відтак пріоритетні напрями економічних реформ мають поєднувати подальшу приватизацію з підвищенням ефективності управління державним сектором економіки, обґрунтованим визначенням оптимального розміру останнього. Визначальним інституційним наслідком «нової хвилі» економічних реформ має стати становлення потужного національного капіталу як основи національної макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності. Великий бізнес повинен стати «точкою зборки» національної економіки, довкола якої створюватиметься сприятливе середовище для розвитку малого й середнього бізнесу.

11. Послідовне підвищення рівня заробітної плати та відновлення її стимулюючих функцій. Таке завдання є принципово важливим з огляду на необхідність забезпечення розширеного відтворення робочої сили належної якості. Єдино можливий шлях реалізації цього завдання - через значне підвищення продуктивності праці на базі поліпшення організацій-

ної та технологічної структури національної економіки. Таке підвищення нерозривно пов'язане з формуванням економічної мотивації до продуктивної праці, ефективної структури зайнятості та вивільненням надлишкових працівників. Відтак збереження високих темпів зростання сукупного доходу економічно активного населення України потребуватиме заходів щодо структурної модернізації ринку праці, підвищення його гнучкості, розширення зайнятості в малому та середньому бізнесі.

12. Розвиток людського капіталу як основної конкурентної переваги у постіндустріальному світі. Збереження архаїчної системи соціального захисту та забезпечення все більше суперечить макроекономічним зрушенням, які відбуваються в державі. Належне відтворення та примноження людського капіталу потребує проведення ґрунтовної пенсійної реформи, впровадження сучасних організаційних форм, диверсифікації державної, муніципальної та приватної власності у сферах охорони здоров'я, освіти, культури, розбудови страхової системи їхнього фінансування.

13. Забезпечення паритетної участі України у глобальних економічних процесах. Зростання фактичної відкритості економіки України поки що практично не є предметом стратегічного впливу та не здобуло належного інституційного оформлення. Формування структури та географії зовнішньої торгівлі відбувається переважно стихійно, суто під впливом світової економічної кон'юнктури. Тому заходи щодо забезпечення конкурентоспроможності національної економіки мають доповнюватися опануванням міжнародно прийнятними засобами підтримки та просування інтересів національного потребу на ринках інших країн. Міжнародно-правового врегулювання потребує участь України в економічній кооперації на пострадянському просторі - засобами такого врегулювання мають стати угоди щодо Єдиного економічного простору, у формуванні змісту яких Україні доцільно брати активну участь. Практичних кроків потребує реалізація стратегічно важливого напрямку поступового зближення української економіки з економічним простором ЄС, яке має відбуватися через розширення поля кооперації з країнами Центральної та Східної Європи - новими членами ЄС.

14. Посилення «агресивності» експортної політики, яка має спрямовуватися на радикальне поліпшення структури українського експорту та дієву підтримку дій українських експортерів щодо утримання на зарубіжних ринках та освоєння нових. Йдеться, зокрема, про сприяння українському експорту на рівні міждержавних та міжнародних угод, підтримку українських компаній у антидемпінгових розслідуваннях, а також застосування широкого спектру прийнятних згідно з міжнародними правилами методів підтримки експортерів.

15. Диверсифікація протекціоністської політики, під час якої має відбуватися компенсація зниження прямих тарифних та нетарифних засобів захисту внутрішнього ринку непрямыми, освоєння арсеналу засобів, передбачених (та широко застосовуваних у світі) системою угод СОТ. Зниження рівня захисту внутрішніх ринків має супроводжуватися активною

структурною політикою, яка здійснюватиметься відповідно до визначених стратегічних пріоритетів.

16. Детінізація економіки, легалізація тіньових доходів і капіталів, без яких неможливі ні здійснення ефективної національної економічної стратегії, ні паритетна інтеграція до світового економічного співтовариства. Потенціал детінізації, який сформувався внаслідок упорядкування податкового адміністрування, розподілу бюджетних видатків, заходів щодо фінансового контролю, вжитих НБУ, тощо, поступово вичерпується. Подальше залучення до офіційного господарського обороту коштів, які обслуговують тіньові економічні операції, або вивезені за кордон, потребує розробки спеціальної довгострокової політики конверсії тіньових капіталів некримінального походження з максимальним збереженням нагромадженого у цьому секторі позитивного технологічного, організаційного, фінансового та людського потенціалів.

17. Формування підвалин інформаційного суспільства. Інформаційна природа техніко-економічного укладу, який здобув панівне положення у глобальній економіці, зумовлює необхідність широкої інтеграції України у світові процеси створення та використання інформаційних технологій, які покликані стати потужним інструментом перетворення країни на високотехнологічну, конкурентоспроможну державу, прискорення її економічного зростання, піднесення загального добробуту її громадян. Таке завдання є своєчасним для нинішнього етапу розвитку економіки: адже інформаційно-комунікаційні технології є невід'ємними умовами конкурентоспроможності виробництв у будь-яких галузях. Відтак необхідна цілісна стратегія щодо створення економічної мотивації та відповідного інституційного середовища для широкомасштабного та ефективного використання національних та глобальних знань у всіх секторах економіки, активізації виробництва, попиту та впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери виробництва, громадського та особистого життя населення України.

5.2.2. Стимулювання інвестиційних та інноваційних процесів

Пріоритетність завдань макроекономічної стабілізації в економічній політиці спричинила фіксацію в Україні на тривалий час стану «псевдорівноваги» грошово-фінансових показників на мінімальному рівні, за якого економіка не мала належного потенціалу економічного зростання. Доходи, які формувалися в суспільстві, виявлялися замалими і не створювали умов для здійснення заощаджень як джерел інвестування²⁹⁴. Звуженість господарських оборотів призвела до виникнення системної суперечності у процесах нагромадження: їхнє здійснення за рахунок необхідного, а не додаткового продукту можливе лише внаслідок зменшення необхідного споживання, а отже - зменшення платоспроможного попиту. До того ж, методи та інстру-

---

²⁹⁴Кваснюк Б. Є. Заощадження як економічна категорія // Економіка і прогнозування. - № 1. - 2000. - С. 27.

менти, за допомогою яких здійснювалася макроекономічна стабілізація, витіснили значну частину вітчизняних капіталів, доходів та заощаджень до тінькової сфери, яка за визначенням не може стати джерелом інвестиційних ресурсів офіційної економіки.

Між тим, недостатнє інвестування спричинює втрати конкурентоспроможності національної економіки, занепад основних фондів, спад виробництва та збільшення собівартості продукції, що, в свою чергу, зумовлює загострення проблеми інвестиційних ресурсів, відтак - подальше недоінвестування. У довгостроковій перспективі недоінвестування створює технологічні та екологічні загрози, підвищує невизначеність стратегічних перспектив соціально-економічного розвитку.

Зростання обсягів інвестування, яке спостерігається в Україні з 1998 р., дещо поліпшило становище, засвідчило припинення деструктивних процесів у інвестиційній сфері. Між тим, відновлення належних обсягів та структури інвестування, які критично необхідні для структурної перебудови національної економіки відповідно до вимог ефективного ринкового регулювання та забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, потребує цілеспрямованої інвестиційної стратегії держави, яка долає гостру ресурсну недостатність, що склалася в Україні, та стимулює інвестиційну та інноваційну активність економічних суб'єктів.

Успішна реалізація завдань інвестиційної стратегії визначальним чином залежатиме від утвердження ефективної системи мобілізації інвестиційних ресурсів та управління ними. Інвестиційна стратегія - це комплекс взаємопов'язаних заходів у грошово-кредитній, фінансовій, бюджетно-податковій, зовнішньоекономічній, економіко-правовій та інших сферах, розрахований на тривалий період. Не відмовляючись від підтримання макроекономічної стабільності, потрібно змістити її акцент на стабілізацію фінансового становища підприємств та сприяння акумуляції національного інвестиційного потенціалу. **Ефективна інвестиційна політика має зайняти центральне місце в економічній стратегії держави у грошово-кредитній, фінансовій, зовнішньоекономічній сферах.**

Проте, щоб потреба в інвестиціях перетворилася на «попит» на них, вона має бути також «платоспроможною». Іншими словами, потрібні наявність ресурсів для інвестування та спроможність реципієнта використати ці ресурси настільки ефективно, щоб забезпечити достатній рівень прибутку як для себе, так і для власника самих ресурсів.

Штучне «насадження» інвестицій за умов збереження низького «попиту» на них з боку національної економіки, коли інвестиції зростають швидше за зростання реальних доходів, знижує норми прибутку та зменшує стимули для приватного інвестування. І навпаки, збільшення «попиту» на інвестиції підвищує норму прибутку та сприяє децентралізованому стимулюванню інвестиційних процесів. Становище надмірної «пропозиції» інвестицій можливе, зокрема, у разі диспропорційної динаміки окремих галузей економіки, наприклад - внаслідок їхньої переважно експортної орієнтації, або монопольного становища. Відтак, саме **збільшення «попиту» на**

інвестиції за рахунок активізації господарських оборотів на внутрішніх ринках є головною ознакою дійсного економічного підйому та має стати визначальним орієнтиром структурної та інвестиційної політики в Україні.

Місія інвестиційної політики полягає в тому, щоб адаптувати сучасну модель інвестування до конкретних умов перехідного періоду, коли «вбудованої» самоорганізації ринкової економіки недостатньо для вирішення проблем, що виникають²⁹⁵. Тому **стратегія нагромадження та мобілізації інвестиційного потенціалу України має передбачати:**

- забезпечення макроекономічних умов, сприятливих для підприємницької діяльності на економічному просторі України, отримання прийнятної норми прибутку, стимулів утворення та нагромадження фінансових ресурсів у країні;

- спрямування ресурсів кредитно-фінансової сфери на здійснення інвестицій у реальний сектор економіки, узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики із завданнями інвестиційної стратегії;

- стимулювання розвитку фондового ринку, кредитних, інвестиційних фондів та інших фінансових інститутів, які мають забезпечити спільне фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами;

- збільшення фінансових ресурсів населення, національних підприємств і держави та їх спрямування на інвестиції до реального сектору економіки;

- запровадження амністії некримінальних тіньових капіталів, що позбавить їх необхідності здійснювати «псевдоімпорт капіталу», а державу - потреби створювати для цього додаткові пільгові умови;

- залучення до відкритої економіки капіталу, котрий ухиляється від оподаткування і вивезений за кордон, перекриття каналів нелегального відпливу фінансових ресурсів за кордон;

- упровадження режиму найжорсткішої економії та раціонального використання бюджетних коштів, підвищення їх ролі як макроекономічного регулятора і складової інвестиційного потенціалу;

- створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій та їх використання для здійснення визначених структурних зрушень, підвищення спроможності національної економіки до сприйняття таких інвестицій;

- забезпечення послідовності та прозорості державної стратегії й тактики економічної політики, формування інститутів гласного впливу підприємницьких структур на процес прийняття рішень;

- відновлення та розвиток мотивації суб'єктів господарювання та населення до інвестування, спрямування інвестицій до реального сектору економіки, на здійснення позитивних структурних зрушень.

Насамперед, стратегія має передбачати активні заходи щодо сприяння формуванню основних джерел інвестицій.

---

²⁹⁵Смирнов В., Арцишевски Л. К задействию внебюджетных источников финансирования инвестиций. // Российский экономический журнал. - № 5-6. -1997. - С. 22.

У сфері мобілізації та розширення власних інвестиційних ресурсів підприємств стратегія має спиратися на заходи щодо сприяння зростанню обсягів виробництва національних товаровиробників, зниженню рівня витрат виробництва та підвищенню його ефективності, орієнтуватися на активізацію процесів капіталотворення на підприємствах. Пріоритет у політиці стимулювання інвестиційних процесів має надаватися «точкам економічного зростання», спроможним до швидкого розвитку виробництва, формування фінансових ресурсів та розвиток яких матиме мультиплікаційний ефект для інших виробництв та галузей народного господарства²⁹⁶. Потрібно стимулювати реструктуризацію підприємств, яка забезпечить покращення управління активами, впровадження ефективного фінансового планування, відновлення мотивів до довгострокової інвестиційної діяльності підприємства.

Важливим стратегічним завданням є підтримка створення промислово-фінансових груп з наступним спрямуванням їхніх ресурсів на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів та проєктів, що потребують значних обсягів інвестицій за рахунок корпоративного фінансування цих проєктів вітчизняними та зарубіжними суб'єктами. Як наголошують автори монографії «Інноваційна стратегія українських реформ», визначальне стратегічне завдання держави вбачається в «концентрації фінансового й інтелектуального капіталу на нових пріоритетних напрямках, **створенні великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій - національних економічних лідерів, здатних виконати функцію локомотивів розвитку**»²⁹⁷.

Закон «Про промислово-фінансові групи в Україні» прийнятий ще у 1995 р. Проте промислово-фінансові групи (ПФГ), відповідно до Закону, створюються з метою реалізації державних та міжнародних програм розвитку пріоритетних галузей і структурної перебудови і мають термін дії відповідно до цих документів. Останнє положення практично перекреслює позитивний потенціал ПФГ. Адже діяльність суб'єктів ринку, що здійснюють розвиток пріоритетних галузей і продукції, не може обмежуватися короткостроковим періодом. Таким чином, необхідна модернізація зазначеного Закону, який сприяв би орієнтації ПФГ на виробництво інноваційної пріоритетної продукції. Запровадження дієвих ПФГ могло б суттєво скоротити розрив між фінансовим та виробничим капіталом та, шляхом об'єднання цих ресурсів, значно підвищити спроможність до фінансування інноваційної діяльності за рахунок власних коштів групи.

Сприяння генеруванню інвестиційних ресурсів на підприємствах має поєднуватися із забезпеченням умов для перетоку фінансових ресурсів, акумульованих у галузях, які зростають випереджальними темпами, у

---

²⁹⁶Макаренко І. Інновация («точка роста»): влияние на функционирование экономики в переходный период. - К.: Знання. - 1998.

²⁹⁷Інноваційна стратегія українських реформ / Гальчинський А. С., Геєць В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П. - К.: Знання України, 2002. - С. 268.

структурну перебудову галузей, в яких Україна має перспективні порівняльні конкурентні переваги (переважно - галузі з високим рівнем доданої вартості), сприяння утворенню міжгалузевих промислово-фінансових груп, цільовому банківському кредитуванню цих галузей, стимулювання реструктуризації у галузях, які потребують пристосування до зміни зовнішньої економічної кон'юнктури, скорочення надлишкових потужностей та оновлення основних фондів.

Стосовно залучення **коштів населення** як інвестиційного ресурсу *стратегія повинна спиратися на заходи щодо підвищення рівня доходів населення, вчасне індексування їх відповідно до рівня інфляції згідно з чинним законодавством, та орієнтуватися на збільшення схильності до заощадження та акумуляцію тимчасово вільних грошових ресурсів населення на потреби інвестування.* Необхідно підтримувати високу довіру населення до вітчизняних кредитно-фінансових установ та цінних паперів, стимулювати спрямування коштів населення на потреби забезпечення самозайнятості, підприємницьку діяльність, утворення малих підприємств.

У зазначеному контексті важливо враховувати різницю між операційними заощадженнями, розрахованими на нагромадження з метою погашення нерівномірності доходів, придбання великих покупок чи здійснення інших значних одноразових витрат, та довгостроковими, які можуть набувати форми цілеспрямованих інвестицій у власний бізнес, цінні папери, строкових внесків, страхових рахунків тощо. Активне зростання депозитів, яке спостерігалось у роки, що передували кризі 2008-2009 рр., дещо змінило структуру сукупних заощаджень на користь довгострокових банківських депозитів, проте кризові явища у банківському секторі призвели до зламу цієї позитивної тенденції і, на думку багатьох експертів, вестимуть до тривалого періоду зниження довіри вкладників до банків. Відтак громадяни України залишаються більш схильними до утворення операційних заощаджень, які не можуть бути безпосередньо використані як інвестиційний ресурс через різного роду фінансові інститути та фондовий ринок. Пріоритетним має бути залучення операційних заощаджень до господарського обігу через активізацію процесів товарного кредитування, яке також зменшує потребу у нагромадженні заощаджень та вивільнює кошти для поточного споживання або довгострокового заощадження чи інвестування. Частина операційних заощаджень може бути мобілізована за допомогою систем обов'язкового пенсійного та соціального страхування, страхування майна тощо.

Значним є потенціал посилення інвестиційної діяльності **держави**. Пріоритет у виборі напрямів державного інвестування має надаватися галузям, які необхідні для забезпечення життєздатності економіки і є малопривабливими для приватних інвесторів та галузей, які створюють інфраструктуру для ділової та виробничої діяльності. Перспективними видаються також інвестиції у потенційні «точки зростання»: створення первинних умов для залучення приватних та іноземних інвестицій у розвиток пріоритетних галузей, заснування державних підприємств на критично важливих напрямках з їх наступною повною або частковою передачею у приватну власність. На-

самперед це стосується інвестиційних проектів зі змішаним фінансуванням - з використанням державної частки інвестицій як гарантії цільового спрямування інвестиційних ресурсів, приватної частки - як важеля забезпечення ефективності управління.

Щодо залучення коштів інституційних інвесторів (банків, інших кредитно-фінансових установ) стратегія має спиратися на пріоритетність забезпечення завдань інвестиційної й структурної політики при здійсненні заходів монетарної, валютної та фінансово-кредитної політики, орієнтуватися на утворення стимулів до спрямування акумульованих ресурсів на інвестиції у реальний сектор економіки з урахуванням визначених структурних орієнтирів. Потрібно забезпечити підтримку розвитку *форм* інституційних інвесторів - інститутів довгострокового інвестиційного кредитування, страхових товариств, пенсійних фондів, інвестиційних фондів, фондів ризикового страхування тощо, розвиток механізмів підвищення їх фінансової стійкості. Потрібно зміцнити та розвинути ринок капіталів з метою поступового перекладення на нього функцій перерозподілу інвестиційних потоків, акумулювання капіталів та інвестиційного кредитування.

З метою акумуляції інвестиційного потенціалу населення доцільно запровадити обов'язкове страхування приватного житла, транспортних засобів, майнової відповідальності із законодавчим визначенням обмеженої кількості авторизованих для цих цілей страхових фондів, зокрема із часткою державного капіталу. Здійснювати розвиток фондів медичного, соціального, інших видів страхування, приватних або змішаної власності, із законодавчим забезпеченням гармонізації розміщення їхніх активів, перехресного володіння акціями, інших важелів фінансової стійкості. Удосконалити нормативну базу споживчого й іпотечного кредитування населення.

Важливим чинником, який сприятиме прийняттю суб'єктами економічних стратегій інвестиційних рішень та підвищенню ефективності останніх, є зниження трансакційних витрат інвесторів. З огляду на це, потрібно запровадити комплекс узгоджених заходів коротко-, середньо- та довгострокової державної стратегії у сфері інформаційного та ідеологічного забезпечення діяльності бізнесу.

- Сформувати загальнонаціональну інформаційну мережу спеціальних інституцій, аудиторських, консалтингових фірм, яка могла б стати джерелом достовірної інформації про інвестиційні можливості підприємств, галузей та регіонів, інвестиційні перспективи, умови діяльності іноземних капіталів на території України, становище на ринках, виробничий потенціал українських підприємств, макроекономічну статистику, правове середовище тощо.

- Забезпечити створення цілісної структури збору та аналітичного опрацювання інформації про стан кон'юнктури на внутрішніх і зовнішніх ринках, прогнозування перспектив економічної динаміки та вироблення відповідних рекомендацій щодо раціональної поведінки органів державного управління та суб'єктів господарювання. Зокрема, доцільним видається

створення для цього науково-аналітичного інституту з паритетним державним та приватним фінансуванням.

- Надавати правове та методичне сприяння утворенню малих підприємств, індивідуальній підприємницькій діяльності, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та самозайнятості населення.

- Забезпечувати створення за рахунок як державних, так і приватних інвестицій, у тому числі - іноземних, сприятливих умов для налагодження ділових контактів, належного рівня сервісу, будівництво бізнес-центрів, зокрема у невеликих містах - центрах регіонів, розвиток яких визначено як структурний пріоритет.

- Забезпечувати з використанням мережі державних вищих освітніх закладів підвищення (безкоштовно для підприємства) кваліфікації керівних кадрів державних і приватних підприємств щодо основних положень сучасної теорії та практики менеджменту, бухгалтерського обліку, фінансового планування, управління персоналом, маркетингу тощо.

- Проводити широку роз'яснювальну та пропагандистську роботу щодо формування ідеології інвестування в реальний сектор як інвестування в майбутнє держави, престижності та вигідності інвестиційної діяльності, пропаганди досвіду найбільших та найуспішніших національних інвесторів.

Як важлива складова інвестиційної стратегії має розглядатися розвиток малого та середнього бізнесу. По-перше, він дозволяє найкращим чином абсорбувати заощадження населення для інвестування у підприємницьку діяльність. Адже для нього майже не існує мінімального розміру інвестиції, а ідентичність інвестора та керівника інвестиційного проекту знімає питання щодо довіри до максимальної ефективності використання коштів. По-друге, як свідчить світовий досвід, мережа малих і середніх підприємств надає суттєву підтримку діяльності великих компаній, зменшуючи для них трансакційні та різного роду непродуктивні витрати, рівень ризиків тощо. Такий «симбіоз» сприяє підвищенню рівня прибутковості обох сторін.

Для поширення децентралізованого (приватного) фінансування розвитку малого бізнесу потрібно створити дієву систему гарантій забезпечення кредитів, що надаються фінансово-кредитними організаціями суб'єктам малого підприємництва, ініціювати масове створення кредитних кооперативів, спілок взаємного кредитування і страхування інвестицій у малий бізнес на місцях, а також розширити інфраструктуру фінансових інститутів, які надають мікрофінансові послуги для суб'єктів малого підприємництва.

З метою забезпечення сприятливих матеріальних умов для розвитку малих підприємств необхідно: розробити і впровадити механізми передавання малим підприємствам виробничих площ і виробничих потужностей, зокрема тих, які вивільняються в процесі ліквідації або реорганізації підприємств-банкрутів; сформувати розвинений ринок нерухомості; розробити механізм передавання на засадах лізингу малим підприємствам нових технологій, а також обладнання, необхідного для здійснення бізнесу, на пільгових умовах; розширити сферу надання робіт і поставок для держав-

них потреб і сприяння забезпеченню їх матеріально-технічними й іншими ресурсами з боку державних структур.

З огляду на дефіцит фінансових ресурсів, необхідних для реалізації програм підтримки малого й середнього бізнесу, потрібно визначитися з основними галузевими пріоритетами, щодо яких ця підтримка надаватиметься першочергово. Особливої державної підтримки у зв'язку з орієнтирами економічного зростання потребують малі підприємства, які займаються науковою та інноваційною діяльністю. На нашу думку, підтримка малих підприємств лише за створення ними робочих місць недоцільна, за винятком тих, які працюють у трудонадлишкових і депресивних регіонах та лише щодо робочих місць, які є для зайнятих на них основними.

Велике значення для підтримки малого підприємництва, підвищення його життєздатності має система організації доступу малих фірм до механізму передання технологій та результатів наукових розробок у виробництво на основі їх кооперації з великими компаніями через механізми венчурного (ризикового) фінансування. Великі корпорації саме через свої венчурні фонди здійснюють ринкове фінансування малих фірм. Виходячи з цього, перспективи розвитку в Україні венчурного фінансування як форми інтеграції великих та малих структур пов'язані передусім з реалізацією потенціалу промислово-фінансових груп²⁹⁸.

На нашу думку, розвиток малого і середнього бізнесу в умовах «економіки зростання» в Україні можливий лише в разі формування тісних коопераційних зв'язків малих і великих підприємств. Як свідчить іноземний досвід, у розвиненій ринковій економіці значна, якщо не домінуюча, частина малих фірм так або інакше перебуває у сфері впливу великих підприємств. Встановлення довгострокових відносин на базі субконтрактних схем, переплетення капіталів, надання фінансової чи консультаційної підтримки, укладення інших довгострокових угод забезпечують стійкість становища малих підприємств, їх стабільні доходи, розвиток фінансових і інвестиційних можливостей. Підтримку малих та середніх інноваційних фірм найдоцільніше організовувати саме за посередництвом великих компаній, які є гарантом доведення інноваційної продукції до серійного виробництва та споживача. Це потребує подолання протистояння між великим і малим бізнесом та переходу до їх тісної співпраці.

В Україні (за даними на кінець 1998 р.) з 151,4 тис. малих підприємств лише 45,8 тис. були утворені за рахунок так званої «малої приватизації»²⁹⁹, тобто, можливо, «успадкували» корисні виробничі зв'язки з колишніми діловими партнерами чи з головним підприємством, від якого їх було від'єднано. Решта підприємств, як правило, визначально не були залучені до мереж економічних взаємовідносин та змушені були самостійно будувати мережу

---

²⁹⁸ Колесник Н. М. Фінансові коопераційні зв'язки суб'єктів малого та великого підприємства // Фінанси України. - 2000. - № 10. - С. 44.

²⁹⁹ Колесник Н. М. Фінансові коопераційні зв'язки суб'єктів малого та великого підприємства // Фінанси України. - 2000. - № 10. - С. 39.

партнерів, постачальників та клієнтів. На жаль, поглиблена регламентація питань розвитку малого бізнесу у спеціальних законодавчих актах суттєво виділяє його з єдиного законодавчого поля підприємництва і може ускладнити взаємодію малого бізнесу з великим. Випадіння з розгляду категорії «середній бізнес», який вже не в змозі користуватися пільгами для малих, але ще не набув фінансової та політичної ваги, притаманних великим підприємствам, дестимулює зростання малих підприємств через збільшення обсягів їх оборотів та чисельності зайнятості на них.

Стимулювання кооперування малих підприємств між собою і з великими підприємствами має стати важливим завданням як державної, так і корпоративної стратегії. Великі підприємства зацікавлені у співпраці з малими вже тому, що таке співробітництво компенсує їхній консерватизм щодо реалізації нових технічних рішень та дозволяє проникати на нові ринки збуту, сприяє оперативному здійсненню передових інновацій, дає можливість поділу ризиків, дозволяє позбутися виробничих операцій, в яких великий масштаб підприємства відіграє негативну роль, поліпшити якість виробничого, збутового, кадрового менеджменту тощо.

Особливе місце в інвестиційній стратегії посідає політика щодо **залучення іноземних інвестицій**. Як позасистемний чинник, іноземні інвестиції можуть розглядатися як альтернативне джерело інвестиційних коштів в умовах дефіциту фінансових ресурсів. Між тим, як буде показано нижче, формуючи свою стратегію на національному ринку, іноземні інвестори здебільшого керуються такими самими інтересами та мотивами, як і вітчизняні, а тому відокремлювати політику щодо заохочення іноземних та внутрішніх інвестицій не варто.

Державна стратегія щодо залучення іноземних інвестицій в Україну має спиратися на забезпечення для іноземних інвесторів сприятливих умов для діяльності в економічному просторі України нарівні з українськими інвесторами, орієнтуватися на надання виважених преференцій довгостроковим інвестиційним проектам, які розраховані на подальше реінвестування частини одержаного прибутку і спрямовані у сфери економіки, визначені як пріоритетні. Одночасно потрібне сприяння підвищенню ефективності використання іноземних інвестицій, контролю за дотриманням інвестиційних зобов'язань, розробці інвестиційної політики з урахуванням інтересів потенційних інвесторів. Перспективною видається орієнтація на реімпорт тіньових капіталів, раніше вивезених з країни, на заохочення інвестицій до України представників української діаспори за кордоном. Потрібно створювати умови для розробки та реалізації спільних інвестиційних проектів на базі регіонального співробітництва разом з партнерами по СНД, ГУАМ, з країн Центральної та Південно-Східної Європи.

Оскільки базовою метою будь-якого інвестора є отримання належної віддачі від вкладення капітальних ресурсів, головною характеристикою інвестиційного клімату є саме спроможність економіко-правового середовища до забезпечення такої віддачі. У цьому поняття *«інвестиційного клімату»* збігається з поняттям *«підприємницького клімату»*. Проте ці два поняття

в жодному разі не можуть бути тотожними. Адже цілком можливою є ситуація, за якої економіко-правові умови є несприятливими для отримання високого прибутку, проте інвестиції розглядаються інвестором як такі, що можуть мати значну віддачу у стратегічній перспективі за рахунок оволодіння ринками збуту, ресурсами, зайняття вигідного геостратегічного положення. І навпаки, умови можуть сприяти швидкому збагаченню внаслідок спекулятивної, або й напівзаконної діяльності, користування пільговими умовами, наданими іноземному інвестору, проте останній не розглядатиме своє вкладення як довгострокове і прагнучим до якнайшвидшої репатріації максимальної частки прибутку. Таким чином, **одним з базових орієнтирів державної економічної стратегії має бути максимальне зближення параметрів підприємницького та інвестиційного клімату.**

Цілком природно, що, розмістивши на території країни певний обсяг капіталу, власник інвестиційних коштів перетворюється на суб'єкта політико-економічного інтересу, зацікавленого у впливі на формування певної моделі економічної політики держави.

Якщо іноземні інвестиції передбачатимуть порівняно незначний обсяг створення доданої вартості на території України, проте розраховані на широкую реалізацію продукції всередині країни, розвиток національних товаровиробників - потенційних конкурентів на внутрішньому ринку України власникам таких інвестицій не вигідний. Зважаючи на структуру іноземних інвестицій в Україну, понад 20 % яких становлять підприємства оптово-роздрібною торгівлі, можна припустити досить велику вагомість саме такого інтересу. Відтак у політико-економічному контексті можливо прогнозувати лобювання такими інвесторами розширення внутрішніх ринків та підвищення купівельної спроможності, зокрема за рахунок жорстких монетарних та фіскальних обмежень, що об'єктивно шкодять розвитку підприємств, фінансові джерела яких знаходяться всередині країни. Тому **зменшення тарифних і нетарифних бар'єрів на шляху імпорту, що відбулося в процесі набуття Україною членства в СОТ, об'єктивно сприяє послабленню стимулів припливу іноземних інвестицій виробничого призначення.**

Між тим, останнім часом почали формуватися умови, за яких вітчизняний стратегічний інвестор та іноземний інвестор можуть стати потенційними союзниками у формуванні нового бізнес-середовища, сприятливого для відтворення капіталу. Інвестори, які прагнуть вкласти свій капітал в українську економіку з метою здобуття конкурентних переваг у світовому вимірі, переважно зацікавлені у створенні сприятливих умов для розвитку національного товаровиробництва, оскільки їхні технологічні процеси, як правило, передбачатимуть тісну співпрацю з українськими підприємствами різних галузей економіки. Водночас реалізація їхньої продукції відбуватиметься здебільшого на світовому ринку, отже, українські підприємства наряд чи розглядатимуться цими інвесторами як конкуренти.

Іноземні інвестори як легальні платники податків намагаються вступити у відкритий діалог із владою та переконати її у необхідності перегляду

всього комплексу питань, який стосується інвестиційної активності та ведення бізнесу в Україні. Як один з прикладів такого «цивілізованого лобізму» можна розглядати діяльність інвестиційної компанії «SigmaBleyzer». Зокрема, ще у 2001 р. зазначена компанія за підтримки Кабінету Міністрів України розробила програму заходів щодо стимулювання притоку капіталу в українську економіку у формі венчурного (не позичкового) капіталу. На думку експертів компанії, першочерговими пріоритетами державної політики мають стати:

- лібералізація ділової активності та дерегуляція підприємницької діяльності;
- створення стабільного та передбачуваного правового середовища;
- покращення корпоративного та державного управління, подолання корупції³⁰⁰.

Тему було продовжено низкою доповідей у 2005 р. та наступних роках у зв'язку зі створенням Ради інвесторів при Президенті України. Зокрема, експерти «SigmaBleyzer» акцентували увагу на необхідності інституціалізації діяльності із залучення інвестицій шляхом створення відповідної агенції та залучення приватного сектору до її управління³⁰¹, що є свідченням критичності інституційної недосконалої вітчизняного економічного середовища для створення в країні сприятливого інвестиційного клімату.

Оскільки структура іноземних інвестицій в Україну є далекою від ефективності, потрібне дієве регулювання припливу та використання прямих іноземних інвестицій в Україні. Як довела практика, запровадження пільгових умов для підприємств з іноземними інвестиціями у другій половині 90-х років фактично призвела до вивезення українських капіталів за кордон з їх наступним ввезенням у вигляді іноземних. Крім цього, як переконає досвід країн Східної Європи та Росії, це спричинює залучення значних обсягів спекулятивного капіталу. Відтак оподаткування підприємств з іноземним капіталом має здійснюватися в національному режимі, оскільки більшість іноземних інвесторів уже мають досить значні переваги над вітчизняними - у доступі до кредитних ресурсів, технологій, досвіду управління тощо.

Існує нагальна потреба здійснення суттєвих зрушень у стосунках з потенційними та діючими іноземними інвесторами, які забезпечили б, нарешті, підпорядкування іноземних інвестицій потребам структурної перебудови української економіки та прискореного економічного зростання. Проте **активізація іноземного інвестування може розглядатися лише як наслідок поживлення економіки, але не як його причина**. Відповідно, для залучення іноземних інвестицій необхідно передусім вирішити проблеми

---

³⁰⁰Збільшення притоку іноземних інвестицій в Україну. SigmaBleyzer. - И. Д. «Печатные штучки». - 2001. - С. 3.

³⁰¹Segura Edilberto, Piontkivska Iryna Ukraine: Investment Promotion Activities [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.sigmaybleyzer.com/files/inv_promotion_activities-eng.pdf

макроекономічної стабілізації та активізувати дію всіх важелів економічного стимулювання інвестиційної діяльності, безвідносно до національної приналежності інвестицій.

Особливий наголос варто зробити на можливостях спільного фінансування інвестиційних проектів вітчизняними та зарубіжними інвесторами, яке дозволяє поєднати зарубіжні фінансові ресурси з досвідом ведення бізнесу в українських умовах, а також, фактично, закладає основу для створення українських транснаціональних корпорацій.

Водночас інвестиційна політика України має включати спеціальні заходи для цієї категорії інвестицій. Країнами, що розвиваються, нагромаджено значний досвід економічного впливу на діяльність іноземного капіталу. Йдеться про законодавство щодо іноземних капіталовкладень, механізми митного і податкового регулювання, антимонопольну політику, державний контроль цін та захист споживача, законодавство щодо передачі технологій, захист інтелектуальної власності, торгівлі патентами і товарними знаками тощо. Загалом, в Україні необхідно сформуванати національну модель інвестиційного законодавства на зразок Кодексу іноземних інвестицій, які існують у багатьох країнах. Це дозволить врегулювати стандарти поведінки транснаціональних корпорацій та механізми адміністративного контролю за їхнім виконанням. Механізми контролю мають бути виписані не менш докладно, аніж відповідні зобов'язання приймаючої сторони про пільги та заохочення.

З метою створення адекватної політики щодо регулювання діяльності іноземних інвесторів в Україні визначимо категорію «добросовісної інвестиції». До такої категорії можуть залучатися інвестиційні проекти, які:

- мають довгострокове спрямування, орієнтуються на високий рівень реінвестування прибутку;
- сприяють створенню нових робочих місць на підприємствах, у які здійснюються інвестиції, і в економіці України загалом;
- передбачають високий ступінь використання сировини, комплектуючих, обладнання українського виробництва;
- орієнтуються на раціональне використання сировинної бази України і зниження імпортозалежності;
- сприяють розвитку експортного потенціалу;
- сприяють технологічному та інноваційному розвитку країни, впровадженню сучасних ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій;
- сприяють розвитку українських торговельних марок і технологій;
- пом'якшують міжгалузеві та міжрегіональні диспропорції внутрішніх ринків України.

Відтак спеціальні заходи щодо заохочення припливу іноземних добросовісних інвестицій мають передбачати:

- зниження рівня оподаткування прибутку підприємств з іноземними інвестиціями за перевищення певного розміру інвестицій, збільшення зайнятості на підприємствах тощо;

- уведення більш жорсткого регулювання процесу репатріації капіталу - часової відстрочки від вступу підприємства до ладу до початку репатріації прибутку, обмеження частки, дозволеної для репатріації, тощо;

- розвиток практики надання гарантій під іноземні кредити та страхування ризиків комерційними банками та їхніми об'єднаннями через створення для цього належної інфраструктури;

- розробку дієвих механізмів публічного контролю над наслідками іноземних інвестицій, вкладених на пільгових умовах, дотримання інвестиційних зобов'язань; варто запровадити персональну відповідальність урядовців за терміни і напрями використання іноземних інвестицій, за якими надано пільги, а також широке інформування про це громадськості;

- запровадження обов'язкового контролю за походженням інвестиції, вивчення надійності інвестора, введення обмежень на мінімальний вік фірми-інвестора та інших показників його надійності щодо інвестицій, які претендують на здобуття пільгових умов;

- докладання постійних зусиль для зміцнення міжнародного іміджу країни, широке розповсюдження інформації про її виробничий, технологічний, ресурсний потенціал та інвестиційні перспективи;

- рішучу декриміналізацію економіки, забезпечення особистої безпеки підприємців та їхнього майна.

З метою поліпшення економічної ситуації та створення сприятливого інвестиційного клімату доцільно створити в Україні єдину спеціалізовану державну структуру, де зосередити базу даних по всіх підприємствах, зокрема підприємствах малого та середнього бізнесу, яка б надавала конкретну інформацію щодо можливості інвестування в Україні разом з пропозиціями конкретних проектів і пошуком потенційних партнерів, зацікавлених у співпраці з Україною, здійснювала б повний правовий супровід прямих іноземних інвестицій. Подібні функції, зокрема, може виконувати утворене у 2009 р. Національне агентство України з іноземних інвестицій та розвитку.

Дієвим кроком у заснуванні «союзу» між вітчизняними та іноземними інвесторами може стати спільна програма щодо створення умов для повернення вивезеного з України капіталу та його легального інвестування в реальний сектор української економіки. Сформування та реалізація такої програми посилює б позиції стратегічних інвесторів у діалозі з українським урядом та парламентом щодо створення в країні сприятливого бізнес-клімату та підвищення конкурентоспроможності України на міжнародному ринку інвестицій.

Як вже зазначалося, головний зміст інвестиційної стратегії держави має полягати у формуванні на теренах України інноваційної моделі економічного розвитку. **Вкладаючи кошти в інновації, суспільство закладає основи довгострокової стратегії формування внутрішнього ринку товарів споживчого та виробничого призначення.**

Проблема співвідношення та взаємозв'язку інновацій та інвестицій потребує окремого аналізу. Як правило, саме інвестиція є безпосереднім но-

сієм інновації, отже, реалізація інноваційної політики у несприятливому інвестиційному кліматі практично неможлива. Між тим, теоретично інновація без інвестицій також може мати місце. Зокрема, поліпшуюча інновація може здійснюватися в організаційно-збутовій, навіть технологічній сферах (без заміни основних фондів), якщо держава зможе досить кваліфіковано взяти на себе частину ринкових екстерналій, зокрема - у вигляді інвестицій у людський капітал - перенавчання працівників, підвищення кваліфікації у сфері комерційної діяльності тощо, або у сферах інформаційного чи інфраструктурного забезпечення. Таким чином, саме у ресурсодефіцитній економіці з ознаками несприятливого інвестиційного клімату виражена стимулююча політика держави в інноваційній сфері є особливо важливою.

За визначенням, інновація в соціально-економічній системі є способом ефективнішого використання ресурсів. Отже, збільшення обсягів виробництва відбувається навіть за збереження наявної диспозиції факторів виробництва. У більш загальному вигляді, інноваційна інвестиція є «ресурсозаощадним» вкладенням, яке забезпечує значно більшу за середню по економіці економічну віддачу (хоча й з урахуванням відповідного рівня підприємницького ризику). Оскільки інновація безпосередньо впливає на продуктивність факторів виробництва та спосіб їхнього поєднання, вона забезпечує видозміну виробничої функції³⁰², що суттєво впливає на формування стратегії економічного суб'єкта.

Критична важливість *дифузії* інновації (поширення її позитивного ефекту на суміжні галузі знань і виробництва) зумовлює тісний взаємозв'язок між науково-технічною, виробничою та інвестиційною діяльністю та свідчить про необхідність врахування при формуванні стратегії не лише інновації як окремого техніко-організаційного акту, а комплексу дій суб'єктів господарювання та складових національної інноваційної інфраструктури, який набуває вигляду інноваційного процесу. Отже, **досягнення синергетичного ефекту інновації потребує значно більшого обсягу контрактних взаємовідносин та сукупних інвестицій, ніж потрібно, щоб отримати локальний економічний ефект від звичайного капіталовкладення.**

Неважко помітити, що процеси, які розгорнулися в економіці України у 2005-2007 рр., суттєво підвищили зацікавленість суб'єктів господарювання в інноваційній діяльності та попит на ринку щодо інноваційної продукції.

По-перше, завдяки постійному збільшенню доходів населення поступово зростає споживчий попит на складну наукомістку продукцію. Зазначимо, що такому зрушенню у структурі попиту сприяють насамперед не підвищення доходів малозабезпечених верств, а зміцнення «середнього класу», якому властиві більш високі стандарти споживання.

По-друге, посилення конкурентного тиску на внутрішньому ринку, пов'язане як з підвищенням відкритості української економіки, так і з збільшенням чисельності конкуруючих суб'єктів (зокрема підприємств з іноземними інвестиціями), поступово змушує керівництво компаній інно-

³⁰²Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. - К.: Заповіт, 1996. - С. 23.

ваційно переорієнтовувати виробництва, а відтак - шукати фінансові ресурси для цих цілей.

По-третє, суттєво обмежуються можливості використання традиційних інструментів конкуренції: як цінової (через подорожчання енергетичних та інших ресурсів відповідно до світових тенденцій, підвищення вартості трудових ресурсів, зростання транспортних тарифів тощо), так і позаекономічної (через упорядкування податкового законодавства та скорочення кількості податкових пільг, підвищення податкової дисципліни, наведення порядку у сфері бюджетних видатків, посилення фінансового, технічного контролю тощо).

По-четверте, дедалі активніша участь українських виробників у конкуренції на зовнішніх ринках висуває додаткові жорсткі вимоги до їхньої інноваційної адекватності та оволодіння сучасними технологічними й організаційними чинниками конкурентоспроможності.

По-п'яте, відбувається поступове зростання бюджетного фінансування потреб науково-технічного розвитку.

По-шосте, відбувається зростання імпорту інноваційних техніки і технологій як підприємствами з іноземними інвестиціями, так і вітчизняними компаніями.

Між тим було б некоректним вважати, що формування об'єктивних стимулів до інноваційної діяльності позбавляє сенсу цілеспрямовану підтримку інноваційної діяльності з боку держави. Вплив таких стимулів є поки що надто нестійким, одночасно зберігається низка чинників гальмування інноваційної активності. Це не дає змоги очікувати, що звичайне збільшення частки сукупного продукту, який залишається у розпорядженні компанії (наприклад, внаслідок зниження рівня оподаткування чи надання податкової пільги) автоматично сприятиме збільшенню вкладень компанії в інновації.

Втім, навіть за ідеальних конкурентних умов існує принципова суперечність між цільовою установкою суб'єкта на максимізацію власної ефективності та суспільним ефектом інновації. Оскільки наслідки реалізації інновації споживаються не лише її безпосереднім виконавцем-інноватором, а, тією чи іншою мірою, всіма членами суспільства (у вигляді продуктів технічного та соціального прогресу), виникає нееквівалентність між вкладенням та отриманим ефектом. Отже, завдання державної інноваційної політики полягає в тому, щоб компенсувати інноваторам ефект, який інновації здійснюють для суспільства в цілому³⁰³. Така компенсація може бути у вигляді прямого надання фінансових ресурсів (через систему пільгового кредитування, оподаткування, митного обкладення, грантів тощо), і непрямого - через надання повністю чи частково безоплатних послуг в інфраструктурній, інформаційній, правовій та інших сферах.

Компенсація суспільного ефекту, а водночас - і ризиковості інноваційної діяльності, сприяє дифузії інновацій у традиційні сектори економіки.

---

³⁰³Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. - К.: Заповіт, 1996. - С. 194-195.

Адже, якщо окремі новітні галузі, наприклад - високотехнологічне машинобудування, виробництво програмного продукту, сфера інформаційно-комунікаційних послуг тощо мають досить високий рівень рентабельності, який дозволяє вільно залучати інвестиційні ресурси на кредитному ринку, традиційні сектори мають значно нижчий рівень прибутковості, який обмежує їхню інвестиційну спроможність.

Відтак стимулювання інноваційного розвитку не може обмежуватися лише точковим стимулюванням обраних тем досліджень чи розробок, а має спрямовуватися на створення умов для масового пошуку результативних шляхів технологічних змін і швидкої підтримки позитивних знахідок³⁰⁴. Тому головними завданнями інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій у всіх сферах національної економіки.

Як позитивний приклад варто врахувати державну політику у сфері розвитку науки та інновацій, яка здійснюється в Російській Федерації, та у 2005 р. була втілена, зокрема, у відповідній Стратегії на період до 2010 р. Серед інструментів такої політики Стратегія, зокрема, передбачає:

- субсидювання відсоткових ставок за довгостроковими кредитами на організацію випуску нової високотехнологічної продукції;
- віднесення до амортизаційних відрахувань 50 % витрат на придбання передових технологічних комплексів;
- державну підтримку наукомісткого експорту (зокрема спільне державно-приватне фінансування маркетингових витрат та виставкової діяльності);
- дольову участь держави у фінансуванні сертифікації інноваційної продукції;
- віднесення до витрат виробництва 100 % витрат на НДДКР, а за умови отримання патенту - близько 150 %;
- надання пільг з податку на прибуток у розмірі 30-40 % річного приросту витрат на НДДКР;
- звільнення від ПДВ операцій з реалізації російської наукової продукції та наукових послуг тощо³⁰⁵.

Водночас обмеження інноваційної політики лише заходами прямого фінансового стимулювання інноваційної діяльності (наприклад, у вигляді податкових пільг), за умов несприятливого інвестиційного клімату має серйозну загрозу нецільового використання передбачених коштів і пільг, поширення «фіктивних» інновацій, впливу оборотних коштів підприємств до псевдоінноваційних підприємств та їх використання для прискорення витоку за кордон інтелектуального продукту, який не доходить до стадії впровадження всередині країни.

³⁰⁴Бажал Ю. М. Економічна теорія технологічних змін. - К.: Заповіт, 1996. - С. 42.

³⁰⁵Инновационное развитие - основа ускоренного роста экономики Российской Федерации // Общество и экономика. - 2006. - № 4. - С. 29.

Відтак вже згадана Стратегія РФ має також низку інструментів, спрямованих на удосконалення інституційного забезпечення інноваційних процесів: передачу частини функцій підтримки інноваційної діяльності уповноваженим бізнес-посередникам, інші форми державно-приватного партнерства, надання послуг «в натурі» - у вигляді навчання, методичної допомоги у сертифікації та патентуванні, виділення приміщень тощо³⁰⁶.

Провідним напрямом у процесі переходу України до інноваційного розвитку має стати *поліпшення інвестиційного клімату* та всебічне стимулювання національного капіталотворення та інвестиційних процесів.

З метою удосконалення інноваційної політики в Україні, доцільною видається модифікація критеріїв виокремлення інноваційних підприємств, які мають будуватися на функціональному принципі, що відтворюватиме комплекс більш широких стратегічних завдань та національних інтересів. Це дозволило б від визначення *технологічних пріоритетів* у спеціальному законі перейти до більш гнучкої системи *встановлення критеріїв відбору* технологій та інноваційних проєктів, який може здійснюватися передбаченими Законом «Про інноваційну діяльність» уповноваженими інституціями. **Серед таких критеріїв могли б бути:**

- вплив проєкту на умови життя та безпеку життєдіяльності людини, розвиток людського капіталу;
- підвищення економічної ефективності виробництва, ресурсозбереження;
- розташування на стику наук, розміщення у кількох секторах економіки;
- досягнення світового рівня та міжнародної конкурентоспроможності;
- зміна ролі регіонів у національній економічній системі;
- розвиток комунікацій і трансферу технологій.

Безпосереднім критерієм у наданні пільг інноваційним проєктам могла б стати ефективність (рентабельність) реалізації проєкту за певний період, наприклад - за перший рік серійного використання. Це дозволить запобігти впровадженню «псевдоінновацій», термін життя яких не сягає далі моменту отримання податкової пільги. Застосування зазначеного критерію могло б набути форми податкового кредиту, який надається, виходячи з очікуваної норми ефективності інновації, та вилучається по закінченні контрольного періоду в разі недосягнення цієї норми.

Важливо зауважити, що запровадження такого критерію може, принаймні - на перших етапах, здійснюватися навіть без внесення змін до закону «Про інноваційну діяльність». Для цього відповідним органам (уповноваженому інноваційному органу - «Держінвестицій», ДПА тощо) потрібно лише здійснювати паралельний контроль реального перебігу реалізації зареєстрованих інноваційних проєктів.

У країнах з розвинутою ринковою економікою значна частина інноваційних процесів здійснюється в межах великих корпоративних структур. Такі структури є замовниками лівової частки наукових досліджень і розро-

---

³⁰⁶ *Инновационное развитие - основа ускоренного роста экономики Российской Федерации // Общество и экономика. - 2006. - № 4. - С. 34-35.*

бок галузевої науки, формують ринок для частини наукового та конструкторського потенціалу, яка діє самостійно в рамках малих інноваційних структур.

Активізації інноваційної діяльності в Україні сприятиме створення великих конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій - національних економічних лідерів. Досвід сучасних розвинених країн світу, а також «нових індустріальних країн» переконує, що саме в рамках контрактної співпраці малого й середнього бізнесу з великими фінансово потужними корпораціями стала можливою інтенсивна дифузія інновацій. На сучасному етапі через відсутність такої співпраці діяльність малого бізнесу в Україні здебільшого зорієнтована на торговельні операції, і цей бізнес поки що не відіграє такої важливої ролі в інноваційних процесах, як у розвинених країнах. А становлення невеликих інноваційних підприємств на окремих проривних напрямках інноваційного процесу (насамперед у сфері інформаційно-комунікаційних технологій) не набуває логічного продовження у вигляді дифузії інновацій у традиційні сектори економіки.

Щоб запобігти нецільовому використанню передбачених у Законі «Про інноваційну діяльність» податкових пільг, потрібна пріоритетна підтримка національних інноваційних і технологічних лідерів, провідних великих підприємств, холдингів, високотехнологічних виробництв, фінансова та технологічна потужність яких дозволяє реалізувати загальнодержавні інноваційні пріоритети. Контроль за ефективністю інновацій на таких підприємствах є більш надійним та коректним. Безперечно, це зовсім не означає, що потрібно відмовитися від стимулів розвитку малих інноваційних підприємств. Проте, з нашої точки зору, таку підтримку найдоцільніше організувати саме за посередництва великих компаній, які будуть гарантом доведення інноваційної продукції до серійного виробництва та споживача.

З метою заохочення децентралізованого фінансування інноваційної діяльності доцільно увести гнучкі форми поєднання капіталів комерційних банків та підприємств через створення пайових інвестиційних фондів з метою акумуляції капіталу для реалізації інноваційних проектів, запровадити порядок створення інноваційних асоціацій як об'єднань юридичних та фізичних осіб, що беруть участь у виробництві інтелектуального продукту, здійсненні інноваційного проекту та випуску нової продукції, розробити державну систему страхування ризиків інноваційної діяльності, зокрема - спеціально створеною державною чи державно-приватною страховою компанією.

Формування в українській економіці передумов переходу суб'єктів господарювання до переважно інноваційних чинників здобуття конкурентоспроможності дає змогу очікувати підвищення дієвості можливих заходів інноваційної політики держави завдяки поліпшенню сприйнятливості до них підприємницького сектору економіки. Отже, створюються сприятливі умови для повернення до активного державного стимулювання інноваційної діяльності шляхом розробки і реалізації інтегральної інноваційної державної політики. Визначальним орієнтиром інноваційної стратегії має стати

забезпечення готовності національної економічної системи та суб'єктів господарювання до широкомасштабного здійснення інноваційної діяльності та функціонування в умовах інноваційного розвитку.

Зазначимо, що створення локальних інноваційних осередків (у вигляді технопарків, технополісів тощо, чи стимулювання виключно «інноваційних» галузей і виробництв) в Україні дає лише локальні ефекти. Спроби здійснення галузевих «технологічних стрибків» за умов збереження загальної несприятливості підприємницького та інвестиційного клімату в країні, надмірного фіскального тиску, неефективності інституційної структури економіки обертаються втратами інших секторів економіки. Продукція високотехнологічних галузей не знаходить збуту в інших галузях через великий технологічний відрив і відсутність мотивації використання, що суттєво знижує синергетичний ефект інновацій, відтак, ефективність таких «точок зростання» нівелюється у суспільному масштабі. Тому головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення сприйнятливості суб'єктів підприємництва до позитивних сигналів з боку ринкового середовища та спеціальних заходів, які стимулюють інноваційну активність та забезпечують поширення інновацій у всіх сферах національної економіки.

Цьому сприятимуть наступні стратегічні завдання державної економічної політики:

- здійснення цілеспрямованої державної промислової та інвестиційної політики, спрямованої на активізацію нововведень, забезпечення єдності структурної та інноваційної політики;

- створення сприятливих інституційних умов для інноваційної діяльності в країні: правового забезпечення інноваційної діяльності підприємств; дієвого пільгового режиму здійснення інноваційної діяльності; механізмів фінансування інноваційної діяльності;

- заохочення здійснення суб'єктами національної економіки інноваційної діяльності та інвестицій інноваційного спрямування з метою збільшення пропозиції інноваційних продуктів, технологій та знань;

- інституційне удосконалення національної інноваційної системи, формування мережі інституцій у сферах фінансування, впровадження інновацій, інформаційного обміну, надання інформаційних послуг тощо;

- послідовне збільшення сукупного попиту на інноваційні товари та послуги, зокрема - шляхом включення деяких з них до обов'язкових складових державних соціальних програм, державних та муніципальних програм енергозбереження, розвитку комунальної інформаційної інфраструктури тощо;

- підвищення питомої ваги складних, наукоємних продуктів у особистому та виробничому споживанні шляхом створення сприятливих умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення;

- удосконалення інфраструктури ринків з метою розширення обсягу продажу складних, наукоємних продуктів вітчизняного виробництва;

- створення умов для реалізації вітчизняними підприємствами наступальної стратегії на зовнішніх ринках, підтримка конструктивної конкурен-

ції на внутрішньому ринку, яка заохочуватиме підприємства до інноваційної діяльності;

- сприяння конверсії та диверсифікації надлишкових потужностей оборонно-промислового комплексу, використанню надбаного у галузі науково-технологічного потенціалу для прискорення розвитку наукоємних та високотехнологічних галузей і виробництв;

- диверсифікація організаційних форм функціонування національної економіки, забезпечення співпраці малих та середніх підприємств з великими корпоративними структурами, підтримка провідних великих підприємств та об'єднань, які мають змогу реалізувати загальнодержавні інноваційні пріоритети, розвиток науково-виробничої кооперації, венчурного бізнесу, промислово-фінансової інтеграції, зокрема на міжнародному рівні;

- забезпечення тісної інтеграції виробництва, фінансів, науки, освіти з метою сприяння випереджаючому розвитку науково-технологічної сфери;

- конверсія тінювих капіталів та залучення тінювого сектору до сфери легального обігу фінансових ресурсів, інвестування і розширення на цій основі власних ресурсів підприємств для інноваційної діяльності;

- пріоритетний розвиток людського капіталу як основи майбутнього постіндустріального суспільства;

- посилення інтеграції України у світовий науково-технологічний простір, розширення міжнародної співпраці на державному рівні, на рівні окремих підприємств та інститутів у галузі науки, техніки та інновацій.

5.2.3. Інституційне вдосконалення економіки

Скористатися сприятливими макроекономічними передумовами для інвестиційної та інноваційної діяльності, спрямувати їх на формування ефективної конкурентоспроможної економіки має дозволити адекватна інституційна структура економіки. Ключовим завданням у цій сфері є впорядкування відносин власності. Якщо у попередні роки основною метою інституційної політики було нагромадження критичної маси приватних господарюючих суб'єктів, то сучасний етап економічних реформ має спиратися на поєднання подальшої приватизації з підвищенням ефективності управління корпоративним та державним секторами економіки, визначенням оптимального співвідношення форм власності та організаційних моделей господарювання. Особливо важливим цей процес є в сільському господарстві, де становлення сучасних форм господарювання розпочалося зі значним запізненням.

Як зазначалося у другому розділі роботи, головною передумовою ефективності індивідуальної стратегії є належна якість суб'єкта управління - кваліфікованого, обізнаного в сучасних методиках ринкової поведінки та сучасних моделях конкурентної поведінки менеджера. Процеси концентрації власності, посилення прозорості корпоративного управління, підвищення кваліфікації менеджменту підприємств поступово культивують в Україні ефективних суб'єктів управління. Між тим, не менш важливою є проблема синхронного формування інституційного середовища, яке спонукає до

ефективної поведінки суб'єктів господарювання у відкритому та прозорому ринковому середовищі й створює умови для такої поведінки.

Конче необхідно, щоб стратегія держави спрямовувалася на якнайшвидше подолання інституційної кризи, яка виявилася в Україні у 2005 р., та формування адекватної інституційної структури економіки. Адже саме **підприємницька активність українського бізнесу - від підприємців-індивідуалів та найдрібніших підприємств до національних економічних гігантів, є джерелом творення національного багатства та існування українських громадян, єдино можливим рушієм до процвітання нації.**

Невід'ємною складовою стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки є сприяння підвищенню конкурентоспроможності вітчизняних підприємств, яке відбувається на основі єдності заходів щодо поліпшення якості їхніх конкурентних стратегій та створення сприятливого економіко-правового середовища для реалізації потенціалу ефективного власника.

Визначальною ознакою ефективного власника³⁰⁷ є його здатність і спроможність формувати та реалізовувати стратегію власної поведінки, орієнтовану на його стабільне відтворення та довгостроковий розвиток.

Перед державою постає завдання створення максимально сприятливих умов для розвитку національного товаровиробництва, зниження невпевності та непрогнозованості розвитку ситуації на ринку і в економіці в цілому. Оскільки реалізація конкурентних переваг національної економіки опосередковується реалізацією їхніх складових економічними суб'єктами у процесі виробничої діяльності, а вагомість тих чи інших переваг у масштабах міжнародної конкуренції перебуває у стані постійної зміни, однією з ключових передумов конкурентоспроможності суб'єктів господарювання є їхня здатність динамічно пристосуватися до змін у структурі конкурентних переваг.

Формування мотивації економічних суб'єктів до ефективної конкурентної діяльності відбувається під впливом економіко-правового середовища, яке, власне, й визначає можливі форми та способи отримання ними доходів. Якщо якість середовища перевищує якість управління підприємствами, відбувається марнування національних ресурсів, але утворюються стимули для імпорту капіталу з метою реалізації недовикористаних національних конкурентних переваг. І навпаки, якість управління, яка перевищує якість середовища, спонукає власників капіталів шукати напрями їх використання в інших країнах, що спричинює вивезення капіталу з країни та втрати національних конкурентних переваг.

Таким чином, украй важливим завданням стратегії забезпечення конкурентоспроможності національної економіки є послідовне створення *економіко-правового середовища*, сприятливого для розвитку національних

---

³⁰⁷У цьому розділі поняття «власність» ототожнюється з поняттям «управління»: навіть за фактичного відриву юридичної власності від практичного управління ефективним має вважатися той власник, який налагодив ефективне управління - Авт.

підприємств на базі підвищення ефективності ресурсовикористання та розкриття національних конкурентних переваг. **Таке економіко-правове середовище складається з:**

- основних структурних складових економічної системи: національної валютної системи, фіскальної системи, фінансової системи, ринків товарів, капіталів, праці;
- нормативно-правової бази, яка регулює економічні процеси в країні;
- системи державних інститутів, що забезпечують дотримання положень нормативно-правової бази;
- системи інститутів, що забезпечують функціонування ринків, які обслуговують потоки капіталу, товару, грошей та інформації (фінансові інститути, біржі, системи оптової та роздрібно торгівлі, сфера ділових послуг тощо);
- системи громадянських інститутів, покладених в основу ринкової системи господарювання: поваги до закону, поваги до прав власності, ділової етики тощо.

Ключовим у сфері економіко-правового середовища залишається завдання реалізації базисних відносин ринкової економіки - права приватної власності. **У центрі уваги економічної політики має перебувати суверенність суб'єкта господарювання, який працює з повною мірою відповідальності в прозорому економіко-правовому полі: забезпечення його права приватної власності, створення стабільного економіко-правового середовища, формування спроможності до раціональної стратегічної поведінки та заохочення останньої.**

Власникові бізнесу, який ефективно працює в економіко-правовому полі держави, має бути забезпечена недоторканність його власності від незаконних посягань - з боку кримінальних структур, конкурентів чи держави. Власник, який працює неефективно, може позбутися власності лише із застосуванням прозорих правових процедур цивілізованого банкрутства. Власник приватизованого підприємства, який не дотримується інвестиційних, соціальних, природоохоронних чи інших постприватизаційних вимог, передбачених приватизаційною угодою, втрачає власність відповідно до нацьованого правового механізму.

Варто наголосити на неприпустимості дискусій щодо перегляду результатів приватизації, які дестабілізують економічне середовище всередині країни, негативно позначаються на міжнародному іміджі країни та відносинах з економічними партнерами. Цього, зокрема, можна досягти, встановивши низький поріг позовної давності за приватизаційними справами (не більше двох років).

Скасування рішень щодо передання майна у приватну власність у разі виконання власником постприватизаційних зобов'язань може відбуватися лише як поодинокі винятки, згідно виваженої прозорої правової процедури з дотриманням усіх норм вітчизняного та міжнародного права, з урахуванням усіх економічних та соціальних наслідків такого кроку. Це ж стосується й усіх аспектів, пов'язаних з доплатою за раніше приватизовані об'єкти, за-

безпечення об'єктивності та економічної обґрунтованості якої на сучасному етапі не видається можливим.

Потрібно забезпечити дійсну рівність умов господарювання для підприємств усіх форм власності - у доступі до ресурсів, ставленні з боку держави. Рівність умов має означати також протидію намаганням окремих компаній скористатися своїм монополюним становищем, здійснювати атаки на внутрішній ринок у вигляді цінового, соціального, екологічного та інших видів демпінгу, використовувати інші форми недобросовісної конкуренції.

З метою забезпечення рівноправної конкуренції всередині країни потрібно забезпечити дійсну рівність умов господарювання для підприємств приватної, колективної та державної власності, рівність доступу до ресурсів, рівні можливості у формуванні та реалізації господарських стратегій.

Економічна стратегія держави в інституційній сфері має забезпечувати реалізацію структурної політики, поєднати зміцнення національного приватного капіталу, підвищення ефективності управління державним сектором економіки, вдосконалення корпоративного управління, створення інституційних механізмів забезпечення функціонування різних форм власності та господарювання і визначити їх оптимальне співвідношення.

Формування ефективного інституційного середовища невід'ємне від продовження прозорої **приватизації** державного майна, спрямованої на оптимізацію частки державного сектору економіки, сприяння технологічному та управлінському оновленню підприємств. Від поточного планування приватизації окремих об'єктів потрібно переходити до стратегічного планування приватизації виробничих комплексів. Для ключових об'єктів національної економіки приватизація має відбуватися на основі спеціальних індивідуальних законів.

Приватизацію стратегічних підприємств та підприємств-монополістів потрібно синхронізувати з ринковою трансформацією галузей та впровадженням адекватних систем регулювання (в енергетиці, телекомунікаціях, добувних галузях, комунальному господарстві тощо).

Пріоритетним завданням подальшої приватизаційної політики в умовах інституційної кризи є, на нашу думку, забезпечення суспільної довіри до приватизаційних процесів. З цією метою під час формування та здійснення державної політики у цій сфері необхідно зробити акцент на:

- відкритому й зрозумілому формулюванні стратегії приватизації у загальному контексті стратегії розвитку економіки України;
- забезпеченні прозорості та аргументованості політичних рішень щодо приватизації ключових підприємств національної економіки;
- відкритій системній протидії будь-яким способам тіншового відчуження об'єктів державної власності;
- забезпеченні прозорості процесів приватизації та їх системного моніторингу.

Для реалізації наведених завдань методологія наступної приватизації має ґрунтуватися на:

- чіткому встановленні критеріїв відбору об'єктів індивідуальної приватизації;

- посиленні відповідності процедур індивідуальної приватизації особливостям об'єктів, у тому числі врахуванні цілісності виробничих комплексів, зв'язку їх приватизації з реформою державних регуляторних систем, максимальному врахуванні специфіки окремого підприємства і його місця в народногосподарському комплексі;

- недопущенні монополізації товарних ринків під час приватизації підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави;

- цільовому (для підтримки пріоритетних галузей, стратегічних виробництв, інноваційних та наукових програм) використанні коштів, отриманих від приватизації державного майна, плати за оренду державного майна та дивідендів, нарахованих на акції держави у господарських товариствах;

- вдосконаленні системи оцінки майна і майнових прав, підвищенні її прозорості та об'єктивності, врахуванні міжнародних стандартів оцінки під час розробки та прийняття національних стандартів оцінки майна;

- запровадженні системи екологічного аудиту в передприватизаційний та екологічного контролю у постприватизаційний періоди³⁰⁸.

Враховуючи необхідність переходу від фіскальних до широких соціально-економічних завдань приватизації, необхідно розробити **інструментарій коректного відбору об'єктів для приватизації**, термінів приватизації, а також суттєво розширити практику включення до угод про зміну форми власності конкретних постприватизаційних зобов'язань. Для цього потрібні:

- розробка довгострокової Програми приватизації з метою визначення державної стратегії становлення ефективної структури власності та регламентації умов передприватизаційної підготовки, термінів та механізмів приватизації з урахуванням особливостей роздержавлення окремих сфер економіки; а також ефективного, прозорого механізму контролю над виконанням інвестиційних та соціальних зобов'язань на приватизованих об'єктах;

- визначення чітких обґрунтованих критеріїв віднесення підприємств до переліку об'єктів державної власності, які не підлягають приватизації, та відповідна корекція цього переліку;

- запровадження методики приватизації об'єктів, які перебувають у власності територіальних громад, за символічну ціну, проте з прийняттям новим власником комплексу постприватизаційних зобов'язань (щодо продовження відповідного виробництва чи надання послуг, збереження та розширення зайнятості тощо);

- практична реалізація повноважень Фонду державного майна у сфері забезпечення ефективності та прозорості приватизаційного та постприватизаційного процесу, зокрема виконання інвестиційних зобов'язань.

Важлива роль, яку мають відігравати у реалізації економічної стратегії держави **підприємств державної власності**, зумовлює принципову важли-

---

³⁰⁸Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році: Доповідь. - К., 2006. - С. 94-95.

вість заходів щодо подолання інституційної недовершеності системи управління державною власністю.

Функціонування та розвиток державного сектору економіки має виходити з таких стратегічних завдань:

- заповнення економічних ніш з несприятливими умовами виробництва, до яких приватний капітал надходить повільно, але розвиток яких є необхідним для всієї економіки країни;

- усунення диспропорцій економічного розвитку регіонів з метою забезпечення належних умов задоволення суспільних потреб;

- розширення зайнятості й подолання безробіття;

- стимулювання розвитку наукомістких, прогресивних галузей виробництва, які потребують значних первинних капіталовкладень і не забезпечують швидкої віддачі капіталу;

- регулювання кількості та якості суспільних товарів та оптимізації економічної, соціальної та адміністративної інфраструктури суспільства.

Удосконалення системи управління підприємствами, які перебувають у державній власності, має відбуватися, на нашу думку, шляхом поліпшення управління державними корпоративними правами, оптимізації розподілу прибутку держпідприємств та розбудови системи стимулів ефективного менеджменту на підприємствах, які знаходяться у державній власності.

У контексті наведених завдань, **запровадження прозорого та ефективного механізму реалізації державою своїх прав як власника та повноцінна інтеграція державних підприємств у єдине конкурентне середовище** потребуватимуть:

- запровадження для підприємств державного сектору економіки середньострокових (на 3-5 років) інвестиційних планів розвитку, які мають стати основою для ухвалення рішень щодо зміни організаційно-правової форми підприємств, аналізу положення підприємства на ринках, формування інвестиційного портфеля, стратегії соціальної політики тощо;

- визначення правових основ та механізмів управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави, зокрема - щодо чіткого регламентування дій представників держави в органах управління господарських суб'єктів;

- посилення контролю за ефективністю використання орендованого державного майна;

- запровадження єдиних методологічних підходів до складання та затвердження фінансових планів на державних підприємствах, запровадження середньострокових інвестиційних планів розвитку;

- впровадження прозорих механізмів визначення частки прибутку акціонерних товариств з державною часткою, яка спрямовується до фонду сплати дивідендів, з урахуванням пріоритетності завдань стратегічного розвитку та зміцнення конкурентоспроможності цих підприємств;

- нормативно-методичного забезпечення ефективного управління державними пакетами акцій, які не мають статусу контрольного, зокрема захисту прав держави як міноритарного акціонера;

- удосконалення механізмів контролю за діяльністю суб'єктів господарювання з державною часткою (з метою запобігання незаконному відчуженню пакетів акцій, переданих до статутних фондів холдингових компаній, виведення державного майна і активів за межі державного впливу тощо);

- створення єдиного організаційного центру для реалізації функцій управління об'єктами державної власності;

- уведення персональної відповідальності керівників органів виконавчої влади за результати роботи підприємств державного сектору, які належать до сфери їх управління;

- запровадження інструментів громадського контролю над діяльністю суб'єктів господарювання, які належать до державної власності, у спосіб обов'язкового оприлюднення результатів їх фінансово-економічної діяльності, введення представників громадськості до спостережних рад стратегічно важливих підприємств національної економіки³⁰⁹.

Виконанню цих завдань сприятимуть глибокий аналіз причин низьких темпів розвитку підприємств з державною власністю та визначені на його підставі заходи антикризового характеру, спрямовані на підвищення довгострокової ефективності, фінансової стійкості та конкурентоспроможності підприємства. Зважаючи на об'єктивну неможливість проведення такого аналізу в належні терміни та належної якості силами державних інституцій, виникає потреба залучити до цього процесу приватних інвесторів (в тому числі й іноземних) та кредиторів, які спроможні здійснити оцінку комерційних позицій підприємства, сформувані та реалізувати економічно обґрунтовану програму підвищення його ефективності на засадах цільового кредитування чи участі у статутному фонді підприємства (зокрема й при перетворенні закритих акціонерних товариств на відкриті).

Як засвідчує досвід провідних країн світу, за умов вичерпання можливостей зниження виробничих витрат, логічним продовженням процесу підвищення ефективності стратегій суб'єктів господарювання та важливим чинником подальшого підвищення ефективності й конкурентоспроможності виробництва та галузей стає мінімізація трансакційних та накладних витрат, підвищення керованості та гнучкості виробництва шляхом налагодження оптимальної взаємодії з контрагентами - постачальниками та споживачами на підставі спільної власності на активи, договірних відносин чи навіть неформальних угод. Відбувається еволюція економічної системи до формування **мережевої економіки**, в якій основним джерелом підвищення прибутку компанії є вже не конкуренція, а кооперація та співпраця³¹⁰. Як зазначають фахівці, серед переваг таких мереж є наступні:

- можливість отримання послуг, які виходять за межі сфери діяльності окремого підприємства;

---

³⁰⁹Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році: Доповідь. - К., 2006. - С. 96.

³¹⁰*Механізм* структурних зрушень в економіці України (за ред. В. І. Кононенка). - К.: Ін-т економіки НАНУ. - 2002. - С. 226.

- можливість трансферу знань та технологій із суміжних сфер діяльності;
- підвищення ефективності та гнучкості компаній за рахунок розширення спеціалізації;
- отримання переваг від масштабу при збереженні переваг малого і середнього бізнесу;
- встановлення довгострокових зв'язків між виробником і споживачем;
- підвищення сталості розвитку, поліпшення підприємницького клімату в регіоні за рахунок узгодженого впливу на місцеву та державну економічну політику тощо.

З нашої точки зору, потрібно зважати на обмежену придатність мережевої моделі для перехідної економіки з наявністю значних диспропорцій у галузевому та регіональному розподілі капіталів, а відтак - значного потенціалу традиційних засобів підвищення ефективності виробництва. Водночас такий інструмент реалізації конкурентних переваг є парадоксальним чином придатним і для недокапіталізованої економіки з незначним інвестиційним потенціалом, оскільки дозволяє підвищити ефективність економічної діяльності за рахунок організаційних зрушень, які практично не потребують інвестиційних витрат. Реалізація мережевої моделі можлива також у окремих секторах, де існує відносна рівнонасиченість капіталами, отже, й рівність можливостей зниження виробничих витрат, або для організації співпраці суб'єктів, які мають різну конкурентну вагу. Ймовірним є формування паралельних мереж на одному й тому ж ринку, які в даному разі є суб'єктами конкуренції (наприклад, конкуренція роздрібних торговельних мереж, операторів ринку нафтопродуктів тощо).

Визначальними складовими розвитку мережевої моделі в Україні на сучасному етапі є наступні.

1. Встановлення раціональної межі розукрупнення економічних суб'єктів та використання переваг функціонування великого бізнесу: на думку дослідників українського Центру економічного розвитку, «діяльність приватних бізнес-груп справила на економіку України ефект «кинутого у воду каменя», від якого колами розходяться хвилі»³¹¹. Великі бізнес-групи витісняють дрібних посередників, знижують накладні та трансакційні витрати, відновлюються системи зв'язків між підприємствами, задіяними в єдиних технологічних процесах, спостерігаються консолідація та раціоналізація використання фінансових ресурсів, поєднання трейдерського та банківського капіталів³¹².

Одним з визначальних індикаторів успішності стратегії економічних претворень має стати **становлення в Україні потужного національного капіталу** як основи національної макроекономічної стабільності та конкурентоспроможності. Слід повернутися до стимулювання створення конкурентоспроможних фінансово-промислових корпорацій - національних економічних

³¹¹ *Формування великого приватного капіталу в Україні* (Пасхавер, О. Й., Верховодова, Л. Т., Суплін, Л. З.). - К.: Міленіум, 2004. - С. 73.

³¹² Там само. - С. 75.

лідерів, горизонтальних та вертикальних холдингових компаній, спроможних стати центрами концентрації та централізації національного капіталу та виконати функцію локомотивів розвитку. Як зазначає А. Гальчинський, «лише великий національний капітал в органічному поєднанні з малим і середнім бізнесом може стати основою реальної суверенності національної економіки, її базовою конструкцією»³¹³. Думку про те, що основою державного суверенітету України може бути лише великий бізнес, поділяє й В. Гесць³¹⁴.

З точки зору експертів Центру економічного розвитку, «активний розвиток великого капіталу в Україні є важливим чинником забезпечення стабільності розвитку національної економіки. Проникнення найпотужніших ФПП у стратегічні та інфраструктурні галузі стає необхідною умовою підтримки сталого економічного зростання в країні»³¹⁵. Утім, потрібно усвідомлювати також значні ризики, які криються у безконтрольному зростанні великого бізнесу. Такі ризики, зокрема, полягають у ймовірності зростання структурних диспропорцій у розвитку галузей (що особливо рельєфно відчувається за умов загальмованості міжгалузевих та міжрегіональних потоків капіталів), використанні нестійких механізмів консолідації ФПП, що робить їх вельми залежними від використання адмінресурсу та від персоналій місцевого й центрального керівництва.

Відтак стратегія підтримки розвитку великого бізнесу не означає відмови від здійснення антимонопольної політики. Сферою відповідальності держави є забезпечення конкурентності економічних відносин та запобігання проявам монопольної поведінки на вітчизняному ринку.

2. Підвищення організованості економічного середовища шляхом формування вертикально інтегрованих структур, які також суттєво зменшують транзакційні та накладні витрати, підвищують прогнозованість та динамічність виробничих процесів. Найбільшого розвитку в Україні набула вертикальна інтеграція в гірничо-металургійному комплексі. Формується також вертикальна інтеграція у нафтопереробці, ОПК, авіа- та суднобудуванні тощо.

3. Встановлення кооперації малого і середнього бізнесу з великим у спосіб формування субпідрядних систем, франчайзингових, лізингових та інших структур. Така кооперація потребуватиме як створення достатньої кількості малих підприємств, спроможних забезпечити співпрацю (а відтак - додаткові робочі місця), так і формування відповідного нормативно-правового середовища).

4. Розвиток горизонтальної інтеграції та формування кластерних мереж. М. Портер розглядає кластери як географічно близькі групи

---

³¹³ Гальчинський, А. С. Помаранчева революція і нова влада. - К.: Либідь, 2005. - 368 с. - С. 181.

³¹⁴ Гесць, В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України і Росії // Економіка України. - 2005. - № 5. - С. 4-17.

³¹⁵ Формування великого приватного капіталу в Україні (Пасхавер, О. Й., Верховодова, Л. Т., Суплін, Л. З.). - К.: Міленіум, 2004. - С. 89.

взаємопов'язаних компаній, постачальників, служб сервісу та пов'язаних з ними інституцій у конкретному полі діяльності, пов'язані спільністю та взаємодоповнюваністю діяльності³¹⁶. Кластер підвищує продуктивність фірми (за рахунок зниження трансакційних та накладних витрат), зміцнює спроможність до інновацій, стимулює створення нового бізнесу завдяки зменшенню вхідних бар'єрів. Наприкінці 90-х років у ОЕСР було розроблено спеціальну програму розвитку кластерних моделей у країнах - кандидатах на членство в ЄС³¹⁷.

Перевагами використання кластерної моделі взаємодії є:

- можливість спільного використання об'єднаних капіталів та прискорення інновацій;
- можливість спільного використання ресурсів (відповідно - їх більш повне використання та менша питома вартість);
- встановлення ефективної спеціалізації підприємств;
- узгоджений поділ ринку та уникнення непродуктивної конкуренції;
- отримання ефекту масштабу та подолання недоліків, які пов'язані з малих розмірів підприємств;
- зниження та поділ ризиків;
- підвищення стійкості окремих підприємств та мережі в цілому;
- встановлення довгострокових зв'язків за відтворювальним ланцюгом, включаючи зв'язки між виробником та споживачем.

Зважаючи на те, що кластер інституціалізує укрупнений об'єкт впливу, це значно спрощує розробку та застосування програм підвищення конкурентоспроможності, інвестицій, впровадження інновацій тощо, оскільки підвищує якість розробки проектів, спрощує управління та нагляд за виконанням проекту, забезпечує взаємні контакти учасників проекту та створює регіональні мережі; а також поширює передовий досвід в управлінській і технологічній сферах.

Інституціалізація взаємостосунків у межах кластеру може досягатися за рахунок укладання довгострокових субконтрактних угод, інших угод про співпрацю, а також входження до організації, яка виконує узгоджувально-регуляторну роль. Таку роль в утворенні кластерів можуть відіграти і неурядові організації. Одним з прикладів реалізації саме такої моделі в Україні є недержавна організація - основа кластеру «Поділля-перший»³¹⁸. У ролі узгоджувальної організації можуть також бути регіональна чи галузева асоціація, регіональне агентство розвитку, державний орган, чи спеціалізована консалтингова компанія - «мережевий брокер».

---

³¹⁶Porter, M. Building the Microeconomic Foundations of Prosperity: Findings From the Microeconomic Competitiveness Index / The Global Competitiveness Report, 2002. - World Econ. Forum. - 2002. - P. 26.

³¹⁷Нові виробничі системи і розвиток економіки України (матеріали економічного саміту). - Луцьк, 30.01.2003 р. - С. 21.

³¹⁸Див.: Прайс, В. Роль НДО як рушія перетворень // Перспективні дослідження. - 1999. - № 2. - С. 24-36.

Значною у формуванні кластерів є також роль ділових асоціацій, союзів, торговельно-промислових палат. На жаль, в Україні малий бізнес, який має стати основою кластерної структури, досить часто випадає з поля дії таких інститутів, що становить серйозну перешкоду поширенню досвіду кластерної моделі мережевого структурування економіки.

Важливим у розвитку кластерних моделей є акцентування уваги на розвитку локальної економіки, реалізації регіональних конкурентних переваг. Успішність розвитку кластерної мережі прямо залежить від реалізації та розширення прав місцевого самоврядування територіальною громадою. Саме на останню покладається основне навантаження та відповідальність щодо сприяння оптимальному використанню ресурсів території. Навіть українська практика діяльності органів місцевого самоврядування надає численний перелік можливих засобів такого сприяння, зокрема:

- залучення інвестицій на територію громади шляхом популяризації відповідної інформації та надання інформаційної підтримки інвесторам;
- надання фінансової та матеріальної допомоги малому і середньому бізнесу (зокрема, щодо оренди приміщень, землевідведення тощо);
- формування ділової інфраструктури та надання аудиторських, юридичних, інформаційних послуг;
- поліпшення якості технічної інфраструктури: доріг, електро- та водопостачання, телекомунікацій, транспортного сполучення тощо;
- створення кредитних спілок територіальних громад;
- організація спеціальних позабюджетних фондів для фінансування окремих проектів за добровільною участю членів громади, організація цільових муніципальних позик;
- організація комунальних підприємств з обслуговування громадських потреб;
- надання підтримки у відстоюванні прав місцевих підприємств та громадян перед державними контролюючими та правоохоронними органами.

Як свідчить досвід успішної реалізації проектів територіального розвитку, стратегія розвитку території має спиратися насамперед на синергетичний ефект, який виникає внаслідок упорядкування та узгодження дій членів громади на підґрунті реалізації потенціалу території. **Розробляючи та реалізуючи на базі територіального корпоративного інтересу узгоджену стратегію розвитку території, територіальна громада сприяє:**

- *концентрації* потенціалу території, організаційних та фінансових ресурсів на виконанні місцевих завдань;
- врегулюванню та *раціоналізації* використання територіальних ресурсів;
- максимізації *ефективності* використання потенціалу території.

Поєднання оптимального використання ресурсів територій з максимізацією конкурентоспроможності зацікавлених у це використанні підприємств потребує впровадження механізмів компенсації суб'єктам господарювання позитивних екстерналій, які виникають на даній території внаслідок їхньої діяльності. Територіальна громада повинна мати (у безпосередньому чи делегованому вигляді) можливість компенсації дій на її території конкретних

підприємців, які повністю чи частково належать до сфери стратегічної відповідальності місцевої влади, у обсязі, адекватному значимості цієї екстерналії. Як приклади таких екстерналії, зокрема, можна навести:

- збільшення зайнятості у трудонадлишковому регіоні;
- упорядкування та прибирання територій, відновлення будівель;
- утилізацію відходів та рекреацію земель;
- будівництво засобів інфраструктури;
- надання соціальної та медичної допомоги;
- надання транспортного забезпечення.

Відповідна компенсація має відбуватися як шляхом безпосередніх податкових пільг, частина яких, за чинним законодавством, може надаватися місцевою владою, так і шляхом безоплатного чи пільгового надання територіальною громадою певних ділових, інфраструктурних та інших послуг.

Одним з потенційних шляхів підтримки зміцнення конкурентоспроможності підприємств на територіальному рівні може бути розвиток мережі регіональних агентств розвитку. Головне завдання таких агентств має полягати у врахуванні наявних на місцевому рівні проблем у комерційних проектах, забезпеченні координації органів місцевого самоврядування та представників бізнесу у розподілі та використанні ресурсів регіону. Регіональні агентства розвитку можуть пропонувати широкий спектр послуг: щодо встановлення міжнародних зв'язків, надання фінансової допомоги, розвитку інфраструктури, менеджменту, навчання та перепідготовки кадрів тощо. Мета діяльності агентств - економічний розвиток території, забезпечення добробуту населення, утвердження принципів соціального партнерства, стимулювання економічної діяльності³¹⁹. На жаль, поки що діяльність агентств розвитку в Україні не набула належних поширення та активності. Між тим, саме на їхній базі могла б бути розгорнута співпраця з органами місцевого самоврядування місцевих та загальноукраїнських громадських об'єднань та об'єднань підприємців, спрямована на поліпшення конкурентного середовища та зміцнення конкурентоспроможності національної економіки.

5.2.4. Розвиток людського капіталу

Тривалий час суттєвою проблемою формування цілісної економічної стратегії в Україні є брак розуміння того, що соціальна політика, яка не працює на розвиток суспільно-економічної системи як інтегральної цілісності, не лише призводить до гальмування економічної динаміки, але й закладає значні деформації суспільно-економічного розвитку у стратегічній перспективі. **Це зумовлює потребу в комплексній соціальній стратегії, яка б пов'язала результати макроекономічного розвитку з добробутом конкретної людини.**

---

³¹⁹Шангіна, Н. Створення регіональної ринкової інфраструктури // Економіка України. - 2000. - № 11. - С. 46.

По-перше, серед заходів з підтримки соціальної сфери - суто економічні важелі бюджетної, податкової, кредитної політики. Зрозуміло, що врахування цього аспекту дії зазначених важелів помітно впливає на їхнє застосування для досягнення інших цілей, причому можливі конфлікти як між державною соціальною стратегією і, зокрема, кон'юнктурною тактичною політикою, так і між такими стратегічними заходами, як промислова і соціальна політика тощо.

По-друге, реалізація заходів соціальної політики впливає на низку економічних параметрів, збільшує норму споживання і зменшує нагромадження, поживає сукупний попит.

По-третє, дієва соціальна політика забезпечує суспільну злагоду, соціальне партнерство, легітимність влади, отже - формує спроможність уряду до проведення заходів власне економічної політики. У перехідній економіці соціальна політика забезпечує стійкість політики економічних трансформацій та є одним з визначальних чинників послідовності останньої. Вади соціальної політики зазвичай стають предметом тиску на державну владу як з боку населення, так і, на основі маніпулювання його інтересами, з боку різноманітних політико-економічних груп.

Соціальна політика, поліпшення добробуту населення знижують трансакційні витрати на ведення бізнесу. Зокрема, зменшуються витрати на охорону здоров'я та непрацездатність зайнятих, охорону праці, охорону та запобігання крадіжкам, підвищується продуктивність праці, поліпшується ставлення зайнятих до трудового процесу тощо. Підприємництво виграє також від поліпшення загального соціально-політичного клімату в країні. Очевидно, що саме від ступеня ефективності соціальної політики не в останню чергу залежить готовність підприємців та громадян сплачувати державі податки та інші платежі соціального призначення. Відтак економічна стратегія для України має базуватися на переході від балансування між альтернативними цілями соціального забезпечення та економічного зростання - до інтеграції підвищення добробуту нації та кожного громадянина із становленням в Україні конкурентоспроможної національної економіки, яка динамічно розвивається.

За таких умов збереження архаїчної системи соціального захисту та забезпечення входить у все більшу суперечність з макроекономічними зрушеннями, які відбуваються в державі, знижує ефективність використання та прямі втрати людського капіталу країни.

Єдино можливий шлях стійкого підвищення рівня доходів та якості життя населення України - випереджальне підвищення продуктивності праці на базі поліпшення організаційної та технологічної структури національної економіки, забезпечення конкурентоспроможності національних виробництв на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Значний обсяг коштів, необхідних для доведення системи соціальних послуг до рівня, гідного європейської держави, зумовлює пошук соціальної стратегії, за якої видатки на соціальне забезпечення не лише не обтяжуватимуть економіку, але й відіграватимуть мультиплікуючу роль, стимулюючи економічну динаміку.

На нашу думку, методологічно важливо провести розмежування між поняттями «соціальний захист» та «соціальна політика». Саме змішування цих понять і є досі однією з ключових суперечностей трансформаційного процесу в Україні.

Соціальний захист - це безпосередня система заходів з матеріального забезпечення громадян відповідно зобов'язань, покладених на державу у цій сфері згідно з чинним законодавством.

Соціальна політика - це комплекс дій держави у різних сферах, які підпорядковані досягненню поставлених суспільством довгострокових соціальних орієнтирів. Визначена таким чином соціальна політика дозволяє піднятися над суто інструментальним рівнем та розглянути її в стратегічному контексті як політику більш високого порядку, ніж, наприклад, бюджетна, валютна, грошова, кредитна та ін., а також враховувати вторинний соціальний ефект заходів, які застосовуються в рамках різних напрямів державної політики. Зокрема, «розширене» трактування враховує вплив технологічних змін та глобалізації економічних відносин на соціальну політику національної держави. В такому разі вдається також відійти від державного детермінізму в соціальній політиці та залучити до розгляду заходи соціального спрямування, які здійснюються підприємствами, корпоративними та громадськими об'єднаннями тощо³²⁰.

Основна мета соціальної політики полягає в об'єднанні суспільства навколо ідеї соціального прогресу шляхом створення відповідних соціальних зв'язків. У рамках таких зв'язків споживання бідних верств населення повинне не лише не обмежувати заощадження багатих, але й відігравати мультиплікуючу роль, стимулюючи економічну динаміку. Очевидно, що цей мультиплікуючий ефект можливий лише в разі збереження єдності між витратами та заощадженнями населення - з одного боку, та інвестиціями підприємств і фінансово-банківської системи, зокрема фонди соціального страхування, - з іншого. Забезпечення такої єдності й є, врешті-решт, визначальним критерієм ефективності соціальної політики.

Якщо в системі соціального захисту найголовніша увага логічно приділяється бюджетній та фіскальній політиці як засобам перерозподілу національного багатства, то в системі соціальної політики, поряд з ними, пріоритетними є процес генерації національного багатства та його первинна ланка - національне підприємство, створення умов для стійкого розширеного відтворення та конкурентоспроможності у національному та міжнародному масштабах.

У побудові соціальної політики за принципом пріоритетності складової соціального захисту державна політика зосереджується на намаганнях у міру можливостей виконати зобов'язання держави у соціальній сфері за рахунок консолідації фінансових ресурсів з усіх можливих джерел. Зворотним боком такої політики стає посилення фіскального тиску та розмивання інвес-

---

³²⁰Ганслі, Т. Соціальна політика та соціальне забезпечення за ринкової економіки // К.: Основи, 1995. - С. 14.

тиційного потенціалу національної економіки, що в стратегічній перспективі перешкоджає належному зростанню доходів економічно активної частини населення та надходженню достатніх обсягів ресурсів для виконання державою соціальних функцій. Формується «зачароване коло» соціального захисту. Діяльність держави у соціальній сфері набуває переважно «пожежного» або ситуативного характеру, що не дозволяє розглядати її як стратегію.

Політика з пріоритетністю соціального захисту є одним з чинників збереження експортної орієнтації економічного зростання, яка притаманна українській економіці в поточному десятиріччі. Надходження від експортоорієнтованих галузей сприяють наповненню державного бюджету ліквідними ресурсами, а також припливу в країну іноземної валюти. Водночас значне фіскальне навантаження на інші галузі за умов збереження деформованого внутрішнього ринку, дефіциту інвестиційних ресурсів та невисокої продуктивності праці зберігає кризу ліквідності та перешкоджає розвитку підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок.

Якщо об'єктом *соціального захисту* зазвичай визнають людину, яка, як відомо, в індивідуальному вимірі є лише споживачем, то об'єктом *соціальної політики* є **людський капітал нації** - творчий, професійний, освітній, трудовий, фізичний, репродуктивний потенціал громадян, який реалізується в системі соціально-економічних, політико-правових, культурно-етнічних та інших відносин і визначає майбутній розвиток нації.

Людський капітал одночасно є і чинником, і результатом економічного розвитку. У зв'язку з тим, що власник людського капіталу - особа - є децентралізованим суб'єктом, відтак і його діяльність не може забезпечуватися лише державою. Для свого функціонування людський капітал потребує, крім соціального забезпечення, індивідуальних інвестицій свого власника у вигляді здобуття та підвищення рівня освіти, зміцнення здоров'я тощо; його входження в економічні відносини з метою суспільно-корисного використання цього капіталу та отримання ресурсів для відтворення.

Те, що людський капітал посідає на сучасному етапі ключову роль серед чинників забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, дає підстави вбачати саме в ньому зв'язкову ланку між соціальними та економічними орієнтирами розвитку суспільства, робить соціальну політику не відокремленим напрямом державної політики, а потужним чинником економічного розвитку.

Вихід з «патової» ситуації протиставлення завдань соціального та економічного розвитку потребує відповідної модернізації орієнтирів та пріоритетів соціальної політики держави. Отже, соціальну політику потрібно зосередити на:

- реформуванні політики щодо заробітної плати з підвищенням гнучкості форм оплати праці; потрібно перейти від єдиної тарифної сітки до галузевих систем оплати праці, розширити права органів місцевого самоврядування щодо регулювання оплати праці, що склалася, впровадити замість фіксації мінімальної заробітної плати - соціального стандарту нормального відтворення працівника;

- реформуванні ринку праці з метою підвищення його гнучкості, адаптивності до вимог попиту на трудові ресурси, зокрема шляхом удосконалення систем професійної підготовки/перепідготовки, підвищення мобільності робочої сили, розвитку механізмів соціального захисту працюючих, в тому числі - за кордоном, заохочення створення нових робочих місць у трудонадлишкових регіонах;

- поступовому зменшенні частки прямого державного фінансування соціальних потреб та підвищенні частки фінансування з боку населення на основі збільшення коштів, що надходять у домогосподарства у вигляді заробітної плати, пенсій і різних видів соціальної допомоги;

- радикальному підвищенні якості та ефективності надання послуг соціальної сфери шляхом реформування системи надання соціальних пільг, диверсифікації постачальників послуг соціальної сфери та удосконалення механізмів розміщення і реалізації замовлень на надання послуг;

- запобіганні подальшій соціальній поляризації та розбудові інструментарію перерозподілу доходів через податково-трансфертну систему, що має підтримувати суспільно припустимі межі нерівності доходів за умов конкурентної рівноваги, зокрема - у спосіб відновлення прогресивного прибуткового податку, впровадження податку на нерухомість, використання світового досвіду запровадження додаткових податків на розкіш тощо³²¹.

Важливим пріоритетом соціальної політики є подальше **реформування діючої системи соціального захисту**, що передбачає упорядкування та запровадження системного надання пільгових послуг, подальше налагодження єдиної системи обліку громадян, які мають право на пільги, поглиблення адресності державної соціальної допомоги. Це передбачатиме, зокрема:

- практичну реалізацію пенсійної реформи з переходом до паралельних систем загальнообов'язкового та добровільного пенсійного страхування на основі персоніфікованих пенсійних внесків;

- впровадження обов'язкового медичного страхування із збереженням та поліпшенням безкоштовної системи базової медичної допомоги та утворенням механізмів перерозподілу частини коштів, отриманих від надання платних послуг у сфері охорони здоров'я, на фінансування потреб невідкладної медичної допомоги;

- розширення кредитно-страхових засад фінансування витрат на отримання освіти, придбання житла;

- поетапну заміну пільг, що виконують функцію соціальної підтримки вразливих верств населення, адресною соціальною допомогою (монетизацію пільг);

- диверсифікацію постачальників соціальних послуг з упровадженням відповідних механізмів дотримання соціальних стандартів та нормативів.

Акцент на страхових засадах фінансування соціальної політики дає можливість встановити баланс інтересів членів суспільства, солідарну від-

---

³²¹ *Пищуліна, О.* Шлях до довгострокової соціальної стратегії: на перехресті вибору // «Стратегічні орієнтири». - 2007. - № 1. - С. 111-117.

повідальність за майбутнє громадянина, роботодавця та держави, сприяє зменшенню навантаження на бюджет та підвищенню ефективності використання бюджетних коштів, замикає в єдину систему витрати й заощадження населення - та інвестиції підприємств і фінансово-банківської системи.

«Пілотними» напрямками у впровадженні страхових засад мають стати практична реалізація пенсійної реформи з поступовим переходом до обов'язкової накопичувальної системи пенсійного страхування та впровадженням паралельної системи добровільного пенсійного страхування; широким впровадженням обов'язкового медичного страхування з одночасним підвищенням відповідальності та кваліфікованості системи медичних установ. У цьому ж руслі також варто розглядати розширення кредитно-страхових засад фінансування витрат на отримання освіти, придбання житла тощо.

Передання управління частиною активів системи соціального страхування недержавним фінансовим інститутам суттєво підвищує вимоги до якості та розвиненості фінансової системи та фондового ринку України, дієвого регулювання та контролю діяльності недержавних інституцій соціального страхування. Невід'ємною складовою цього процесу є розбудова інституційної спроможності пенсійної системи.

Необхідно розробити нормативну базу регулювання діяльності недержавних пенсійних фондів, реєстрації та ліцензування суб'єктів недержавного пенсійного забезпечення, створити систему державного нагляду за наданням фінансових послуг суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення та додержанням законодавства у цій сфері.

Проте в Україні запровадження такої системи має тісно пов'язуватися з податковою політикою і політикою грошових доходів населення. Незважаючи на те, що реалізація курсу на економічне зростання, звичайно, має супроводжуватися зменшенням податкового тягаря на підприємства, перекласти з роботодавців на працівника частину сплати страхових внесків можливо лише за умови синхронного підвищення його заробітної плати.

Отже, попри безперечну важливість і необхідність реформи фінансування соціального захисту в Україні, її запровадження на сучасному етапі може стати негативним чинником у динаміці трансформаційної кризи і потребує тривалого часу. Відтак головні заходи щодо розвитку страхового соціального захисту потрібно здійснювати лише на базі встановлення стійкого економічного зростання, яке спирається переважно на внутрішні чинники економічного розвитку і супроводжується стабільним поліпшенням фінансового становища громадян, підприємств і держави.

На окрему увагу заслуговує вплив, якого має завдати на становище у соціальній сфері **житлово-комунальна реформа**. Забезпечення реальних прав власників житла та територіальних громад на вибір надавачів комунальних послуг на конкурентному ринку дозволить уникнути завищення комунальних тарифів та необґрунтованих потреб у субсидюванні витрат населення, що вивільнить суттєві ресурси для реалізації нагальних завдань соціального захисту населення. Головними напрямками прискорення реформування житлово-комунального господарства повинні стати:

- удосконалення системи управління підприємствами і організаціями житлово-комунального господарства всіх форм власності, розмежування функцій органів влади, підприємств-виробників послуг, споживачів житлово-комунальних послуг, розвиток ринкових відносин у галузі;

- поглиблення демонополізації житлово-комунального господарства, створення конкурентного середовища і ринку послуг, реструктуризація підприємств і організацій, формування єдиної соціальної та фінансової політики на території самоврядування, створення сільської комунальної служби в єдиній системі житлово-комунального господарства;

- зменшення витрат та втрат енергоносіїв у житлово-комунальному господарстві, проведення ефективної енергозберігаючої політики.

Переведення населення зі стану пасивних ресурсотримувачів у стан активних ресурсокористувачів³²², мобілізація людського капіталу як чинника підвищення віддачі факторів виробництва потребує виваженої **політики доходів**.

Стратегія активного формування економічних можливостей і забезпечення рівної доступності до них могла б бути підтримана населенням більшою мірою, аніж механічне вирівнювання доходів, і, на відміну від останнього, сприяла б економічному зростанню. У межах такої політики створювані державою умови для отримання економічно активними громадянами належного рівня доходу відігравали б не менш важливу роль, ніж соціальні гарантії³²³.

Створення належних умов для отримання достатнього рівня доходів упідприємницькій діяльності відповідає також інтересам менеджерів та власників підприємств усіх типів власності, галузевої належності, представників національного капіталу та національного бізнесу загалом. За умов сприятливого підприємницького клімату покладення на національні підприємства зобов'язань щодо фінансування соціальної сфери сприймаються економічно та політично прийнятним та виправданим.

Оскільки досить значна частина громадян України тією чи іншою мірою має відношення до підприємницької діяльності (причетність до легального, або й незареєстрованого бізнесу, робота, часто напівлегальна, у різних комерційних фірмах тощо), інтереси значної частини населення все більше зближуються з інтересами підприємств і полягають, насамперед, у забезпеченні в країні сприятливих умов для підприємницької діяльності. Працівники державних та приватизованих підприємств також безпосередньо зацікавлені у сприятливих умовах роботи. Зазначене дозволяє зробити висновок щодо хибності орієнтації на дотримання державою своїх соціальних зобов'язань за рахунок посилення фіскального пресу. Враховуючи, що збільшення доходів пенсіонерів та працівників бюджетної сфери відбува-

---

³²²Левин, И. Экономика и гражданское общество // МЭ и МО. - 1999. - № 1. - С. 68.

³²³Від соціального забезпечення - до соціальної політики (Жаліло Я. А., Лакіза-Сачук Н. М., Лісогор Л. С. та ін.) / Від соціального забезпечення - до соціальної політики.: зб. наук. ст. - К.: Сатсанга, 2001. - С. 47-48.

ється за рахунок фіскального перерозподілу коштів, у макроекономічному контексті така політика фактично гальмує економічну динаміку. Така «соціально орієнтована політика» де-факто налаштовує проти держави головну політичну силу - економічно активне населення, основу середнього класу, який повинен у нормальному громадянському суспільстві бути наріжним каменем соціально-політичної стабільності.

Об'єктивно основою для збільшення реальних доходів зайнятих у народному господарстві України має бути підвищення продуктивності ресурсів і збільшення на цій основі обсягу виробництва споживчих товарів і послуг. Необхідним вважається дотримання принципу випереджального зростання продуктивності ресурсів (у т. ч. праці) порівняно зі зростанням заробітної плати, оскільки за такого підходу збільшується конкурентоспроможність продукції.

Реформування оплати праці в Україні передбачає забезпечення випереджального зростання номінальної заробітної плати порівняно з підвищенням споживчих цін як обов'язкової умови для систематичного зростання реальної заробітної плати. Проте, перехід до політики випереджального зростання заробітної плати і грошових доходів щодо підвищення цін має відбуватися поступово, бути керованим і враховувати реальну ситуацію щодо наявності товарів і послуг у сфері торгівлі.

Поряд з цим, необхідно суттєво звузити надмірну диференціацію заробітних плат. З цією метою доцільно впровадити граничне співвідношення мінімальної заробітної плати до максимальної (або максимальної до середньої) на галузевому, регіональному рівнях та на рівні підприємства.

Не варто забувати, що у разі збереження загальних несприятливих умов для підприємницької діяльності (висока ставка кредитного процента, слабкий платоспроможний попит, високий рівень фіскального тиску тощо), законодавчим встановленням мінімальних рівнів оплати праці закладаються підстави до загострення конфлікту між підприємцем та працівниками. Адже сплата «тіньової» зарплати була предметом неформальної угоди, яка влаштовувала як підприємця, що ухилявся таким чином від оподаткування, так і працівника, який одержував більш високу заробітну плату, що загалом підтримувало як зайнятість, так і рівень доходів населення. Якщо працівник буде зацікавлений вимагати легального оформлення «тіньової» зарплати з метою досягнення відповідності її зі встановленими нормативами, врахування при розрахунку пенсії тощо, це спричинить значне збільшення витрат підприємства, а отже, зниження рівня зайнятості та падіння реальних доходів населення.

Пріоритетне місце у процесі реалізації та розвитку людського потенціалу країни посідає **політика на ринку праці**. Тривалий час рівновага на цьому ринку підтримувалася значною мірою через вимушені відпустки, заборгованість з виплати зарплати, невідповідність винагороди за виконану роботу. Це гальмувало структурну перебудову ринку.

Недопущення втрат у рівні зайнятості та зростання безробіття, які є об'єктивним наслідком посилення конкурентного тиску на вітчизняних

суб'єктів економіки, потребуватимуть структурної модернізації ринку праці, підвищення його гнучкості, мобільності робочої сили у такий спосіб:

- прогнозування вивільнення працівників у процесі структурної модернізації економіки з відповідним випереджальним створенням нових робочих місць у галузях, що розвиваються, та здійсненням відповідної професійної перепідготовки, заохоченням децентралізованого (приватного) фінансування підвищення кваліфікації працівників;

- впровадження гнучких форм зайнятості та оплати праці залежно від економічних можливостей роботодавця та бажання працівника;

- підвищення мобільності робочої сили завдяки поширенню інформації про становище на регіональних ринках праці, впровадженню додаткових стимулів створення робочих місць у депресивних регіонах, розвитку вахтових методів тимчасового працевлаштування (зокрема спільно з Російською Федерацією та іншими державами СНД), підвищенню гнучкості ринків продажу та оренди житла, відновленню мережі робітничих гуртожитків тощо;

- збільшення асигнувань на виконання громадських робіт у соціальній та комунальній сферах, запровадження громадських робіт загальнодержавного значення, фінансованих коштами державного бюджету та централізованих позабюджетних фондів;

- надання допомоги у відкритті власної справи та стимулювання інвестицій у самозайнятість та створення робочих місць.

У кінцевому підсумку консолідація ринку праці залежить від подолання його структурних диспропорцій. Ключову роль у розв'язанні цієї стратегічної проблеми має відігравати система освіти, яка має орієнтуватися переважно на кадрове забезпечення трудодефіцитних сегментів ринку праці, сприяти структурним перетворенням в економіці, ефективно використовувати бюджетні кошти, задовольняти платоспроможний попит підприємств і сімей на освітні послуги.

Запропоновані орієнтири соціальної політики дозволяють перейти від непродуктивного споживання суспільних ресурсів до акумулювання коштів у рамках інститутів фінансового ринку, що перетворить їх на інвестиційний потенціал. Таким чином, поліпшуючи ефективність національної економіки як засобу реалізації соціальних цілей, вона одночасно і надає ресурси для такого поліпшення.

5.3. Макроекономічні інструменти реалізації стратегічних пріоритетів

Реалізація наведеного у попередніх параграфах комплексу стратегічних пріоритетів має відбуватися насамперед у спосіб застосування традиційних інструментів монетарної та фіскальної політики держави. Адже фактично, за винятком заходів суто адміністративного регулювання, саме засоби бюджетно-податкової та монетарної політики формують вичерпний комплекс інструментів економічної тактики, за допомогою якого відбувається реалізація напрямів і завдань економічної стратегії. Отже, від їхньої

адекватності та дієвості визначальним чином залежить ефективність економічної стратегії держави. Відтак принципово важливо встановити основні методологічні засади, на яких має ґрунтуватися підбір таких інструментів, і які повинні забезпечити узгодженість конкретного інструментарію економічної політики з цими стратегічними орієнтирами.

5.3.1. Монетарна політика

Досвід новітньої економічної історії України дає можливість зробити висновки щодо важливості підтримання монетарної стабільності у формуванні тенденцій економічного зростання та забезпеченні сталого підвищення реальних доходів населення. Проте вирішальне значення мають і засоби забезпечення цієї стабільності, які за своєю природою, як правило, гальмують економічну активність. **Для сучасного етапу, який характеризується потребою у забезпеченні динамічного зростання, важливими є вибір інструментів, які мають мінімальний «охолоджуючий» ефект для економіки, а також вжиття компенсуючих заходів щодо цього впливу.** Така суперечність виявилася у виборі засобів антикризової економічної політики 2008-2009 рр. Потреба у здійсненні, за прикладом переважної більшості країн світу, проактивної монетарної та фінансової політики увійшла у суперечність з цілями подолання макроекономічних дисбалансів, насамперед - інфляційних та девальваційних тенденцій, закладених прорахунками попередніх періодів розвитку.

Така ситуація потребує економічного прагматизму в монетарній сфері: переходу від сприйняття гривні як *об'єкта* політики макроекономічної стабілізації - до розгляду її як *інструмента* забезпечення стабільних господарських оборотів, повноцінного відновлення функцій національної валюти як засобу платежу, обігу, заощадження і розрахунків, переведення більшості розрахунків по товарних операціях у сферу безготівкового банківського обороту.

Підтримання монетарної стабільності здебільшого завдяки використанню адміністративно-регулятивних заходів щодо розвитку банківської системи та монетарних обмежень вичерпало себе. Має відбуватися зміщення акцентів у бік поєднання стимулювання економічного зростання на інвестиційно-інноваційній основі та збереження монетарної стабільності. Розвиток та поширення ринкових відносин супроводжуються випереджальним зростанням попиту на гроші порівняно з іншими показниками економічної динаміки. Відтак грошово-кредитна політика НБУ має спрямовуватися на постійне підвищення коефіцієнта монетизації економіки з метою збалансованого задоволення зростаючого попиту на гроші з боку населення і суб'єктів господарювання, зумовленого прискореною динамікою розвитку економіки, підтримання рівня монетизації, необхідного для забезпечення відтворювального процесу, поєднання жорсткого контролю над динамікою грошової маси зі стимулюванням структурної перебудови та економічного зростання.

Для цього насамперед потрібно відмовитися від збільшення грошової пропозиції *ad hoc*, залежно від ситуації на валютному ринку, з наступною

нейтралізацією можливих негативних наслідків, а здійснювати його цілеспрямовано та планомірно, відповідно до наперед розрахованої програми, яка прогнозує попит на гроші з урахуванням феноменів розширення сфери грошового обігу та уповільнення його швидкості. Потрібно розширити спектр інструментів збільшення грошової пропозиції, зокрема перейти до прагматичного розуміння категорії грошової емісії як одного з стандартних інструментів економічної політики. Як доводить російський дослідник В. Назаров, зростання грошової маси не спричинює інфляцію, якщо супроводжується уповільненням швидкості обороту грошей. Зокрема - через інвестування в реальний сектор економіки³²⁴. З нашої точки зору, таку умову можна трактувати більш широко - уповільнення швидкості обороту грошей забезпечується конвертацією грошей у капітал. Це потребує специфічної структури емісійного процесу та відповідної корекції трансмісійних механізмів. Акцент має зміщуватися на рефінансування банківської системи при посиленні регулювання напрямів подальшого спрямування цих коштів і випереджальному формуванні сегменту «довгих грошей».

Збереження стабільності у грошово-кредитній сфері та запобігання прискоренню темпів інфляції мають досягатися насамперед завдяки заходам, які дозволяють «відтягнути» надлишкову грошову масу зі споживчого ринку, а саме:

- збільшенню частки заощаджень у структурі доходів населення, що має пов'язуватися з активною депозитною політикою банків і впливом коштів у пенсійні та страхові фонди, на цілі іпотечного кредитування;
- удосконаленню гарантій збереження внесків населення у фінансово-кредитних установах та погашенню частини заборгованості із заробітної плати шляхом конвертації цих коштів у інвестиційні цінні папери або як компенсації вкладення інвестицій у приватне підприємництво, передусім у сфері виробництва товарів та послуг;
- розвитку сфери застосування безготівкових розрахунків через подальше розширення Національної системи масових електронних платежів, системи платіжних карток.

Аналіз вітчизняного досвіду засвідчує недостатню ефективність наявних інструментів рефінансування комерційних банків. Банки не виявляють значного попиту на кредити з боку НБУ, задовольняючи потребу в ліквідності за рахунок зовнішніх запозичень та розширення залучення депозитів населення. Відтак потрібні додаткові важелі заохочення комерційних банків до довгострокового кредитування реального сектору економіки, насамперед - інвестиційних проєктів. Це забезпечить збалансований перебіг структурних перетворень, посилить роль банківської системи у трансформації заощаджень в інвестиційні ресурси, сформує пропозицію довгострокових фінансових ресурсів. Невпинне зростання заощаджень населення потребує здійснення заходів державної політики, спрямованих на переорієнтацію

---

³²⁴ Назаров, В. Возможности и пределы неинфляционной эмиссии денег в России // Экономист. - 1999. - № 6. - С. 37-44.

цього ресурсу на фінансування довгострокових цілей розвитку. Цьому мають сприяти:

- вдосконалення механізмів рефінансування комерційних банків з метою стимулювання інвестиційного та інноваційного розвитку національної економіки;
- формування системи податкових стимулів для комерційних банків, які надають частину своїх ресурсів на кредитування високоєфективних інвестиційних проектів, насамперед пов'язаних з освоєнням нових технологій та інвестицій; кредитують закупівлю імпортного обладнання;
- розбудова банківських інститутів сприяння економічному розвитку з метою широкого залучення довгострокових інвестиційних ресурсів на внутрішньому і зовнішніх фінансових ринках;
- запровадження дієвих механізмів державного страхування довгострокових кредитів, зокрема кредитів, виданих малим підприємствам;
- надання державних гарантій комерційним банкам, які здійснюють кредитування пріоритетних інноваційних проектів;
- розвиток програм довгострокового кредитування індивідуальних інвестицій, у тому числі в підвищення енергетичної економічності житла, освіти, житлове будівництво тощо;
- формування інститутів експортного кредитування і страхування;
- впровадження механізмів участі індивідуальних інвесторів у операціях на фінансовому ринку;
- розвиток сфер страхування життя, здоров'я, майна, відповідальності із запровадженням на окремих напрямках обов'язкового страхування.

Варто наголосити, що такі заходи матимуть загальний позитивний вплив на розвиток в Україні ринкового середовища, оскільки сприятимуть диверсифікації внутрішнього попиту та структурному вдосконаленню внутрішнього ринку, відкривають додатковий простір для цінової конкуренції.

Випереджальне зростання довгострокового кредитування комерційними банками, яке відбувається в Україні, є все ж таки недостатнім для того, щоб забезпечити належне фінансування інвестиційної діяльності підприємств. Відтак реалізація стратегічних орієнтирів сучасного етапу економічних реформ потребує розбудови інститутів довгострокового кредитування, насамперед - уведення в дію Державного банку реконструкції та розвитку (ДБРР)³²⁵.

В Україні ідея створення державного банку для підтримки інноваційно-інвестиційних проектів обговорювалася з 1993 року. У державному бюджеті на 2002 р. було передбачено для цієї мети, але не використано спеціальні видатки на суму 30 млн грн. У 2003 р. Кабінет Міністрів прийняв рішення, відповідно до якого було створено ВАТ «Український банк реконструкції і розвитку» (УБРР), який був зареєстрований як акціонерний банк першого рівня 10 березня 2004 р. Проте головна мета створення банку - підтримка інноваційно-інвестиційного напрямку економічного розвитку країни - так і

---

³²⁵ Детальніше суть, функції та механізми діяльності УБРР буде розглянуто в наступному параграфі (Авт.).

не була досягнута, що пов'язане, на нашу думку, з неправильною регуляторною і методологічною основою його діяльності. Передусім створена структура нічим не відрізнялася від звичайного комерційного банку зі стандартним набором функцій і повноважень. Активи банку на початок 2008 р. становили лише 192,6 млн грн, обсяг наданих кредитів - лише 19,5 млн грн, юридичним особам - 6,9 млн грн, у тому числі 4,0 млн грн - у сферу оптової торгівлі і посередництва³²⁶. Відтак концепція УБРР, закладена у його створення, на нашу думку, практично нівелює весь його позитивний потенціал, якій міг бути використаний як потужний важіль грошово-кредитної політики держави.

Вирішити проблему високих ризиків інвестування, які перешкоджають зниженню процентних ставок та нарощуванню обсягу довгострокового кредитування, можуть спільні проекти комерційних банків, державних інвестиційних інститутів і приватних інвесторів. Розділити з банками ризики інвестування високоризикових проєктів можуть також страхові компанії, інвестиційні, венчурні фонди, інші подібні установи. Відтак особливо важливого значення набуває удосконалення чинного законодавства щодо регулювання діяльності небанківських фінансових посередників та створення сприятливого інвестиційного середовища для їхньої діяльності.

Суттєво зменшити рівень ризиків дозволять також активне впровадження в обіг похідних фінансових інструментів, розвиток ринку корпоративних цінних паперів, відновлення функціонування в нормальному режимі ринку державних цінних паперів та формування інструментів державних інвестиційних запозичень.

Оволодіння важелями збільшення обсягів кредитування економіки конче необхідне у зв'язку з потребою поступової лібералізації валютного ринку, а відтак - звуження каналу ремонетизації економіки через поповнення резервів НБУ. Адже, за умов «монополізації» регулювання грошової пропозиції операціями НБУ на валютному ринку погіршення сальдо платіжного балансу може призвести до блокування монетарної політики під впливом зовнішніх чинників.

Зусилля НБУ у валютній політиці мають бути сконцентровані на проведеної еволюційної й прозорой курсової політики, яка передбачає стримування у прогнозованих межах темпів підвищення обмінного курсу гривні та недопущення різких курсових стрибків³²⁷. Разом з тим, утримання стабільного номінального курсу гривні щодо долара США на тлі помірної інфляції створює умови для реальної ревальвації гривні. Відтак за збереження макроекономічної стабільності, рівнів цінової конкурентоспроможності й прибут-

---

³²⁶ *Аудиторський висновок і звіт за результатами перевірки річної фінансової звітності ВАТ «Український банк реконструкції і розвитку» станом на кінець дня 31 грудня 2007 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ubrr.com.ua/vusnovok2007.pdf> (13.03.09).*

³²⁷ *Сучасні економічні тенденції та нова парадигма економічної стратегії України / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилук, Я. В. Белінська та ін. - К.: Знання України, 2005. - С. 30.*

ковості українських товаровиробників створюються сприятливі умови для активізації інвестиційного процесу, що має переорієнтувати вітчизняних товаровиробників з використання цінних конкурентних переваг на нецінові.

Помірне зміцнення гривні спонукатиме підприємства спрямовувати ресурси на модернізацію виробництва і закупівлю імпортного обладнання, активізувати наукові розробки та впроваджувати інновації, що на макrorівні має виявитися у позитивних структурних зрушеннях, спрямуванні ресурсів розвитку до галузей з вищою доданою вартістю. **З метою виявлення стимулюючого впливу зміцнення національної валюти валютна політика має бути підкріплена відповідними заходами грошово-кредитної політики, розвитком банківського кредитування, удосконаленням механізмів державної підтримки кредитування пріоритетних, з точки зору наукомісткого розвитку, галузей**³²⁸.

Разом з тим, надмірно швидке зміцнення гривні, яке не підкріплюється темпами підвищення продуктивності праці в українській економіці та випереджає показник інфляції, спричинить, на нашу думку, посилення дисбалансів у грошовій та фінансовій сферах, загострення конкуренції на внутрішньому ринку та погіршення стану платіжного балансу країни.

Для забезпечення валютно-курсової стабільності необхідно вжити наступних заходів:

- посилити ринкові засади процесу курсоутворення, сконцентрувати зусилля Нацбанку України на проведення еволюційної й прозорої курсової політики, що передбачає недопущення значних курсових стрибків з метою блокування як ревальваційних, так і девальваційних очікувань іноземних інвесторів;

- зважаючи на тенденції світових фінансових ринків, Нацбанк має перейти до визначення реального ефективного обмінного курсу гривні щодо кошика основних світових валют, з використанням індикативних орієнтирів ревальвації цього показника як орієнтира у прийнятті рішень у сфері валютного регулювання;

- підвищити прозорість функціонування валютного ринку у спосіб удосконалення механізмів і правил здійснення валютних інтервенцій Нацбанком України;

- сприяти розвитку системи інструментів страхування від валютних ризиків, поширенню в обігу валютних деривативів, удосконаленню регулятивного та інституційного аспектів функціонування строкового ринку, забезпеченню прозорих умов здійснення економічними суб'єктами валютних операцій;

- удосконалити систему валютного регулювання у напрямі посилення валютного контролю за обсягами і структурою короткострокових іноземних капіталів, які дестабілізують валютний ринок України³²⁹.

---

³²⁸ Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / Я. А. Жаліло, Я. Б. Базилюк, Я. В. Белінська та ін.; за ред. Я. А. Жаліла. - К.: НІСД, 2005. - С. 162.

³²⁹ Доповідь «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році». - К., 2006. - С. 85-86.

5.3.2. Фіскальна політика

Сучасна держава, окрім виконання своїх безпосередніх владних та соціальних функцій, несе відповідальність за ефективне функціонування всього комплексу відносин ринкової економіки країни. Тому й державний бюджет має розглядатися не лише як кошторис надходжень і витрат, але насамперед - як засіб забезпечення макроекономічного збалансування та економічного зростання, фінансовий план, який, серед іншого, передбачає відтворення державою умов для власного фінансування у довгостроковому періоді. Іншими словами, **бюджетні ресурси варто розглядати як невід'ємну складову системи суспільного відтворення.**

В рамках державного споживання та державних інвестицій реалізується вплив держави на міжгалузевий та міжрегіональний перерозподіл ресурсів всередині країни відповідно до поставлених довгострокових стратегічних пріоритетів. Засоби концентрації фінансових ресурсів до бюджетної системи визначають особливості середовища функціонування суб'єктів господарювання, які створюють додаткові сприятливі умови для розвитку та спрямування підприємницької діяльності відповідно закону та національних інтересів країни. Власне, **реалізація структурної та стимулюючої функцій надає бюджетному процесу властивостей стратегії**, тому саме завдяки їм має забезпечуватися ефективність бюджетної політики в країні.

Як свідчить досвід України, зосередження уваги переважно на фіскальних функціях бюджету (фіскалізація бюджетної політики) у разі нехтування його стратегічними функціями спричинює втрати стратегічних орієнтирів та руйнування потенціалу довгострокового економічного зростання. Акцент на завданнях антициклічного та структурного регулювання без урахування стимулювання економічної активності вестиме до економічної стагнації. Між тим, фіскальна функція бюджетної політики обмежує амбіційні стратегічні орієнтири, оскільки її неврахування має загрозу суттєвої макроекономічної дестабілізації. Відсутність, суперечливість чи невизначеність стратегічних пріоритетів перешкоджає виробленню збалансованої бюджетної політики і, власне, є одним з найголовніших чинників її фіскалізації.

З метою підвищення ефективності бюджетної політики бюджетна система України повинна будуватися на принципах стабільності, економічної обґрунтованості, достовірності, соціальної справедливості (неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами), збалансованості, фінансової єдності, адміністративної самостійності, рівнозначності видатків, повноти, прозорості. **Довгостроковим пріоритетом бюджетної політики** в Україні повинно бути створення передумов для прориву в інформаційне суспільство і форсування переходу від рецесії та екстенсивного зростання до стійкого економічного пожвавлення та підйому.

Відтак стратегічними напрямками сучасної бюджетної політики мають стати:

- забезпечення повного і своєчасного виконання фінансових зобов'язань держави на всіх рівнях влади;

- усунення дестимулюючих елементів і посилення стимулюючих функцій бюджетної політики, насамперед у напрямках реформування податкової системи і політики бюджетних видатків;
- забезпечення стратегічної спрямованості бюджетної політики;
- розмежування у бюджетах усіх рівнів поточних видатків і видатків на розвиток, визначення джерел, за рахунок яких мають формуватися видатки на розвиток.

При цьому **найважливішими критеріями ефективності стратегії формування та виконання державного і місцевих бюджетів повинні стати:**

- відповідність бюджетної політики національним інтересам;
- забезпечення суверенітету держави у здійсненні національної бюджетної політики;
- зміцнення держави на основі забезпечення фінансовими ресурсами можливостей реалізації її функцій у здійсненні внутрішньої та зовнішньої політики;
- реалістичність цілей бюджетної політики та створення умов для їх досягнення;
- забезпечення цілісності та єдності бюджетної системи як фінансової основи і передумови цілісності та єдності держави;
- спроможність бюджетної системи забезпечити єдність економічного простору країни, фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської та податкової систем;
- узгодженість у бюджетному процесі річних і стратегічних завдань державної політики економічного розвитку.

Удосконалення системи бюджетного планування з метою безумовного дотримання бюджетно-фінансових і грошово-кредитних пропорцій потребує поліпшення якості розробки проектів Державного бюджету України на основі підвищення якості прогнозів основних макроекономічних показників; обов'язкового проведення попередньої незалежної експертизи реалістичності таких прогнозів. Потребує також розробки система оцінки бюджетних ризиків, умовних зобов'язань або довгострокової бюджетно-податкової стабільності як частини макроекономічних прогнозів. Потрібно забезпечити поступовий перехід до середньо- і довгострокового бюджетного планування як основи формування державного бюджету на певний рік, створення системи бюджетних планів.

Проведення інвентаризації всіх зобов'язань держави і оцінки ефективності виконання цих зобов'язань дозволить скоротити видатки, які вважаються низькопродуктивними та неекономічними. Оскільки переважна більшість зобов'язань визначена законодавчими актами, результати інвентаризації потрібно подати на розгляд Верховної Ради України. Надлишкові зобов'язання мають бути скорочені й реструктуризовані, а решта зобов'язань, які не підлягають скасуванню або припиненню, повинні безумовно виконуватися.

Не можна нехтувати і таким важелем, як посилення контролю над реалізацією державою права власності на підприємствах державної та зміша-

ної форм власності з метою спрямування частини доходів від цієї власності відповідно до орієнтирів бюджетної політики. Варто активізувати політику щодо підприємств з державною власністю задля забезпечення їхньої ефективності, стимулювання їхнього розвитку. Державний сектор в українській економіці має відігравати роль стабілізатора та стимулятора економічної активності. Потрібно удосконалити механізми державних та галузевих замовлень з метою державного стимулювання виробництва пріоритетних галузей економіки, зокрема - науково-технічної та інноваційної продукції.

Суттєвого вдосконалення потребують міжбюджетні відносини. Зокрема, треба провести чітке розмежування видатків між рівнями бюджетної системи, підвищити ступінь автономності податкових повноважень, запровадити політику поступового фінансового вирівнювання територій на основі зближення середньої дохідної бази на душу населення по територіях. Міжбюджетні відносини мають стимулювати стратегічно орієнтовану економічну політику у регіонах, забезпечувати рівний доступ громадян до основних бюджетних послуг і соціальних гарантій, а також вільне переміщення робочої сили і капіталу у економічному просторі країни. Прийняття Бюджетного кодексу стало значним кроком щодо підвищення ефективності бюджетного процесу. Проте для повної реалізації його положень необхідно провести значну роботу. Крім того, з точки зору експертів, деякі з положень Бюджетного кодексу сприяють збереженню ряду неефективних механізмів управління фінансами держави і місцевих органів влади і потребують корекції³³⁰.

Обмеженість бюджетних ресурсів спонукає до пошуку шляхів ефективного та цільового використання наявних коштів. Ключове місце серед інструментів реалізації економічної стратегії має посідати розробка «*бюджету розвитку*» як **програми концентрації й витрачання інвестиційних ресурсів з централізованих (державний бюджет) і децентралізованих джерел**. Консолідація у «бюджеті розвитку» державних ресурсів виключно інвестиційного призначення не тільки припинить практику постійного недофінансування інвестиційної частини державного бюджету, але й викликає мультиплікативний ефект збільшення масштабів залучення до господарського обігу капіталів приватних інвесторів.

Завдання «бюджету розвитку» має не лише забезпечувати цільове використання бюджетних коштів, але й узгоджувати державне і приватне інвестування, що передбачає розробку чіткої й обґрунтованої системи стратегічних пріоритетів середньострокового і довгострокового розвитку національної економіки. На практиці довгострокові пріоритети структурно-інвестиційної політики мають визначатися державою спільно з підприємцями за орієнтації не тільки й не стільки на поточні, скільки на перспективні

---

³³⁰ *Бюджетна* політика як засіб стимулювання економічного розвитку в Україні (Жаліло, Я. А., Барановський, О. І., Головка, В. В. та ін.) / «Бюджет розвитку» як засіб стимулювання підприємницької активності в Україні: Зб. матер. «круглого столу». - К.: Сатсанга, - 2001. - С. 33-34.

конкурентні переваги національної економіки. По суті, йдеться про розробку узгодженого плану консолідованих дій держави і приватного капіталу³³¹.

Реалізація «бюджету розвитку» має відбуватися через Державний банк реконструкції і розвитку (ДБРР). Об'єктивна необхідність створення спеціалізованого Банку розвитку аргументовано доводить чимало дослідників³³².

У контексті визначення для України завдань економічної стратегії доцільним є застосування випробованої у багатьох країнах світу практики делегування безпосередніх завдань акумулювання фінансових ресурсів та їх наступного розподілу на кредитування та інвестування підприємств та проектів, важливих з точки зору довгострокового інноваційного розвитку національної економіки, спеціалізованим фінансовим інститутам - інвестиційним фондам, фондам та агентствам розвитку, державним банкам чи банкам з частковою державною участю тощо.

За такої моделі держава за рахунок бюджетних коштів бере участь у формуванні та гарантуванні капіталу зазначених установ та визначає їхні статутні завдання й стратегічні орієнтири діяльності. Спеціалізовані фінансові інститути у своїй подальшій діяльності самостійно визначають критерії та умови, відповідно до яких компаніям надаватимуться фінансові ресурси у формі кредитів чи субсидованих відсотків та гарантій, приймають рішення щодо напрямів інвестування коштів, надання кредитів та субсидій тощо, можуть надавати позики з нижчими за ринкові ставками відсотків, гарантії для кредитів, субсидії, стартовий капітал, мікрокредити тощо, а також залучають у спосіб реалізації власних цінних паперів та/або залучення коштів на депозитній основі, додаткові фінансові ресурси. Звичайно при цьому діяльність таких фінансових інститутів здійснюється в межах інвестиційної, технологічної та інноваційної стратегії та політики держави. Така схема дозволяє:

- уникнути «ефекту витіснення» та посилити ефективність бюджетних видатків, які стають каталізаторами мобілізації приватних інвестиційних ресурсів;

- забезпечити об'єктивність комерційної оцінки проектів, які отримують фінансові ресурси на інвестиційній чи позичковій основі;

- гарантувати належний супровід реалізації інвестиційних проектів та контроль цільового спрямування коштів, виділених відповідно до державних рішень та згідно стратегічних пріоритетів державної політики (зокрема, це стосується коштів, що спрямовуються на заохочення інноваційної діяльності);

- розгорнути мережу довгострокового інвестиційного кредитування, підвищена ризиковість якого компенсується за рахунок фінансових ресурсів держави.

---

³³¹Шаккум, М. К. Формированию системы индикативного планирования и ее инвестиционно-бюджетного инструментария // Российский экономический журнал. - № 7. - 1999. - С. 13-19.

³³²Див., напр., Мартынов, А. Экономика постсоветского общества: пора осмысления // Общество и экономика. - 2005. - № 7-8. - С. 13-147.

Створюючи подібні інститути, держава фактично перекладає на них функції та відповідальність щодо вибору конкретних пріоритетних проектів для фінансування. Залучаючи до правління фондів та банків представників різних суспільних груп (чиновників, науковців, представників бізнесу тощо) держава мінімізує ризики нецільового та непріоритетного використання коштів фондів.

У міжнародній практиці відомо чимало прикладів успішного функціонування спеціалізованих фінансових інститутів.

Зокрема, у Німеччині створено низку інститутів і програм з метою підвищення спроможності банківського сектору до надання довгострокових фінансових ресурсів. Серед найважливіших банків, які забезпечують надання довгострокових позик промислового сектору, - Банк для реконструкції (*Kreditanstalt für Wiederaufbau, KfW*;- власниками KfW є федеральний уряд (80 %) і федеральні землі Німеччини (20 %).), Німецький банк розрахунків (*Deutsche Ausgleichsbank, DtA*), Промисловий кредитний банк (*Industriekreditbank, IKB*).

У Фінляндії Національний фонд досліджень і розвитку SITRA має статус незалежного державного фонду, який діє під егідою парламенту. В Італії з метою поліпшення управління великими державними інвестиційними проектами створено позабюджетне агентство, відповідальне за інвестиції в розвиток інфраструктури - *Infrastrutture Spa (Isipa)*³³³. У процесі реорганізації фінансової системи Японії створено спеціальні інститути, які здійснювали кредитування національних підприємств у пріоритетних галузях - Державна корпорація з фінансування розвитку Хоккайдо-Тохоку, Корпорація з фінансування розвитку Окінави, Японський банк розвитку, Експортно-імпортерний банк, Корпорація з фінансування сільського господарства, лісового та рибного господарств тощо). Фінансування державних банків забезпечується за рахунок Програми фіскальних інвестицій та позик (FILP), кошти якої формуються, в свою чергу, ощадною та страховою системами країни³³⁴.

У Російській Федерації у 1999 р. створено Російський банк розвитку (РосБР) - державну кредитну організацію у формі відкритого акціонерного товариства, що здійснює кредитування інвестиційних та інноваційних проектів, у тому числі за рахунок бюджету розвитку. У 2006 р. було прийнято рішення про створення на базі РосБР, «Внешэкономбанка» та «Росэксимбанка» Банку розвитку в статусі державної корпорації. З 2006 р. функціонує також такий спеціалізований інститут розвитку як Інвестиційний фонд, до якого спрямовується певна частина «надлишкових» коштів, які надходять до бюджету завдяки високій кон'юктурі цін на паливно-енергетичні ресурси. У жовтні 2007 р., відповідно до рішення уряду, Міністерство економічного розвитку і торгівлі РФ створило ВАТ «Російський інвестиційний фонд інформаційно-

---

³³³ *Mintz, J. M., Smart, M. Incentives for Public Investment under Fiscal Rules / World Bank Policy Research Working Paper 3860, March 2006. - P. 20.*

³³⁴ *Фуклев, В. Досвід Японії у довгостроковому кредитуванні економіки // Економіка України. - 1997. - № 10. - С. 18-28.*

комунікаційних технологій», 100 % акцій якого перебувають у федеральній власності. Після завершення процесу створення постановою уряду передбачено збільшення статутного капіталу шляхом додаткової емісії та відкритого продажу акцій у обсязі 100 % розміру статутного капіталу мінус одна акція.

В Україні, відповідно до Указу Президента № 41/98 від 21 січня 1998 р., у першому півріччі 1998 р. мав бути створений Державний банк реконструкції і розвитку з коштів Держіннофонду та Державного фонду приватизації з метою фінансування державних капіталовкладень виключно через цей банк. Відтоді необхідність створення УБРР проголошувалася неодноразово, проте досі в традиційному для наведеного міжнародного досвіду вигляді практично не реалізована. Відтак **у спосіб прийняття відповідного закону має бути утворений ДБРР як повноцінний державний банк розвитку**, подібний до аналогічних установ, які успішно функціонують сьогодні у багатьох країнах світу.

При цьому джерелами коштів ДБРР повинні стати:

- бюджетні видатки, які мають інвестиційне призначення;
- цільові відрахування від прибутків підприємств окремих галузей (частина сплачуваного ними податку на прибуток);
- частка доходів від використання об'єктів державної власності;
- емісійні та кредитні кошти НБУ;
- цільові кредити комерційних банків, надані під державні інвестиційні програми;
- частина коштів від реалізації державних цінних паперів;
- частина коштів, одержаних від приватизації держмайна (доцільно відновити неодноразово декларовані положення щодо спрямування на інвестиційні потреби частини надходжень від приватизації держмайна та встановити цю частку на рівні не менше 50 %);
- частина коштів, отриманих у вигляді пені, штрафів та інших відрахувань з суб'єктів господарювання;
- частина податків на предмети розкоші та майно юридичних осіб (після їх впровадження);
- кошти, вилучені силовими структурами при припиненні кримінальних економічних операцій тощо.

Основними завданнями ДБРР мають бути:

- довгострокова кредитна підтримка інвестиційних та інноваційних проєктів, пов'язаних із структурною перебудовою та модернізацією економіки шляхом надання цільових кредитів із зниженою відсотковою ставкою та безоплатних кредитів;
- розподіл державних дотацій та субсидій на інноваційні потреби, в тому числі - здійснення НДДКР стратегічного призначення, підготовку фахівців інноваційно орієнтованих спеціальностей, забезпечення патентування та захисту авторських прав науково-технічної та інтелектуальної продукції українських суб'єктів інноваційного процесу тощо.

Умови видачі кредитів мають передбачати категоричне дотримання вимог податкового законодавства, поетапне погашення кредиту у наперед

визначені терміни, мати додаткові вимоги щодо асортименту продукції, її технологічного рівня, забезпечення робочих місць тощо, а також передбачати майнову відповідальність боржника за невиконання умов кредитної угоди. Як засвідчує міжнародний досвід, продуктивним засобом забезпечення цільового характеру кредитування можуть стати галузеві обмеження для проектів, які беруться до державної підтримки. Зокрема, не повинне надаватися фінансування секторам роздрібної та оптової торгівлі, фінансових трансакцій, ігрового бізнесу, торгівлі нерухомістю тощо.

ДБРР має бути уповноваженим визначати інвестиційні проекти для фінансування самостійно за пріоритетними напрямками, передбаченими державними програмами структурної перебудови. Перевага має надаватися проектам зі змішаним фінансуванням, при використанні державної частки інвестиції як гарантії цільового спрямування інвестиційних ресурсів та з можливістю її наступної приватизації після досягнення мети проекту. Зважаючи на те, що коректна економічна оцінка, стандартна методика якої досить детально розроблена вітчизняними банками, досить часто суттєво залежить саме від коректності виявлення та прогнозування технологічних пріоритетів, необхідною складовою державної інноваційної політики є формування системи технологічних передбачень та ґрунтовної науково-технічної експертизи інноваційних проектів. При цьому ДБРР може розглядатися як центральна інноваційна фінансово-кредитна установа, створення якої передбачено Законом України «Про інноваційну діяльність».

ДБРР як банк, який має визначену цільову функцію та не є комерційним підприємством у повному розумінні цього терміну, має підстави взяти на себе завдання видачі цільових кредитів з відсотковою ставкою майже на рівні офіційного рівня інфляції. Такі кредити мають суто зв'язаний характер та передбачають передусім їхнє пропорційне використання на технологічне оновлення виробництв, розбудову постачально-збутової інфраструктури, фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності тощо. Умови видачі кредитів мають передбачати категоричне дотримання вимог податкового законодавства, поетапне погашення кредиту у наперед визначені терміни, а також включати додаткові вимоги щодо асортименту продукції, її технологічного рівня, забезпечення робочих місць тощо.

У межах діяльності УБРР створюється можливість перейти від незворотного бюджетного фінансування інвестицій до надання у переважній більшості випадків цільових кредитів під інвестиційні проекти на пільгових умовах та з майновими гарантіями їх цільового використання. Оскільки обсяги ліквідності комерційних банків сьогодні не спричиняють недостатні обсяги кредитування, а навіть відволікають частину коштів комерційних банків для фінансування Банку реконструкції і розвитку (наприклад, у вигляді купівлі емітованих ним цінних паперів). Тому обсяги ліквідності не лише не перешкоджатимуть комерційному кредитуванню реальної економіки, але й сприятимуть доведенню до споживача частини «надлишкової» ліквідності.

Таким чином, створення та функціонування ДБРР здійснить інституційне розмежування бюджетних видатків на поточне споживання

та видатки розвитку завдяки виведенню бюджетних видатків розвитку в окремий розділ бюджету, і виконання цього знаходитиметься у компетенції ДБРР. Такий інституційний механізм дозволить:

- перевести фінансування частини видатків розвитку на кредитну основу;
- забезпечити довгострокове фінансування державних інвестиційних програм на основі Програми державних інвестицій;
- забезпечити контроль за цільовим характером та ефективністю реалізації гарантованих державою кредитів;
- узгодити та контролювати реалізацію бюджетних інвестиційних програм, які нині здійснюються за рахунок спеціального фонду бюджету;
- сформувати, з використанням ринкових інструментів оцінки ефективної вартості запозичень, оптимальний обсяг державних запозичень понад потреби, зумовлені необхідністю обслуговування держборгу.

Суттєве відставання спроможності акумулювання коштів до Державного та місцевих бюджетів від потреб їх видаткової частини дає підстави прогнозувати тривалий період збереження в Україні перманентного бюджетного дефіциту. Відтак стратегічного значення набуває проблема джерел його фінансування.

Здійснюючи вибір між податковим фінансуванням інвестиційних видатків (з дохідної частини збалансованого бюджету за рахунок зростання податкового навантаження на економіку) та їх кредитним фінансуванням (за рахунок дефіциту бюджету або залучення ресурсів у позабюджетні фінансові структури), потрібно враховувати, що збереження поточного податкового тиску на суб'єктів національної економіки, тим більше - його посилення, становлять суттєву перешкоду зростанню їхньої інвестиційної активності. Отже, у разі вибору першого варіанта, стратегічне завдання послаблення фіскального тиску зумовлюватиме перманентну «залишковість» бюджетного фінансування інвестиційних видатків.

Залучення зовнішніх позичкових ресурсів не завдає негативного впливу на параметри національної монетарної політики, проте водночас зумовлює «витік» частини бюджетних коштів за кордон у вигляді обслуговування зобов'язань по зовнішньому боргу, які, відповідно, жодним чином не відіграють стимулюючих функцій всередині країни. Зовнішні запозичення, як свідчить досвід 2008 р., також містять значний потенціал валютно-курсової нестабільності. Відтак, **з нашої точки зору, за умов, які склалися в Україні, у стратегічному плані більш продуктивним є залучення внутрішніх позичкових ресурсів.**

Зміщення частини тягаря фінансування бюджетних інвестиційних видатків з податків на кредитне фінансування шляхом емісії державних цінних паперів дає можливість значною мірою обійти фіскальні обмеження та залучити до інвестиційного обороту тимчасово вільні ресурси, зокрема пасивні готівкові заощадження населення. За таких умов державні запозичення відіграватимуть антиінфляційну роль, оскільки абсорбуватимуть частину коштів, тиск яких на внутрішні ринки посилюється внаслідок випереджального зростання доходів населення порівняно з темпами зростан-

ня виробництва. Вони не лише дозволять запобігти інфляційному ефекту зростання дефіциту бюджету (який за традиційних підходів економічної науки розглядають насамперед як генератор інфляції), але й сприятимуть послабленню «перегріву» ринків, на які сьогодні завдає тиску схильність громадян до заощадження: житла, валюти, коштовностей тощо.

На користь доцільності поширення позичкового фінансування державних інвестиційних проектів в Україні, варто наголосити, що за нерозвиненості фондового ринку та системи «довгих грошей» не варто очікувати традиційного для розвинених економік «ефекту витіснення». Бюджет та реальний сектор економіки не є конкурентами за кредитні ресурси через низьку платоспроможність останнього. Отже, кредитування економіки комерційними банками зростає здебільшого у міру підвищення платоспроможності позичальників, а наявність надлишкової ліквідності свідчить про принципову можливість одночасного розширення державних та корпоративних запозичень у комерційних банків. **Державні запозичення на внутрішньому ринку акумулюють вільні кошти, які за інших рівних умов не були б спрямовані на інвестиційні потреби.**

Принагідно зазначимо, що за умов, що склалися в Україні, свідоме використання ефекту «витіснення» шляхом вилучення частини інвестиційного ресурсу підприємств та наступної конвертації його у державні інвестиції також видається цілком прийнятним. Адже, як уже зазначалося, структура інвестування залишається далекою від досконалої.

Фінансуючись за рахунок сукупних заощаджень (тобто відкладеного попиту), інвестиційні запозичення дають можливість не лише підвищити сукупний попит, але й забезпечити збільшення його інвестиційної складової, що має поліпшити збалансованість розвитку вітчизняної промисловості, сприяти зростанню частки внутрішнього ринку у реалізації продукції машинобудування, металургії, інших галузей, котрі виробляють товари інвестиційного призначення. **За умов, коли фінансова система є не досить гнучкою та привабливою для належної мобілізації заощаджень, державні запозичення відіграють важливу макроекономічну коригуючу роль.**

Отже, вкрай актуальним завданням залишається вироблення практичних інструментів, методів та формування відповідних інститутів, які б забезпечили зміщення акцентів у державному запозиченні на користь інвестиційних запозичень.

Підвищення ефективності бюджетної політики неможливе без удосконалення системи оподаткування. **Цілями податкової політики, а відтак - орієнтирами податкової реформи в Україні повинні стати:**

- стимулювання динамічного розвитку економіки;
- структурна перебудова економіки, заохочення інвестиційної та інноваційної діяльності;
- стимулювання розвитку зайнятості та самозайнятості;
- підвищення добробуту населення та розвитку людського капіталу.

Перебудова податкової політики має виходити насамперед з потреби максимізації регуляторної та стимулюючої функцій податкової системи.

Основними завданнями податкової реформи як однієї з найважливіших частин стратегії зростання є значне зниження і вирівнювання податкового тягаря, посилення податкового контролю над рівнем витрат виробництва, мінімізація витрат виконання й адміністрування податкового законодавства, зниження ставок податків. Систему оподаткування потрібно спростити. Варто істотно підвищити оподаткування непродуктивних видів діяльності: бізнесу розваг, деяких видів посередництва тощо.

Проте, формуючи стратегію здійснення податкової реформи на зазначених принципах, треба зважати й на можливий негативний ефект, який така реформа може завдати поточному стану економіки. Можливі наступні негативні наслідки.

1. Різка зміна податкового законодавства може спричинити до інституційної кризи фіскального сектору та різкого зростання трансакційних витрат на функціонування податкової системи. Отже, **доцільнішими є поетапні зміни існуючого законодавства.**

2. Різке зниження податкового тиску, зокнайменше у короткостроковій перспективі, скоротить доходи бюджету, а відтак і можливості впливу держави на перебіг реформування економічної системи і суспільства в цілому. На думку експертів, часовий лаг з моменту зміни податкової політики до початку реального зростання доходів бюджету становить від 0,5 до 2 років³³⁵. Отже, **зниження ставок оподаткування має бути компенсованим синхронним розширенням податкової бази.** Цьому сприятиме випереджальне послаблення податкового тиску на ресурси підприємств, що спрямовуються на розвиток.

3. Зниження ставок оподаткування не спричинить негайне автоматичне скорочення тіньової економіки через наявність лагу інституційних змін. Отже, **податкова реформа має відбуватися у комплексі із заходами щодо стимулювання конверсії некримінального тіньового капіталу.**

4. Надмірне спрощення податкової системи та зменшення кількості податків руйнує спроможність фіскальних інструментів державної економічної політики. **Для успішного управління економікою за допомогою податкової політики потрібен адекватний набір інструментів** у вигляді податків, податкових пільг та спеціальних податкових програм.

5. Зниження рівня оподаткування, яке спричинить зростання особистого та виробничого споживання, має інфляційний потенціал і може викликати відповідні рестриктивні заходи у монетарній сфері. Відтак **стратегія реалізації податкової реформи потребуватиме узгодження її також зі стратегією діяльності Національного банку та запровадження заходів грошово-кредитного регулювання, аби уникнути монетарної дестабілізації.**

6. У разі безумовного прийняття мораторію на подальші зміни у податковому законодавстві, державна влада залишиться без найважливішого важеля оперативного впливу на мінливу економічну систему. З нашої точки

---

³³⁵ *Шабліста, Л. М.* Податки як засіб структурної перебудови економіки. - К.: Інститут економіки НАНУ, 2000. - С. 199.

зору, варто залишити за державою право надалі вносити зміни до податкового законодавства, при цьому зробити прозорими механізми внесення та перелік суб'єктів, які це можуть робити.

Таким чином, зниження податкового тиску не повинне супроводжуватися скороченням доходів бюджету. **Податкова реформа має неодмінно містити стимулюючі складові, які б безпосередньо сприяли поживленню економічного зростання та компенсації втрат податкових надходжень за рахунок зростання податкової бази вже на перших етапах реалізації цієї реформи.**

Реформування податкової системи України має набути форми цілісної стратегії та враховувати соціально-економічне становище в країні, завдання національної економіки і бути інструментом економічної політики, а не її метою. Податкова реформа повинна розглядатися як необхідна складова загальної скоординованої політики економічної трансформації й забезпечення прискороного економічного зростання.

Отже, в рамках податкової реформи критично важливим є впровадження низки важливих змін, зокрема:

- розширення бази оподаткування за рахунок упровадження податку на нерухомість, додаткових місцевих податків, повернення до прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб, що сприятиме справедливішому розподілу податкового навантаження;

- формування сучасних інструментів стимулювання розвитку спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, що відповідають міжнародній практиці та дозволили б запобігти негативним економічним та соціальним наслідкам скасування спеціальних режимів оподаткування;

- удосконалення правил спрощеного оподаткування, що дозволило б запобігти зловживанням у цій сфері та, водночас, спростило б умови діяльності для добросовісних представників малого бізнесу;

- формування та впровадження прозорого комплексу податкових стимулів, які надавалися б на об'єктивних засадах та за жорсткого контролю за їхнім цільовим використанням, заохочували реалізацію соціальних завдань, розширення робочих місць, інвестиційні та інноваційні процеси, розвиток депресивних територій;

- започаткування переходу до єдиного соціального податку, що передбачав би поступове зниження рівня оподаткування фонду оплати праці.

Однією з важливих складових оптимізації податкової системи України є радикальне послаблення її негативного впливу на формування повноцінних суб'єктів ринку і всієї ринкової інфраструктури, створення конкурентного середовища як механізму реалізації найбільш ефективних господарських рішень. Податкова система повинна бути повернута до виробництва, заохочуючи його зростання. Визначальним у податковій реформі має бути розуміння необхідності стабілізації фінансів мікрорівня та формування мікроекономічних передумов економічного розвитку.

Завдання «стратегії зростання» потребують суттєвого посилення ефективності інструментів податкової політики, орієнтованих на реалізацію

завдань економічної стратегії держави. Тому невід'ємною складовою податкової реформи має стати встановлення чітких та прозорих критеріїв та методик надання податкових преференцій.

Виходячи із зазначених у попередніх розділах внутрішніх та зовнішніх обмежень економічної політики, адекватним стратегії зростання є перехід від надання податкових пільг за галузевим принципом до функціональних податкових преференцій, як «компенсації» за виконання суб'єктами господарювання певних суспільно важливих функцій відповідно до завдань державної економічної стратегії. З макроекономічної позиції така компенсація є оплатою держави (або місцевої територіальної громади) позитивних екстерналій, здійснених суб'єктами господарювання. Найдоречнішим видається синхронне зі скасуванням необґрунтованої галузевої пільги надання аналогічної функціональної пільги з метою стимулювання певного виду діяльності, наприклад - в інноваційній чи соціальній сферах.

Серед можливих податкових пільг, які відповідають функціональному принципу надання преференцій, слід також відзначити наступні:

- звільнення від оподаткування частини прибутку, який інвестується в межах України;

- застосування пільг в оподаткуванні прибутку інноваційних підприємств (як уже згадувалося, перша спроба запровадження пільг функціонального типу, передбачена Законом України «Про інноваційну діяльність», виявилася невдалою через надання першості завданням бюджетної консолідації);

- звільнення від оподаткування коштів підприємств, спрямованих на інформаційно-консалтингові послуги, підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів, витрат на соціальне забезпечення (пенсійне, медичне страхування, оздоровлення тощо) з притриманням їх до інвестицій у людський капітал;

- звільнення від оподаткування коштів підприємств, які спрямовуються на фінансування наукових досліджень (з притриманням їх до інвестицій у інтелектуальний капітал);

- податкові пільги підприємствам, які здійснюють експортне та імпортозаміщувальне виробництво, діють у трудонадлишкових чи депресивних регіонах тощо - в межах та за напрямками, визначеними відповідними державними програмами (у цьому напрямі могла б еволюціонувати політика щодо СЕЗ та ТПР);

- запровадження прискореної амортизації обладнання, придбаного в рамках інвестиційних проектів, авторизованих ДБРР;

- звільнення від імпортного мита обладнання, аналоги якого не виробляються в Україні;

- звільнення від оподаткування коштів комерційних банків, страхових компаній, пенсійних фондів та інших фінансових установ, які інвестуються в інноваційні підприємства, та встановлення пільг з оподаткування коштів, отриманих внаслідок цих інвестицій;

- надання пільг у оподаткуванні комерційних банків, які здійснюють довгострокове інвестиційне кредитування;

- вилучення з бази оподаткування особистих витрат на заходи з охорони та зміцнення здоров'я, освіти для себе та членів сім'ї, виплат до фондів пенсійного та медичного страхування, індивідуальне житлове будівництво чи купівлю житла (можливості цього закладено у відповідному законі, проте практична методика надання податкового кредиту ще потребує розробки);

- запровадження податкових стимулів до інвестицій у самозайнятість: розвиток особистого підсобного господарства в сільській місцевості, придбання капітальних товарів для ведення індивідуального підприємництва, здійснення внеску у створення малого підприємства чи господарського товариства тощо.

Доречним інструментом, який мав би забезпечити цільовий характер податкового стимулювання, має стати акумуляція коштів, отриманих підприємствами завдяки пільговому оподаткуванню, на їхніх спеціальних інвестиційних рахунках та використання, наприклад, за схемою, яка діяла у 2002 р. у межах податкового експерименту в гірничо-металургійному комплексі. Досить поширеною в експертному середовищі є думка про те, що така схема не дала очікуваного ефекту. Проте, з нашої точки зору, причина недостатньої результативності цього експерименту була саме у відсутності суб'єкта, зацікавленого у стратегічно ефективному використанні нагромаджуваних на казначейських рахунках коштів. **Інструмент ДБРР дає можливість інституціалізації управління коштами, які залишаються в розпорядженні підприємств у результаті дії зазначених податкових стимулів.**

Податкові пільги в інноваційній сфері мають надаватися на підставі укладення між підприємством та ДБРР угоди щодо податкового кредиту на умовах реалізації підприємством конкретного інвестиційного проекту. Така угода передбачає зустрічне зобов'язання платника щодо цільового використання отриманих коштів чи виконання ним певних супутніх функцій (наприклад, дотримання цінових умов, підтримка розвитку територіальної громади, соціальні витрати тощо) та його відповідальність у разі порушення взятого зобов'язання.

Невід'ємною складовою системи державних фіскальних преференцій має стати формування єдиного реєстру надання коштів чи гарантій з метою запобігання зловживанням.

Реформування податкової системи України є тривалим процесом та, закономірно виходячи за межі терміну чинності окремого уряду, чи не найбільше потребує послідовності та наступності економічної політики. Це потребує затвердження **Концепції реформування податкової системи України** (такий документ ухвалений Кабінетом Міністрів у 2007 р.) на законодавчому рівні, що забезпечить: поступове та наперед визначене зниження рівня податкового навантаження, підвищення рівномірності його розподілу, розширення бази оподаткування, уніфікацію норм податкового законодавства, розробку чітких, предметних, обмежених у часі та просторі податкових інструментів стимулювання економічної діяльності, встановлення рівноправних відносин між платниками податків та фіскальними органами.

Знаковим етапом реформування податкової системи має стати прийняття Податкового кодексу України, норми якого набуватимуть чинності відповідно до Концепції реформування податкової системи. Прийняття зазначеного документа забезпечить створення єдиного правового поля діяльності суб'єктів господарювання та умов для подальшого інтегрування України до світової спільноти, адаптації податкового законодавства України до законодавства Європейського Союзу і норм СОТ.

5.4. Врахування зовнішньоекономічних чинників у економічній стратегії держави

Як вже зазначалося, глобалізація світової економіки та міжнародних відносин, зростання відкритості економіки України є об'єктивними процесами. Проте реалізація поставлених стратегічних завдань вимагає, аби інтеграція економіки України до світової системи зовнішньоекономічних зв'язків відбувалася не спонтанно, під переважаючим впливом зовнішніх чинників, а як усвідомлений цілеспрямований процес, який сприятиме максимально повній реалізації соціально-економічного потенціалу України. Виходячи з цього, необхідно визначити принципи, критерії та цілі стратегії держави у зовнішньоекономічній сфері, враховуючи особливості трансформаційного етапу в Україні та пріоритети сучасного міжнародного співробітництва. **Одержання переваг та запобігання загрозам від глобалізації для України значною мірою залежать від спроможності уряду створити чітку стратегію реформування економічної системи і дотримуватись її принципів.**

Виявлені особливості сучасного етапу глобалізації дають підстави стверджувати, що збереження національної ідентичності та суверенітету соціально-економічного розвитку стане можливим лише за умови послідовного здійснення комплексу заходів економічної стратегії, спрямованих на оптимізацію включення національної економіки до світових економіко-господарських відносин.

Інституційною формою поточного етапу інтеграції економіки України до світового господарського простору є членство у Світовій організації торгівлі. Варто чітко розуміти, що система ГАТТ/СОТ у жодному разі не є панацеєю від невдач на внутрішніх і зовнішніх ринках. За умілого використання це - лише ефективний інструмент реалізації національних конкурентних переваг. Баланс вигод і втрат України від вступу до СОТ критично залежить від того, як в економічній стратегії держави буде оцінено і враховано можливості розвитку переваг, отриманих від членства у СОТ, та реальність загрози з боку потенційних негативних наслідків.

Встановлення тенденції до погіршення стану зовнішньоторговельного балансу України підтвердило стратегічну безперспективність теперішнього місця України у міжнародному поділі праці. Різке зменшення зовнішньоторговельного дефіциту внаслідок кризових явищ 2008-2009 рр., без відповідних структурних зрушень, матиме, на нашу думку, тимча-

совий характер, і з відновленням економічного зростання випереджальне зростання імпорту поновиться. Диспропорційність структури імпорту та експорту за рівнем доданої вартості призводить до втрат потенційної продуктивності національних факторів виробництва та робить формування негативного сальдо зовнішньої торгівлі у процесі економічного зростання закономірним. Утримання показників торговельного балансу в прийнятних для макроекономічної стабільності межах потребує здійснення державної політики зміцнення конкурентоспроможності українських товаровиробників, збалансованого захисту внутрішнього ринку, імпортозаміщення.

Провідним напрямом удосконалення зовнішньоекономічної діяльності в Україні має стати диверсифікація галузевої та географічної структури експорту. В довгостроковій перспективі вона можлива лише на основі позитивних зрушень у структурі національної промисловості. Між тим, зважаючи на значну роль, яку експорт відіграє у формуванні економічної динаміки, його потрібно перетворити на чинник структурної перебудови вже у коротко- та середньостроковій перспективах. Це, у свою чергу, вимагає відмови від консервативної політики у цьому напрямі та переходу до системи заходів, спрямованих на активне заохочення експортної діяльності.

Потрібно здійснити розробку комплексу інструментів щодо підтримки розвитку **експортоорієнтованих виробництв** та удосконалення структури товарного експорту в напрямі збільшення в ньому частки товарів з високим рівнем доданої вартості. Вирішення локальних завдань зовнішньоекономічного співробітництва дозволить сформуванню достатню базу для поглиблення процесів стратегічного курсу європейської інтеграції. Цьому сприятимуть:

- впровадження механізмів **експортного кредитування та експортного страхування**, зокрема створення або визначення серед вже існуючих спеціалізованої фінансової установи у цій сфері;

- спрощення та підвищення прозорості механізмів **відшкодування ПДВ експортерам**, упровадження методів оперативного виявлення недобросовісних звернень за відшкодуванням;

- посилення фінансового контролю у сфері **експортного ціноутворення**, зокрема, фінансового моніторингу зовнішньоторговельних операцій, які потенційно мають ознаки зловживань та фіктивності;

- узгодження питання **взаємного визнання технологічних стандартів** України та ЄС та визнання відповідними структурами ЄС вітчизняних робіт з стандартизації та сертифікації;

- інтенсифікація діалогу між Україною та ЄС щодо підготовки **Угоди про створення зони вільної торгівлі**, в основі якої має перебувати концепція поетапної послідовної імплементації економічних механізмів режиму вільної торгівлі;

- створення **зони вільної торгівлі в рамках Єдиного економічного простору**, яка відповідає загальним принципам СОТ, з першочерговим утворенням міждержавного органу вирішення торговельних суперечок;

- **посилення економічної складової діючих міждержавних регіональних об'єднань**, учасником яких є Україна, зокрема СНД, ОЧЕС, ГУАМ;

- проведення переговорного процесу та укладення **двосторонніх між-державних угод** щодо спрощення митних процедур та активізації боротьби з контрабандою у відносинах з країнами - основними торговельними партнерами України;

- забезпечення системної підтримки національних експортерів на зовнішніх товарних ринках за допомогою **економічної дипломатії**, надання підтримки на вищому політичному рівні реалізації стратегічно важливих експортних контрактів, оперативне реагування на торговельні конфлікти з метою їх якнайшвидшого врегулювання;

- створення організаційних механізмів **надання прозорій загальнодоступної державної інформаційно-правової підтримки діяльності експортерів**, здійснення оперативних досліджень кон'юнктури міжнародних ринків та пошуку сприятливих можливостей реалізації продукції українських товаровиробників на зовнішніх ринках;

- поглиблення **транскордонного співробітництва** як на західному, так і на північному та східному кордонах, розширення прав місцевих органів влади у цьому процесі, широке залучення до зовнішньоекономічної діяльності середнього та малого бізнесу;

- створення програми розвитку міжнародного співробітництва України на провідних напрямках **науково-технологічного розвитку** та участі вітчизняних суб'єктів господарювання у міжнародній науково-виробничій кооперації³³⁶.

Активізація діяльності експортерів має поєднуватися з розробкою та впровадженням заходів щодо забезпечення поширення ефекту від економічного зростання експортоорієнтованих галузей на національну економіку загалом.

Потреба оптимізації зовнішньоторговельного балансу диктує необхідність удосконалення політики щодо імпорту. Невпинне зростання імпорتنних потоків в Україну засвідчило неспроможність фрагментарних протекціоністських заходів радикально змінити ситуацію. Зобов'язання, взяті на себе Україною в процесі набуття членства у СОТ, виконані як передумови отримання статусу країни з ринковою економікою Європейським Союзом та США, виключають можливість застосування переважної більшості важелів «точкової» та селективної підтримки галузей, передбачених згаданими вище стратегічними програмами. Це потребуватиме корекції підходів, а відтак - і конкретизації цільових орієнтирів політики імпортозаміщення в Україні.

На нашу думку, **основним завданням стратегії структурних зрушень на сучасному етапі має стати максимальне спрямування ресурсів, якими володіє національна економічна система, на потреби удосконалення і розвитку цієї системи.** Оскільки внутрішній попит є одним із базових ресурсів економічного розвитку, завданням імпоротної політики держави

---

³³⁶Українська економіка сьогодні - досягнення, проблеми, перспективи. Жаліло Я. А., Базилюк Я. Б., Белінська Я. В. та ін. - К.: НІСД, 2007. - С. 36-37.

має стати оптимізація розподілу цього попиту між продукцією національних товаровиробників та імпортованими товарами. Таким чином, йдеться як про типове *імпортозаміщення* - зменшення обсягів імпорту товарів, аналогі яких випускаються чи можуть випускатися в країні, так і про *імпорتنу політику* - удосконалення структури імпорту у спосіб збільшення частки товарів, насамперед інвестиційного призначення, організації виробництва яких на території країни є неможливою чи неефективною.

Послідовне створення умов для добросовісної конкуренції на внутрішньому ринку дає змогу «кристалізувати» ефективні імпортозамісні виробництва навіть без упровадження особливих тарифних та нетарифних обмежень імпорту та є цілком сумісним з швидким зниженням рівнів тарифного захисту внутрішнього ринку України в умовах перспектив формування зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Сказане, водночас, не відкидає потреби й можливості застосування безпосередніх заходів регулювання імпортової діяльності та захисту внутрішніх ринків від надмірного імпорту, передбачених нормами СОТ. **Отримати максимум позитивів та мінімізувати негативи, пов'язані зі вступом України до СОТ, спроможна лише цілеспрямована державна стратегія, у якій можна визначити кілька складових.**

По-перше, закріплення позитивного ефекту для українських експортерів у зв'язку з отриманням можливостей ефективніше відстоювати власні інтереси на зовнішніх ринках.

Йдеться про цілеспрямовану діяльність органів державної влади щодо забезпечення захисту інтересів українських експортерів у протидії антидемпінговим розслідуванням та різним формам торговельної дискримінації на ринках інших країн. Між тим, удосконалення структури експорту дозволить повніше скористатися рівними «правилами гри» між членами СОТ та реалізувати потенційну можливість рівноправної участі у міжнародній конкуренції. Збільшення обсягів експортних доходів компенсує втрати національної економіки внаслідок збільшення обсягів імпорту та згорання чи вимушеної переорієнтації виробництв, які програли у конкурентній боротьбі. Зростання доходів від експорту також має стати джерелом ресурсів для структурної перебудови та модернізації національної економіки, бюджетних коштів, необхідних для компенсації негативного соціального ефекту від посилення конкурентного тиску на українські компанії.

По-друге, закріплення позитивного ефекту для українських споживачів у зв'язку зі зростанням доступності товарів імпортного походження.

Йдеться про посилення контролю за якістю та безпекою продукції, її відповідністю національним та міжнародним стандартам. Необхідно також провадження виваженої політики захисту внутрішнього ринку та імпортозаміщення, в тому числі - шляхом вдосконалення засобів митного контролю, зокрема щодо адекватного встановлення митної вартості товарів, з метою запобігання явній та прихованій контрабанді та ввезенню товарів, небезпечних для здоров'я людей та довкілля, розробку та реалізацію державної про-

грами боротьби з контрабандою, спрямованої на підвищення ефективності боротьби з корупцією та зловживаннями у митних органах тощо.

По-третє, зменшення негативного ефекту для українських товаровиробників, пов'язаного з посиленням конкурентного тиску з боку імпорту, а також у зв'язку з уніфікацією регуляторних норм та скасуванням заходів державної підтримки.

Особливо варто наголосити на необхідності повного оволодіння наданим СОТ інструментарієм захисту внутрішнього ринку з метою раціоналізації конкурентного навантаження, впровадження довгострокових важелів зменшення трансакційних витрат бізнесу, посилення його інфраструктурного забезпечення, заохочення інвестиційної та інноваційної діяльності тощо. **Дослідження комплексу документів ГАТТ/СОТ дає можливість виокремити наступні з них.**

1. Право застосування антидемпінгових та компенсаційних заходів з метою боротьби з випадками недобросовісної конкуренції, заниженням цін на імпортовані товари та експортними субсидіями.

2. Загальні винятки з правил про торгівлю товарами щодо заходів, необхідних для захисту суспільної моралі, захисту життя та здоров'я людей, тварин та рослин, збереження природних ресурсів, забезпечення достатньою кількістю матеріалів вітчизняної переробної промисловості тощо.

3. Перелік субсидій, що не дають підстави для вжиття компенсаційних заходів: щодо допомоги в науково-дослідній діяльності, допомоги неблагополучним регіонам, сприяння адаптації до нових вимог щодо охорони навколишнього середовища.

4. Перелік субсидій сільськогосподарським виробникам, використання яких дозволено («зелена скриня»):

- фінансування дослідницьких, навчальних, консультаційних, маркетингових програм;
- створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки;
- закупівля для надання внутрішньої продовольчої допомоги;
- страхування та гарантування безпеки доходів;
- допомога на структурну перебудову, що надається через програми виведення виробників чи природних ресурсів з сільгоспвиробництва;
- допомога на структурну перебудову через інвестиції;
- виплати за регіональними програмами допомоги тощо.

5. Виняток з угоди про загальне скасування кількісних обмежень з метою попередження чи послаблення критичного дефіциту харчових продуктів або інших товарів, котрі мають вагоме значення, у зв'язку із застосуванням стандартів або правил класифікації щодо імпорту до країн, що розвиваються, з метою захисту нових галузей промисловості та для забезпечення економічного розвитку тощо.

6. Надзвичайні дії щодо імпорту окремих товарів у випадку, якщо імпорт товару спричиняє або може спричинити серйозну шкоду вітчизняним виробникам.

7. Винятки з міркувань безпеки.

8. Винятки з вимог щодо гармонізації технічних регламентів та стандартів з міжнародними нормативами членів СОТ з огляду на вимоги національної безпеки, захисту життя та здоров'я людини, тварин та рослин, захист навколишнього середовища, суттєві кліматичні чи інші географічні фактори, суттєві технологічні або інфраструктурні проблеми.

9. Винятки з режиму найбільшого сприяння, які можуть надаватися суціднім країнам у межах прикордонної торгівлі, країнам, що утворюють різні форми регіональної інтеграції тощо.

10. Уведення тимчасових обмежень імпорту з метою вирівнювання платіжного балансу.

Цілеспрямована підтримка інвестиційного імпорту шляхом надання тарифних знижок на імпорт інвестиційних товарів спрямовує у стратегічно орієнтоване русло процеси спрощення доступу імпортованих товарів на український ринок.

По-четверте, зменшення негативного ефекту для ринку праці, пов'язаного з тим, що раціоналізація діяльності підприємств за підвищення конкурентного тиску спричинить вивільнення частини працюючих, а відтак - підвищить рівень безробіття.

На нашу думку, комплекс відповідних заходів доцільно оформити у стратегічну програму адаптації України до членства у СОТ. **Розробка стратегічної програми адаптації та реалізації потенціалу членства України в СОТ** має передбачати:

- програму спеціальних заходів, спрямованих на компенсацію очікуваних короткострокових негативних наслідків від вступу до СОТ;
- умови та терміни системного захисту пріоритетних галузей економіки з максимальним використанням механізмів, дозволених системою угод ГАТТ/СОТ;
- завдання інституційних та економіко-правових змін, необхідних для застосування захисних засобів у повному обсязі;
- завдання та методики подолання дискримінаційних обмежень щодо українських компаній на зовнішніх ринках;
- підготовку фахівців, спроможних використовувати правові норми СОТ і діючу систему вирішення суперечок з метою відстоювання інтересів України на зовнішніх ринках.

Втілення послідовних заходів зовнішньоекономічної стратегії держави набуває особливого значення у контексті стратегічних завдань європейської інтеграції України. Країна, котра заявляє про своє бажання стати складовою європейського простору, мусить насамперед довести свою спроможність дотримуватися норм і стандартів, які діють на цьому просторі, не лише не створювати дисбаланс у динаміці євроекономіки, але й підтримувати соціально-економічну стабільність у регіоні.

Найперше завдання України у цьому контексті полягає в тому, щоб забезпечити зменшити розрив між рівнями економічного розвитку України та країнами ЄС. Отже, Україна має довести власну спроможність самостійно забезпечити соціально-політичну та економічну стабільність у країні, ви-

сокі темпи економічного зростання та ефективну структурну перебудову економіки.

На теренах євроінтеграції Україна мусить переконати потенційних партнерів по ЄС, що вона входить до цього Союзу не як прохач допомоги, а як молода, стабільна та енергійна економіка, яка відкриває об'єднаній Європі нові перспективи соціально-економічного та політико-гуманітарного розвитку.

Здійснюючи в односторонньому порядку кроки у напрямі створення передумов для європейської інтеграції, Україна не отримує і в прогнозованому майбутньому не матиме від цих кроків позитивного ефекту, який можливий лише за умови утворення з ЄС спільного інтеграційного об'єднання. Виникає своєрідна дилема: чи має Україна в пріоритетному порядку будувати в себе зовнішні ознаки європейської економіки (поступово уніфікуючи регуляторне законодавство, підганяючи економіку під рамки Копенгагенських критеріїв тощо), чи шлях до євроінтеграції пролягає насамперед через подолання катастрофічного поки що розриву в рівні життя, продуктивності праці й ефективності національної економіки?

На нашу думку, **головне завдання України у середньостроковому періоді полягає в тому, щоб у спосіб реалізації часом іншої політики, ніж та, що нині реалізується в Європейському Союзі, перебороти диспропорції, закладені в радянські часи й ті, що утворилися вже в добу незалежності, й забезпечити формування економічного ґрунту для практичного розвитку євроінтеграційного процесу.**

Зважаючи на значну, а за низкою товарних груп - визначальну роль, яку відіграють у зовнішній торгівлі України відносини з країнами - членами ЄС, а також перспективну товарну структуру торгівлі на цьому напрямі, доцільно приділити окрему увагу виробленню практичного інструментарію використання позитивних здобутків України на цьому географічному напрямку торгівлі. Потребу такого інструментарію в черговий раз засвідчили перманентні торговельні протистояння України з РФ.

Стан та динамізм розвитку торговельних відносин між Україною та партнерами по ЄС доводять доцільність формування інституційних інструментів зниження взаємних трансакційних витрат. Зважаючи на структуру торгівлі, стороною, об'єктивно зацікавленою в інституціалізації торговельних відносин у вигляді укладення відповідних угод у рамках ЄС, є саме Україна.

Головним кроком на цьому шляху має бути створення зони вільної торгівлі в межах ЄС без винятків і обмежень та формування інституційних механізмів співпраці й врегулювання суперечок. Має бути розроблений взаємоприйнятний правовий механізм функціонування загального координуючого органу ЄС, котрий має забезпечити захист інтересів учасників співтовариства, які мають невисоку питому вагу в сукупному ВВП країн ЄС, а також створюватиме необхідне інституційне середовище для розв'язання конфліктних ситуацій у сфері взаємної торгівлі та у торговельних відносинах з третіми країнами. Враховуючи орієнтацію України на створення зони

вільної торгівлі з ЄС, а також наявність двосторонніх договорів про вільну торгівлю у окремих країн - членів СЕП, потреба в такому органі зростає вже в найближчій перспективі.

Наявність багатостороннього інституту залагодження торговельних суперечок, на підставі взаємовигідних домовленостей, може сприяти більш плавному переходу до світових цін на імпортовані з країн СЕП енергетичні ресурси, а найголовніше, забезпечити коректний обрахунок їх світових цін для України.

Інституціоналізація відносин дозволить також уникнути політизації діяльності російського капіталу на території України, запобігти підживленню ним частини тіньової економіки, перевести вирішення економічних суперечок на рівень міжнародно-правових відносин. Оскільки інвестиційна експансія російського капіталу в Україну є об'єктивною реальністю сучасного моменту, таке врегулювання є конче необхідним, аби припинити практику його впливу на вітчизняне економіко-правове поле на непрозорій, напівтіньовій основі.

Водночас, як показує світовий досвід, умови вільної торгівлі загострюють проблему несиметричності чинників формування конкурентоспроможності країн - її учасниць. Тому цілком імовірно, що у подальшому угоди СЕП поступово еволюціонуватимуть до уніфікації митних тарифів і тарифів на транспортні перевезення, цін на енергоносії, координації принципів ціноутворення, оподаткування, трудового, екологічного, антимонопольного законодавства тощо. З нашої точки зору, така уніфікація відбуватиметься в рамках розширення стосунків країн СЕП з Європейським Союзом, а відтак, не суперечитиме євроінтеграційним орієнтирам України.

Отже, аби подолати негативний досвід попередніх спроб інтеграції на пострадянському просторі й забезпечити дієвість її нинішньої фази, необхідно виробити комплекс імперативів формування економічних взаємовідносин на цьому напрямі, які дозволять не лише запобігти некерованому поширенню впливу на Україну з боку Російської Федерації, але й сформувати підґрунтя взаємовигідної кооперації країн - членів СЕП. Для цього необхідно:

- розглядати таку інтеграцію у контексті загальної стратегії економічних реформ і реалізації європейського вибору України, основну увагу при цьому приділити комплексним заходам щодо підтримки розвитку вітчизняного виробництва і підвищення його конкурентоспроможності;

- визначити встановлення зони вільної торгівлі без винятків як обов'язкову умову участі України в СЕП, а також критерій, до повного виконання якого будь-які форми подальшого поглиблення рівня інтеграції економік країн «четвірки» неможливі;

- передбачити, за прикладом пакету угод СОТ, право країн-учасниць угоди тимчасово припинити виконання взятих на себе зобов'язань, якщо вони становлять загрозу їх національній та економічній безпеці, ввести інші принципи захисту паритетності взаємин, розроблені СОТ;

- розробити та запровадити механізми захисту українських компаній на внутрішніх ринках країн СЕП; активізувати діяльність торговельних пред-

ставництв у цих країнах щодо сприяння збільшенню офіційних інвестицій, розширенню науково-технічної, виробничої кооперації та торговельних відносин;

- у першочерговому порядку сформувати багатосторонній орган з вирішення торговельних суперечок та розробити прозорі процедури їх обговорення та розв'язання;

- на стартовому етапі інтеграції першочергову увагу приділити активізації інформаційного обміну щодо стану індикаторів соціально-економічного розвитку країн «четвірки» і СНД в цілому, товарних та інвестиційних пропозицій на ринках учасників угоди, умов торговельної й підприємницької діяльності на цих ринках, стану і перспектив модифікації регуляторної політики, супроводу інвестиційних і коопераційних проектів, практики недобросовісної конкуренції й економічних злочинів тощо; створенню дієвої загальної системи забезпечення безпеки економічних відносин, захисту прав власності й господарсько-правової дисципліни, безперешкодного розповсюдження інформації, необхідної для взаємовигідних економічних відносин;

- розробити та впровадити механізми підвищення ефективності співпраці митних та податкових органів обох держав з метою посилення координації та моніторингу за товаропотоками між країнами;

- рішення щодо змісту і напрямку подальших кроків економічної інтеграції ухвалювати в тісній співпраці з вітчизняними підприємницькими структурами, із залученням найбільших суспільних об'єднань підприємств.

5.5. Забезпечення балансу економічних інтересів у стратегії розвитку суспільства

5.5.1. Збалансовані взаємовідносини між державою і бізнесом як передумова ефективності економічної стратегії

У попередніх розділах було доведено, що запорукою ефективності економічної стратегії держави є органічність поєднання стратегічних цілей, напрямів, завдань та пріоритетів і відповідних їм заходів економічної тактики, їхня адекватність наявним ресурсним обмеженням та відповідність реакції об'єктів стратегії щодо впливів на суспільно-економічну систему. Важливою складовою проблеми забезпечення ефективності економічної стратегії є побудова дієздатного суб'єкта, спроможного сформувати таку збалансовану стратегію. Таким суб'єктом є держава, котра спирається у своїй стратегічній діяльності на систему інститутів, які забезпечують координацію дій суб'єктів господарювання в ринковій економіці. За умов перехідної економіки, яка характеризується інституційною недостатністю, система суб'єктів стратегії перебуває лише в стані становлення. Тому **формування дієздатної системи інститутів координації й управління є невід'ємною складовою економічної стратегії держави у перехідній економіці.**

Економіка України характеризується нестачею вбудованих регуляторів, які могли б здійснювати автоматичне антикризове регулювання і завдавати

стабілізуючого впливу, спираючись на внутрішні закони економічної системи - дію «невидимої руки ринку», описаної ще А. Смітом. Зберігається вагома роль держави як суб'єкта, мотивація дій якого виходить за межі цих внутрішніх законів, маючи стратегічне спрямування й орієнтуючись врешті-решт на дотримання національних інтересів.

Без забезпечення належної дієздатності держави ефект від заходів щодо стимулювання економічного зростання та структурної перебудови економіки, реалізації конкурентних переваг вітчизняної економіки та забезпечення її соціальної спрямованості, які здійснюватимуться відповідно стратегічної мети соціально-економічного розвитку, буде вкрай малим. На жаль, питання дієздатності держави здобуло гідну увагу лише тоді, коли після втрати традиційних важелів державного регулювання адміністративного характеру з'ясувалося, що для побудови належного середовища дії ринкових регуляторів потрібний надто тривалий час. Відтак, внаслідок відходу держави від безпосереднього регулювання економікою, утворюється своєрідний організаційний вакуум, який не заповнюється ринковими регуляторами, проте є сприятливим середовищем для поширення тіньових, корупційно-кримінальних псевдоринкових стосунків та інших викривлених форм «приватизації влади» в державі.

Під час тривалого трансформаційного процесу в Україні відбулося поступове становлення ринкових принципів взаємовідносин між суб'єктами господарювання, між роботодавцями і працівниками, встановилися конкурентні засади функціонування основних національних ринків. Водночас виявилось відчутне відставання у формуванні та інституційному оформленні системи взаємного узгодження інтересів між органами державної влади, підприємницькими структурами та організаціями громадянського суспільства. Це загрожує розвитком суспільно-економічних процесів, які здатні послабити конкурентоспроможність національної економіки, суттєво деформувати розподіл суспільних благ, спричинити виникнення соціальних криз та послаблення ролі держави у проведенні цілеспрямованої соціально-економічної політики.

Консолідація нової економічної еліти набагато випередила динаміку самоорганізації групових інтересів бізнесу в галузях і секторах економіки. Найбільша значуща частина взаємовідносин бізнесу з державою перемістилася у вузький соціальний, вільний від інституційних обмежень, простір, у якому центральне місце посіли неформальні зв'язки на вищому рівні. Таким чином, встановилася «олігархічна» модель координації інтересів держави та бізнесу.

Належна відповідь на ці виклики може бути лише за умови національної та суспільної консолідації, формування загальнонаціональної «мережевої структури». Забезпечення високих темпів економічного зростання та подальше здійснення євроінтеграційного поступу України є малоперспективними без якісної модернізації системи відносин між державою, бізнесом та громадянським суспільством у напрямі мінімізації конфліктності та забезпечення їх партнерської основи як фундаменту підвищення ефективності

соціально-економічних реформ, прориву в опануванні європейських критеріїв організації бізнесу, демонополізації та демократизації влади.

Орієнтиром нової моделі забезпечення дотримання різноспрямованих інтересів провідних гравців політико-економічного простору та мінімізації їх конфліктів має стати максимально широкий розподіл ефекту від економічного зростання на всі верстви суспільства та економічні групи, що дозволить об'єднати їхні інтереси навколо загальнонаціональних цілей. Така модель має реалізувати на практиці логічний ланцюг: «конкуренентоспроможна економіка - справедлива держава - заможні громадяни». Вироблення такої взаємовигідної політики можливе лише у процесі конструктивного діалогу між державою, бізнесом та організаціями громадянського суспільства, під час якого має відбуватися взаємоузгодження їхніх інтересів.

Якщо держава слабка - а українська держава, очевидно, й досі є такою - єдиною можливістю втілення зазначеної стратегії є орієнтація на узгодження різноспрямованих інтересів суспільних сил на базі мінімізації їх конфліктів. Це виводить на перший план систему інститутів, передусім відповідних ділових союзів на рівні галузей та економіки в цілому, які сприяють оформленню корпоративних інтересів економічних суб'єктів, їх доведенню до органів, що приймають рішення, та забезпеченню зворотного зв'язку між об'єктами та суб'єктами державної економічної політики. **Отже, йдеться про своєрідний «рівноважний розподіл» влади у суспільстві відповідно до оптимальної спроможності суб'єктів цієї влади.**

Встановлення капіталотворення як визначального пріоритету економічної стратегії держави та узгодження цього пріоритету із забезпеченням стійкого соціально-економічного розвитку країни в цілому потребує запровадження дієвих механізмів координації діяльності владних структур та представників бізнесу. Хоча офіційно провідні принципи партнерських взаємовідносин з бізнесом у незалежній Україні ніколи не піддавалися сумніву, вони є надто загальними, щоб на їх основі можна було побудувати тривалу і надійну взаємодію. Конкретні ж механізми такої взаємодії залишаються фактично у зародковому стані.

Між тим, **подолання «олігархічної» моделі узгодження інтересів має відбуватися не у спосіб повного «відокремлення» бізнесу від держави, а за рахунок встановлення сучасних демократичних форм їхньої співпраці, які дозволять конструктивно мінімізувати взаємні конфлікти.**

Альтернативна модель має бути заснована на інституціалізації взаємовідносин держави і бізнесу, за якої центральним посередником у їхній взаємодії стають громадські об'єднання — союзи і асоціації підприємців. Така модель практикується у переважній більшості розвинених країн світу.

Громадські об'єднання підприємців уводять у певні конструктивні рамки конфлікти, які неодмінно виникають у взаємовідносинах суб'єктів підприємницької діяльності з органами державної влади, між собою чи з споживачами, робітниками тощо. Такі об'єднання також сприяють прозорості процесу прийняття політичних рішень, а отже — передбачуваності

економічної політики держави, що вкрай важливе для раціоналізації поведінки економічних суб'єктів, уникнення дестабілізації та політичних шоків на мікрорівні.

Головна перевага інституційної моделі полягає в тому, що вона дає можливість подолати тенденції до «політизації» капіталу і будувати взаємовідносини влади з бізнесом на демократичній основі.

Пошук компромісу та цілеспрямований консенсус головних політико-економічних сил суспільства навколо завдань довготривалого стійкого соціально-економічного розвитку є одним з визначальних завдань економічної стратегії держави. Як уже зазначалося, уповільненість та непослідовність економічних реформ в Україні значною мірою зумовлюється саме відсутністю такого консенсусу та неузгодженим впливом різних політико-економічних груп щодо обстоювання власних корпоративних інтересів.

Значного впливу на динаміку політичних інтересів в Україні завдають і дедалі більше завдаватимуть внутрішні вияви тенденцій економічної глобалізації та посилення відкритості національної економіки. Такими внутрішніми виявами є такі:

- лібералізація зовнішньої торгівлі спричинить загострення конкурентної боротьби на внутрішньому ринку, що неминуче викличе втрату ринків низкою національних виробників та знизить доходи багатьох вітчизняних підприємств;

- зниження перешкод щодо руху капіталів через кордони України підвищуватиме конкуренцію на національному ринку капіталів, тому можливе послаблення позицій фінансових інститутів, насамперед - банків;

- формування збалансованої економічної структури, орієнтованої на довгострокове інвестиційно орієнтоване зростання, потребуватиме реструктуризації низки галузей (зокрема - вугільної та металургійної промисловостей), що не відповідає інтересам певних політико-економічних угруповань та регіональних еліт;

- реструктуризація галузей та фінансове оздоровлення підприємств сприятиме збільшенню на деякий час обсягів безробіття, що може призвести до посилення соціальної напруженості в країні та буде використане певними політичними силами;

- рух до підвищення «цивілізованості» економічних відносин у торговельній сфері, сфері послуг значно вплине на структуру малого бізнесу та «сірої» економіки в Україні, спричинить втрату ними частини доходів та витіснення багатьох працівників цієї сфери;

- зміни макроекономічного та економіко-правового середовища, співпраця із зарубіжними партнерами сприятимуть змінам у технології прийняття рішень у бізнесі, що висуває нові вимоги до якості менеджменту та потребує нової моделі поведінки бізнесу; у досить значної частини українських підприємств готовності до таких змін поки що не спостерігається, замість «червоних директорів» приходять ринково налаштовані підприємці, але вони досить часто орієнтовані здебільшого на дії у напівлегальному та тіньовому секторах;

- активна детінізація економіки матиме комплексний, далеко не завжди позитивний вплив на досить широкий спектр інтересів в українському суспільстві: від великого бізнесу - до найманих працівників.

Зазначене дає підстави очікувати на досить потужний політичний вплив на політичний та економічний зміст і наповнення, на реалізацію заходів економічної політики з боку провідних політико-економічних угруповань, політичних партій та груп політичного тиску.

Формування ефективної конкурентоспроможної економіки, поєднання соціального та економічного розвитку суспільства неможливі без суттєвого зниження значного рівня **тінізації української економіки**. Детінізація сприятиме підвищенню дієздатності економічної політики держави, впровадженню довіри та зміцненню партнерства населення, бізнесу та держави, дозволить залучити до господарського обігу значні фінансові ресурси, знизити непродуктивні витрати держбюджету, суб'єктів господарювання та населення.

За ситуації, коли прибуткове функціонування більшості підприємств у легальній економіці вельми утруднене, існують сприятливі умови для залучення до «конкурентної боротьби» органів виконавчої влади - від податкової адміністрації до пожежного нагляду чи санітарних служб, які, виконуючи свої прямі службові обов'язки, або й маючи певні матеріальні «стимули», можуть сприяти усуненню небажаних підприємств з ринку, форсуючи виконання ними вимог чинного законодавства. Відтак силові державні структури місцевого рівня стають фактично знаряддями реалізації кланових інтересів. Така своєрідна «легальна дискримінація» негативно впливає на авторитет держави, формує антагоністичні суперечності між органами влади, особливо - місцевими, та суб'єктами господарювання, знижує ефективність державної політики. Тому дієва боротьба з тіньовою економікою та корупцією, забезпечення належної ефективності економічної політики держави можливі лише за умов, коли дія суб'єктів господарювання у вільному ринковому середовищі забезпечується зусиллями держави, зміцнює їх, а відтак - зміцнює державу. Іншими словами, держава має сприяти максимально швидкому становленню дієздатних суб'єктів господарювання та заохоченні їх легальної прозорої ринкової самоорганізації.

Поряд з загальним поліпшенням підприємницького середовища внаслідок дерегулювання та зниження фіскального навантаження на суб'єктів господарювання, потрібно вжити комплекс спеціальних заходів, які стимулюватимуть детінізаційні процеси. Потенціал примусової детінізації, який сформувався внаслідок упорядкування податкового адміністрування, розподілу бюджетних видатків, заходів щодо фінансового контролю тощо, поступово вичерпується. Подальше залучення до офіційного господарського обороту коштів, які обслуговують тіньові економічні операції, або вивезені за кордон, потребує розробки спеціальної довгострокової політики легалізації тіньових капіталів з максимальним збереженням нагромадженого у цьому секторі позитивного технологічного, організаційного, фінансового та людського потенціалів.

Принципово важливо усвідомлювати, що різке припинення фінансування некримінальних видів тіньової діяльності може мати суттєві негативні наслідки в соціальній сфері. Спроби подолати окремі чинники розвитку тіньової економіки та примусової легалізації в стратегічному плані означатимуть руйнування капіталів, що працюють у «тіні», а відтак - зменшення національного багатства і знищення інвестиційного потенціалу для майбутнього економічного зростання. Вилучення коштів з тіньового обігу фактично означатиме декапіталізацію тіньової економіки з відповідним зменшенням тіньової зайнятості, тіньових доходів та обсягів випуску тіньового продукту.

Для цього процес детінізації економіки має здійснюватися на засадах *конверсії*, тобто неруйнівного залучення тіньових капіталів та грошових коштів до легальної сфери економіки. Слід законодавчо врегулювати легалізацію тіньових капіталів некримінального походження, передбачити правові гарантії їх власникам. Необхідно запровадити на певний перехідний період політику амністії щодо тіньового капіталу через відкриття йому шляхів для легального інвестування за одночасної протидії його поверненню в «тінь», утворенню нових тіньових капіталів та відпливу за межі України.

З цією метою потрібно розробити та запровадити Програму конверсії (амністії) тіньового капіталу, яка:

- визнаватиме право всіх суб'єктів господарювання - резидентів України щодо їх незаперечної власності на всі капітали (окрім тих, що були отримані за рахунок насильницьких кримінальних злочинів, заборонених видів діяльності (торгівля наркотиками, зброєю тощо), отримані ними до дати завершення амністії;

- здійснюватиме чітке розмежування капіталів кримінальних елементів і тіньовиків-господарників, а також враховуватиме такий поділ у відповідних законодавчих і нормативних актах;

- передбачатиме покарання; за наявності у правоохоронних органів конкретної інформації про злочинне походження коштів, спроби їх легалізувати переслідуватимуться у кримінальному порядку;

- гарантуватиме безпеку власнику коштів; якщо кошти, отримані незаконним шляхом, не належать до зазначених категорій злочинних посягань, держава не здійснюватиме жодних спроб кримінального переслідування власників цих коштів за умови інвестування їх у виробничу сферу економіки.

Виходячи з розуміння того, що виведення з «тіні» капіталу означає, по суті, стратегічне рішення економічного суб'єкта про відмову від одержання прибутку в тіньовій сфері та його реінвестування в офіційному секторі економіки, амністія тіньових доходів має здійснюватися у термін, достатній для прийняття власником потенційних інвестиційних ресурсів такого кваліфікованого стратегічного рішення та оцінки ним послідовності та прогнозованості поведінки уряду. Зокрема, можливе виведення ним з «тіні» коштів поетапно, в міру підвищення прибутковості їх використання в офіційній економіці та для перевірки справедливості офіційно декларованих намірів. Протягом терміну дії амністії завданням уряду є усунення основних чинни-

ків, які зумовили тінізацію економічної діяльності: вузькості ринків, недоступності фінансових ресурсів, надмірного податкового тягаря, зарегульованості економіки, криміналізації тощо.

Детінізація економічних відносин безпосередньо пов'язана з подоланням проявів корупції, яка є однією з основ існування тіньової економіки. Стратегічними напрямками боротьби з корупцією є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, розвиток громадської свідомості та активності у загальному контексті розбудови України. Вирішення завдань мінімізації корупційних проявів потребує: встановлення суворого контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень у всіх ланках державного апарату; створення надійного організаційно-правового, фінансового забезпечення діяльності правоохоронних органів і судів; проведення всеохоплюючої ревізії нормативно-правових актів міністерств, відомств, органів місцевої влади на предмет їх відповідності Конституції України та антикорупційним законам України. Паралельно з рішучими діями правоохоронних органів щодо запобігання та подолання корупції необхідно розвивати і посилювати рівень суспільного контролю за діяльністю посадових осіб з широким залученням громадськості.

Між тим, важливий політичний наслідок попереднього розвитку полягає і в тому, що, з огляду на досягнення незворотності економічних перетворень, успішне продовження чи навіть радикалізація реформ має все більше зацікавлених сил. **Критично важливою складовою стратегії зростання в Україні має стати пошук цільових політико-економічних груп, на інтереси яких має спиратися реалізація стимулів економічного зростання та структурної перебудови економіки.** На жаль, фрагментація суспільства за рівнем та джерелами доходів, регіоналізація економіки, «атомізація» малого бізнесу, загальне насторожене ставлення представників бізнесу до держави зумовили автономізацію індивідуальних чи корпоративних стратегій. Досить часто економічне виживання на цих рівнях спричинювало невиконання зобов'язань перед партнерами по бізнесу чи перед бюджетом, або й здійснення тіньової діяльності. За таких умов реалізація цілісної стратегії зростання є неможливою.

З метою побудови політико-економічного консенсусу навколо стратегії зростання потрібна широка аналітико-консультативна та роз'яснювальна робота як у безпосередньому контакті з суб'єктами господарювання та їх громадськими об'єднаннями, так і через засоби масової інформації, під час якої необхідно:

- надавати відвертий та неупереджений прогноз розвитку економічної ситуації в Україні у разі зволікання з реалізацією стратегії зростання;
- роз'яснювати суть інструментів стратегії зростання, її завдань та орієнтирів;
- розкривати потенційні загрози збереження *status quo* для галузей та підприємств, які не можуть з тих чи інших причин відповідати вимогам, що змінюються;

- доводити потенційні переваги функціонування за нових умов для підприємств, які є потенційно чи реально конкурентоспроможними;
- орієнтувати та заохочувати суб'єктів господарювання на діяльність у галузях та сферах діяльності, які створюватимуться внаслідок реалізації стратегії зростання.

З огляду на інноваційну орієнтованість стратегічних орієнтирів, однією з безпосередньо зацікавлених у стратегії зростання груп інтересів могли б стати представники галузей, що володіють чи опановують високими технологіями, зокрема - авіаційно-космічного та оборонно-промислового комплексу. Стратегія пропонуватиме їм поліпшення умов оподаткування і кредитування, а до того ж - підтримку в інфраструктурному забезпеченні, виході на зовнішні ринки тощо .

Стосовно представників галузей традиційного укладу, які підлягатимуть реструктуризації, точкою дотику інтересів могло б стати заохочення диверсифікації чи й поступового виведення капіталу з галузі. Зокрема, звертаючись до металургійної галузі як найпотужнішого суб'єкта політичного впливу, доцільно заохочувати участь металургійних компаній в акціонерному капіталі великих підприємств - споживачів металу (машинобудування, будівництва), створення інтегрованих структур з метою вкладення зароблених на експорті металу коштів у інвестиційні проекти, які створюють попит на метал на внутрішньому ринку.

Лише встановлення пріоритетності розвитку внутрішнього ринку вже недостатньо, щоб бути підтриманим представниками галузей, орієнтованих на кінцевого споживача. Досвід свідчить, що активізація внутрішнього попиту може спричинити додатковий вплив коштів з реального сектору економіки у сферу торгівлі. Подальше збільшення обсягів споживчого попиту може також, навпаки, посилити тенденції до витіснення вітчизняних виробників з частини внутрішніх ринків. Виробничникам з цього сектору, щоб визначитися у своєму ставленні до стратегії зростання, важливо отримати додаткові гарантії можливості здійснення інвестиційної діяльності у спосіб збільшення доступності кредитів, зменшення податкового тягаря, застосування засобів захисту ринку тощо.

Вагомою політико-економічною групою, зацікавленою в реалізації стратегії зростання, могли б стати українські банки. Адже продовження «патової» ситуації з ціною кредитних ресурсів, посилене негативним впливом явищ світової валютно-фінансової кризи 2008-2009 рр., загрожує витісненням українських банків з кредитних ринків зарубіжними фінансовими установами. Щоправда, для узгодження власних інтересів з потребами стратегії зростання банкам, очевидно, доведеться значно перебудувати основи своєї діяльності.

Національний капітал, який працює в реальному секторі української економіки, зайнятий виробництвом як споживчої, так і інвестиційної продукції; банківський та фінансовий капітал, орієнтований на довгострокову діяльність на теренах України, мають спільну предметну зацікавленість у розвитку платоспроможності населення, здійсненні соціальних витрат з

державного бюджету, підтриманні стабільних та безпечних умов підприємництва та інвестиційного клімату.

Представники великих політико-економічних груп, особливо ті, які мають торговельне, або виключно експортне спрямування, значно менш зацікавлені у розвитку соціальних напрямів державної політики, або зосереджуються на здійсненні соціальної політики в межах «своєї» галузі (наприклад, соціальне забезпечення працівників гірничо-металургійного комплексу чи залізничного транспорту). Проте й ці групи інтересів не можуть нехтувати потребами збереження соціальної стабільності в масштабах усього суспільства.

Найбільш тісно із завданнями соціальної політики пов'язані інтереси регіональних бізнес-еліт. По-перше, їхнє становище безпосередньо залежить від соціальної ситуації в регіоні (щонайменше, рівня споживчого попиту, але, зазвичай, і від електоральних настроїв, через зрощування ділової та політичної еліти на місцях). По-друге, регіональні та місцеві еліти, як правило, розвиваються на базі місцевого виробництва, орієнтованого передусім на споживчий ринок, який, знову-таки, визначається рівнем доходів та соціальним становищем населення. Соціальні орієнтири місцевого рівня мають досить конкретний та визначений характер.

Згідно практики провідних за рівнем розвитку країн світу, саме активність, спрямована на відтворення людського капіталу, є одним з визначальних напрямів забезпечення конкурентоспроможності бізнесу. **Для сучасного типу бізнесу головною конкурентною перевагою є людський капітал, тому він мотивований на підвищення вартості робочої сили, і йому об'єктивно притаманний високий рівень соціальної орієнтованості.** За сучасної системи соціально-економічної організації виробництва та праці відбулися істотні зміни місця та ролі персоналу у виробничому процесі. Найманий працівник стає дедалі активнішим учасником господарської діяльності підприємства. А відтак стимулювання його трудової активності внаслідок встановлення більш тісного зв'язку його доходу з ефективністю роботи підприємства стає суттєвим важелем здобуття компанією додаткових конкурентних переваг. **Таким чином, існує безпосереднє політико-економічне підґрунтя спільної зацікавленості у формуванні сприятливих умов для поліпшення становища у сфері оплати та умов праці.**

Активна соціальна політика може стати предметом спільної зацікавленості провідних груп інтересів в Україні, але за умови, якщо вона здійснюватиметься в межах загальної стратегії зростання та не супроводжуватиметься посиленням фіскального навантаження на бізнес.

Зменшення конкуренції капіталів за ресурси суттєво пом'якшує конфлікт між політико-економічними групами і створює підґрунтя для їх узгоджених дій. Зокрема, такі дії можуть підпорядковуватися стратегічній програмі перебудови промислової структури, що визначала б етапи відновлення економічного зростання та зміцнення національної конкурентоспроможності й побудови інноваційної моделі розвитку. На кожному з етапів програми можна було б створювати комплекс макроекономічних умов, най-

більш сприятливих для розвитку певних груп капіталів. **Єдність інтересів політико-економічних груп може забезпечити реалізація стратегії, яка передбачала б механізм використання економічного успіху, досягнутого одними групами капіталу, в розвитку інших.**

5.5.2. Соціальна відповідальність бізнесу як шлях до формування нової моделі розвитку економіки України

Як свідчать суспільні процеси, що відбувалися в Україні у 2004-2007 рр., політика активізації подальшого економічного розвитку без посилення його соціального спрямування вже не матиме суспільного схвалення, відтак не досягне належної ефективності та посилюватиме соціальну напруженість. В. Геець, зокрема, констатує: «консолідуєчий суспільний ефект ціннісного ядра подальших перетворень може бути досягнутий лише в разі, якщо усі напрямки реформування враховуватимуть інтереси усіх прошарків суспільства, і слугуватимуть їх задоволенню³³⁷».

Асоціальність поведінки багатьох бізнесових структур, успадкована з часів «дикого капіталізму» першої половини 90-х років, викликала значне несприйняття у громадській думці ліберального напрямку суспільного розвитку, створила благодатне підґрунтя для поширення популістських настроїв серед низки політичних партій та рухів, що виявляється у вимогах перерозподілу власності, встановлення економічно не обґрунтованих вимог щодо величини оплати праці чи обсягів бюджетних соціальних видатків на підставі вилучення «надприбутків» підприємств тощо. Хоча потреба забезпечення стабільної соціальної орієнтації економічного розвитку цілком зрозуміла, небезпечність таких підходів полягає у відкиданні необхідності підтримання об'єктивних відтворювальних пропорцій, які забезпечують стабільність соціально-економічного розвитку. Вибір Україною шляху формування ефективної конкурентоспроможної ринкової економіки, заснованої на потужному національному капіталі, потребує позитивних змін у ставленні суспільства до бізнесу. **Такі зрушення, у свою чергу, мають ґрунтуватися на врахуванні умов відповідальності суб'єктів господарювання перед суспільством при формуванні їх стратегічної та тактичної діяльності.**

У широкому сенсі суспільною відповідальністю бізнесу вважають увесь комплекс системних функцій, які об'єктивно визначені місцем бізнесу в системі суспільного відтворення. Такими функціями є:

- економічна (забезпечення максимально ефективного використання та відтворення потенціалу суспільства, підтримання високих темпів економічного зростання);
- модернізаційна (формування інноваційної спрямованості розвитку);
- соціальна (забезпечення доходів працюючим та сплати до державного і місцевих бюджетів);

---

³³⁷Геець В. Трансформационные преобразования в Украине: переосмысливая пройденное и думая о будущем // Общество и экономика. - 2006. - № 3. - С. 23-53. - С. 26.

- політична (вплив на формування державної політики, насамперед - в економічній сфері, відповідно до інтересів провідних економічних груп);
- стабілізаційна (формування основ сталого розвитку, національної економічної незалежності, сприяння монетарній та фінансовій стабільності тощо);
- культурно-етична (вплив на формування суспільних цінностей, традицій, норм поведінки тощо).

Виконуючи зазначені функції, бізнес позитивно впливає на наступні основні соціальні напрямки:

- забезпечення громадянам гідних умов життя через належну оплату та якісні умови праці;
- сплата податків та інших платежів, які спрямовуються державою на реалізацію соціальних цілей та оплату праці в бюджетній сфері;
- забезпечення громадянам права вибору напрямів реалізації свого творчого трудового потенціалу - професії та виду діяльності, місця роботи відповідно до набутих знань та навичок, рівня оплати, адекватного трудовому внеску;
- зближення умов життя громадян, які проживають в різних регіонах країни, подолання розриву між умовами життя міського і сільського населення;
- безпосереднє здійснення заходів соціального спрямування щодо власних працівників та більш широких прошарків громадян, які мешкають у регіоні, де розташована компанія, що реалізується через різноманітні соціальні програми компанії³³⁸.

Останнім часом серед певної частини суспільства та політиків побутує думка щодо того, що соціально активні дії бізнесу мають відігравати роль його свого роду морально-етичного «виправдання» за неетичну, або й незаконну поведінку попередніх років. У запалі популістської риторики поширенням є небажання враховувати об'єктивні економічні обмеження, що виявляється у надто завищених вимогах та надто жорстких умовах для бізнесу. Відбувається формування негативного ставлення у суспільній думці до самих понять «національний бізнес», «національний капітал».

Дійсно, період «дикого капіталізму» 90-х років ХХ ст. заклав досить хисткі правові засади у легітимність багатьох капіталів, які працюють нині в економіці України. Проте, на наше переконання, сьогодні відводити бізнесу наперед винну позицію та змушувати його «купувати» собі «індульгенцію» за рахунок добровільно-примусової соціально орієнтованої поведінки, є контрпродуктивним. І насамперед - для спроможності підприємств до соціально відповідальної поведінки в поточному і наступних періодах.

Активними є дискусії щодо того, де проводити вододіл між тим, що компанія повинна здійснювати безумовно, згідно вимог чинного законодавства, і що можна вважати *свідомо* взятою на себе соціальною відповідальністю. На нашу думку, ця межа досить розмита. Ринкова ситуація, що

---

³³⁸Економічний діалог: партнерство заради прогресу (Жаліло Я. А., Акімова І. М., Пищуліна О. М. та ін.). - К.: НІСД, 2007. - С. 19.

складається нині в Україні, теоретично припускає широкий спектр моделей поведінки в межах правового поля, і лише деякі з них можуть сприйматися як соціально відповідальні.

Як свідчать соціологічні опитування, проведені російськими фахівцями, члени суспільства хотіли б бачити реалізацію бізнесом своїх соціальних функцій, у таких напрямках:

- виробництво якісних товарів за розумною ціною;
- захист здоров'я та забезпечення безпеки працівників;
- захист навколишнього середовища;
- забезпечення гарантованої зайнятості;
- справедливе ставлення до працівників.

Натомість, наприклад, благодійність та меценатство, які часто розглядаються вітчизняним бізнесом як базис їхньої соціальної відповідальності, мають невисокий рейтинг суспільних оцінок, оскільки часто розцінюються як безцільне витрачання, або й навіть «відмивання» коштів³³⁹.

Було б помилкою вважати, що повернути бізнес обличчям до його соціальних завдань можливо лише у спосіб закликів чи навіть репресивних засобів. **Суспільна відповідальність бізнесу може розвиватися повною мірою лише на базі його прибуткового функціонування і високої конкурентоспроможності** та має створювати відчутний ефект у коротко- або середньостроковій перспективі. Такий ефект може обраховуватися в економічному вимірі та використовуватися як засіб зміцнення конкурентоспроможності цього підприємства. Спроможність підприємства сплачувати в належному обсязі податкові платежі визначається рівнем його прибутковості. Рівень заробітної плати підприємства створювати для цього відповідні технічні та організаційні умови. У всіх інших випадках акцент на посиленні соціальної спрямованості економічних процесів базуватиметься на перерозподілі ресурсів та перетворюватиме економічні процеси на «гру з нульовою сумою». **Неконкурентоспроможний і збитковий бізнес не матиме стимулів і можливостей вкладати ресурси у розвиток людського капіталу і навколишнього середовища.**

Суспільна відповідальність передбачає не лише виконання бізнесом усіх нормативно закріплених зобов'язань перед суспільством, але й участь у реалізації різноманітних програм, пов'язаних із задоволенням суспільних потреб, ініціативне перевищення цих стандартів у окремих областях і поширення з часом нових підвищених вимог на всіх учасників ринку. У сучасному розумінні соціальна відповідальність бізнесу - це *добровільний* його внесок у розвиток суспільства в соціальній, економічній і екологічній сферах, що напряму пов'язано з основною діяльністю компанії і *виходить за межі визнаного законом мінімуму*.

---

³³⁹Социальная политика российских компаний / Нешадин А., Горин Н., Тульчинский Г. и др. - М.: ТЕИС, 2005. - С. 26-27.

Соціальна відповідальність є об'єктивно притаманною сучасній моделі ведення бізнесу. Для сучасного типу бізнесу головною конкурентною перевагою є людський капітал, а відтак він, бізнес, орієнтований на підвищення вартості робочої сили. Постійне скорочення традиційних для України чинників здобуття конкурентоспроможності за рахунок отримання преференційних умов ведення бізнесу, або використання дешевих матеріальних ресурсів, дедалі підвищуватиме зацікавленість українських компаній у конкуренції на основі моделі «дорогої» робочої сили: додатковому захопленні працівників, їх утриманні на підприємстві, додатковому навчанні тощо. Зростання конкурентного тиску на внутрішньому ринку України дедалі посилюватиме такі чинники конкурентоспроможності.

Ідеологія соціальної відповідальності бізнесу створює нове уявлення про конкуренцію. Добра репутація компанії сьогодні залежить не лише від її комерційних успіхів. Висока якість товарів вважається нормою, оцінка ж базується на порівнянні активності участі компанії у вирішенні актуальних проблем суспільства. Соціальна відповідальність компанії стає дедалі важливішою складовою формування її позитивного іміджу як для економічних партнерів, так і споживачів, який позитивно впливає на їхні уподобання. Адже провідні компанії світу вже тривалий час дотримуються принципу, що надійними партнерами можуть бути лише ті фірми, які використовують у своїй діяльності етичні підходи як до суспільства в цілому, так і до працівників, поважають їх та створюють для них необхідні умови праці. Натомість співпраця з фірмами, які не додержуються цих вимог, пов'язана з додатковими ризиками.

Таке ставлення є цілком економічно обґрунтованим, адже майбутнє бізнесу, який не дотримується вимог ділової та соціальної етики, у сучасному глобалізованому світі уніфікованих правових норм стає дедалі більш ризикованим та непередбачуваним.

Внаслідок соціально відповідальних дій компанія створює так званий **«соціальний капітал»** - результат взаємодії людей через соціальні структури, «...здатність індивідів розпоряджатися обмеженими ресурсами на підставі свого членства у певній соціальній мережі або ширшій соціальній структурі»³⁴⁰. Моральність і довіра як важливі елементи соціального капіталу посідають вагомe місце серед сучасних чинників конкурентоспроможності. Як зазначається в ухваленій низкою провідних російських підприємств під егідою Російського союзу промисловців та підприємців Соціальній хартії російського бізнесу, «розумна, результативна та збалансована соціальна відповідальність компаній знімає підприємницькі ризики, зміцнює конкурентоспроможність, підвищує ефективність персоналу та лояльність споживачів, поліпшує репутацію підприємців, компаній та бізнес-спільноти в цілому»³⁴¹.

---

³⁴⁰ Мейжис І. Соціальний капітал як предмет вивчення в соціальній психології // Соціальна психологія. - 2006. - № 1, С. 36.

³⁴¹ Социальная политика российских компаний / Нещадин А., Горин Н., Тульчинский Г. и др. - М.: ТЕИС, 2005. - С. 152.

Доцільно відзначити, що вага соціального капіталу як чинника конкурентоспроможності варіює залежно від галузевої приналежності та ринкової орієнтації компанії. Так, компанії, які мають переважно експортне спрямування, значно менш зацікавлені у розвитку соціальних напрямів державної політики, або зосереджуються на здійсненні соціальної політики в рамках «своїх» галузі. Натомість найтісніше з соціальними орієнтирами пов'язані інтереси виробників продукції, орієнтованої на внутрішній споживчий ринок, які прямо залежать від купівельної спроможності та споживчих уподобань населення, необхідності пошуку додаткових чинників конкурентоспроможності на конкурентних внутрішніх ринках.

Те, що ці підприємства досить тісно пов'язані з регіональними політичними елітами, додатково посилює їхню зацікавленість у підтриманні позитивної соціальної ситуації в регіоні, сприятливих електоральних настроїв.

Аби прискорити процеси формування соціальної відповідальності українських компаній, **державі доцільно «підштовхнути» бізнес до соціально спрямованих дій шляхом запровадження комплексу спеціальних стимулів.** Такими заохочувальними засобами можуть бути наступні.

1. Фіскальні засоби заохочення соціальної відповідальності бізнесу. Згідно практики розвинених країн світу, в середньому такі стимули зазвичай складають до 5 % оподаткованого прибутку підприємств³⁴². Такі заходи мають стосуватися сфер, у яких позитивний ефект для суспільства суттєво перевершує конкретний економічний ефект для підприємства (наприклад: будівництво дороги чи мосту, реконструкція системи водопостачання тощо). Впровадження таких заходів в Україні тісно пов'язане з процесами реформування податкової системи та міжбюджетних відносин і могло б бути передбачене у процесі розробки Податкового Кодексу України.

2. Дії держави на ринку праці, спрямовані на заохочення підвищення зайнятості, лібералізацію ринку праці, спрощення процесів пошуку, найму та підготовки працівників, в тому числі - для приватних компаній, що має здешевити для компаній трудові ресурси та дасть їм змогу сплачувати більші суми безпосередньо у вигляді заробітної плати.

3. Активне пропагування цінностей та стандартів соціально відповідального бізнесу, їхньої ролі у забезпеченні конкурентоспроможності, підвищення поінформованості суспільства про країні та успішні практики, розвиток таких засобів заохочення соціально відповідального бізнесу як рейтинги соціальної відповідальності, якості, проведення відповідних конкурсів, надання премій, почесних звань, нагород тощо.

4. Запровадження стосунків *державно-приватного партнерства*, яке полягає у встановленні довгострокових відносин між суб'єктами центральної або місцевої влади та підприємствами чи їх громадськими об'єднаннями

---

³⁴²Стародубська М. Соціальна відповідальність бізнесу в Україні // Пріоритети. - 2005. - № 7. - С. 34.

з приводу вирішення важливих для суспільства соціально-економічних проблем. Як свідчить аналіз міжнародного досвіду, найпоширенішими об'єктами державно-приватного партнерства є:

- житлово-комунальна сфера (виробництво та транспортування електроенергії, водопостачання, експлуатація приміщень та територій та їх благоустрій);

- будівництво та утримання автошляхів;
- екологічна сфера, енергозбереження;
- експлуатація будівель бюджетного сектору економіки;
- науково-технічна та інноваційна діяльність³⁴³.

У цьому контексті великого значення набуває розвиток «соціального підприємництва» - мережі компаній, які працюють безпосередньо у сфері надання соціальних послуг різного виду: освіти, охорони здоров'я, догляду, соціальних консультацій, житлової сфери тощо. Такі компанії повинні ефективно функціонувати в ринкових умовах. Потенційні замовники їхніх послуг - насамперед громадяни, а також місцеві територіальні громади - повинні ефективно користуватися такою можливістю диверсифікації джерел отримання послуг.

5. Державна підтримка національних і міжнародних ініціатив, пов'язаних з соціальною відповідальністю, сприяння запровадженню міжнародних соціальних стандартів ведення бізнесу та приєднанню компаній, що працюють на території України, до національних програм та міжнародних ініціатив соціальної спрямованості³⁴⁴.

5.5.3. Економічний діалог як засіб суспільної консолідації у процесі соціально-економічного розвитку України

Як уже зазначалося, соціально відповідальна діяльність бізнесу може розвиватися повною мірою лише на базі його прибуткового функціонування і високої конкурентоспроможності. Відтак поняття суспільної відповідальності *бізнесу* нерозривне з поняттям відповідальності *держави* перед бізнесом за створення умов для зміцнення конкурентоспроможності національних компаній, заохочення їхнього розвитку. Бізнес і владу неможливо автономізувати одне від одного: бізнес є джерелом добробуту нації, в тому числі - джерелом фінансів для виконання державою своїх зобов'язань перед власним населенням; держава є гарантом стабільних та прозорих умов, у яких працює та отримує прибуток бізнес. Реалізація взаємної відповідальності спонукає формування між сторонами стратегічного процесу національного економічного діалогу.

Термін «економічний діалог» - це процес стійкої взаємодії між суб'єктами владних повноважень, суб'єктами економічної діяльності

---

³⁴³Социальная политика российских компаний / Нещадин А., Горин Н., Тульчинский Г. и др. - М.: ТЕИС, 2005., С. 39.

³⁴⁴Економічний діалог: партнерство заради прогресу (Жаліло Я.А., Акімова І.М., Пищуліна О.М. та ін.) - К.: НІСД, 2007.- С. 39.

та організаціями громадянського суспільства небізнесового спрямування у розробці й ухваленні рішень соціально-економічної політики³⁴⁵.

Йдеться про інтегрований багаторівневий процес, у межах якого відбувається постійна організована взаємодія між сторонами процесу. Такими сторонами є наступні

1. Суб'єкти владних повноважень (які доречно об'єднувати терміном «держава»):

- Верховна Рада України,
- Кабінет Міністрів України,
- профільні міністерства та відомства,
- місцеві органи державної влади,
- органи місцевого самоврядування.

2. Суб'єкти економічної діяльності та їх ділові об'єднання (або «бізнес»):

- власники, керівники, повноважні представники конкретних вітчизняних підприємств малого, середнього та великого бізнесу;
- власники, керівники, повноважні представники транснаціональних компаній, які здійснюють, або планують здійснювати інвестиції в Україні;
- галузеві асоціації та об'єднання;
- загальнонаціональні та регіональні об'єднання підприємців.

3. Організації громадянського суспільства небізнесового спрямування (таке уточнення видається важливим, оскільки ділові об'єднання підприємців, згідно їх функціональної спрямованості, розглядаються як представники сторони «бізнесу»):

- професійні спілки;
- громадські об'єднання небізнесового спрямування;
- громадські політичні рухи і партії (гідно класичного розуміння, політичні партії зазвичай не розглядаються як складова громадянського суспільства, проте саме таке припущення при класифікації видається доцільним);
- недержавні організації соціального захисту;
- «мозкові центри» та інші недержавні аналітичні установи.

Нині в Україні вже наявні певні складові економічного діалогу, проте він поки що не набув належного рівня та цілісності. Досі найбільш розвиненою формою діалогових відносин економічних суб'єктів є соціальний діалог соціального партнерства, який здійснюється між Кабінетом Міністрів, Федерацією роботодавців, спільним представницьким органом професійних спілок України й передбачає досягнення в процесі колективних переговорів та консультацій угоди щодо зайнятості, оплати й умов праці, соціального захисту працівників та членів їх сімей.

На жаль, через недосконалість механізму соціального діалогу і відсутність політичної волі сторін останнього брати на себе широку відповідаль-

---

³⁴⁵ *Економічний діалог: партнерство заради прогресу* (Жаліло Я. А., Акімова І. М., Пищуліна О. М. та ін.). - К.: НІСД, 2007. - С. 5.

ність, сьогодні цей інструмент не можна вважати досить ефективним. З нашої точки зору, провідною причиною обмеження його дієвості є надмірне звуження предмету діалогу, який не виходить за рамки соціально-трудових відносин. В Україні підвищення дієвості соціального діалогу можливе лише в разі охоплення ним ширшого спектру питань, які стосуються стратегічних орієнтирів розвитку вітчизняного бізнесу, усвідомлення тісного зв'язку цього розвитку з умовами та результатами трудової діяльності його працівників, а відтак - долучення учасників соціального діалогу до обстоювання спільних з бізнесом інтересів у діалозі з державою.

Таким чином, має відбуватися поступова еволюція від соціального до економічного діалогу, яка має супроводжуватися розширенням кола суб'єктів - учасників діалогу, об'єктів - питань, охоплених діалогом, та зміщення акценту до проблем реалізації суспільної відповідальності бізнесу.

Як засвідчив досвід багатьох країн світу, процеси корпоративної самоорганізації у громадські об'єднання підприємців є суттєвим чинником забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, як завдяки посиленню гнучкості реагування економічних суб'єктів на виклики конкурентного середовища, так і завдяки посиленню захисту інтересів національних компаній на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Зокрема, Комітет з корпоративної відповідальності Асоціації менеджерів Російської Федерації сформулював офіційну позицію щодо інтересів бізнесу в діалозі та взаємодії з державою. Такими інтересами, на думку членів Асоціації, є:

- розвиток бізнесу відповідно до довгострокової стратегії розвитку національної економіки;
- гарантування державою мінімізації ризиків підприємництва, у тому числі - нефінансових;
- удосконалення законодавчої бази ведення бізнесу та передбачуваність її змін;
- реалізація цільового послідовного підходу при реформуванні сфери соціального страхування та забезпечення на основі економічного розмежування сфер страхування та забезпечення;
- участь бізнесу в державній системі розвитку економіки та задоволення потреб суспільства на принципах «рівних можливостей та рівної відповідальності» без надмірного втручання держави у діяльність підприємницьких структур;
- розробка системи заходів щодо розвитку ринку праці, якості трудових ресурсів, подолання дефіциту робітничих кадрів;
- підвищення прозорості діяльності державних та місцевих органів управління щодо стимулювання бізнесу до участі в соціальних програмах, цільового використання коштів, які добровільно спрямовуються бізнесом на розвиток суспільства;
- участь компаній та ділових об'єднань у розробці національних стратегій за міжнародними зобов'язаннями держави в частинах щодо трудових

відносин, здоров'я працівників, корпоративної соціальної відповідальності тощо³⁴⁶.

Забезпечення ефективності стратегічного процесу потребує розбудови на рівні галузей та економіки в цілому системи ділових союзів, які сприяють оформленню корпоративних інтересів економічних суб'єктів та дієвості демократичних механізмів їх реалізації, причому взаємодія недержавних інституцій з органами державної влади в центрі й на місцях має закріплюватися відповідними нормативними актами та належним чином інституціалізована.

Інституціалізація партнерських стосунків влади та бізнесу має відбуватися через діяльність Ради підприємців при Кабінеті Міністрів України, громадських рад при міністерствах і відомствах, організацію спільних представництв центральної влади та бізнес-асоціацій у регіонах України.

Варто наголосити, що, незважаючи на активний розвиток громадських об'єднань підприємців в Україні у 90-ті роки, вони поки що не створили мережі, необхідної для узгодження корпоративних інтересів та формування відносин трипартизму й соціального партнерства як підвалин громадянської злагоди у суспільстві. Значна кількість громадських об'єднань підприємців є фактично елітарними угрупованнями, які вирішують вузькогрупові цілі, часто — суто політичного характеру, та не створюють належного загально-го середовища захисту інтересів підприємництва (інституційна за формою модель є олігархічною за суттю). Підприємства, які не увійшли до таких політико-економічних «холдингів», опиняються перед необхідністю протистояння політиці держави, і саме цьому завданню підпорядковано діяльність їхніх об'єднань.

Перед громадськими об'єднаннями підприємців у сучасному громадянському суспільстві постають наступні завдання.

1. Допомогти підприємцям усвідомити їхні корпоративні інтереси, зокрема стратегічні, визначити й узагальнити перешкоди, що постають на шляху їхньої адаптації до ринкової економіки, сформулювати вимоги щодо макроекономічного становища, яке б сприяло поживавленню на мікрорівні, пропозиції щодо необхідних заходів державної економічної політики, забезпечити оперативний обмін політико-економічною інформацією між членами об'єднання та між об'єднаннями, інформувати засоби масової інформації, створювати відповідну громадську думку.

2. Виробити та проводити власну послідовну та комплексну економічну політику, спрямовану на захист корпоративних інтересів через захист інтересів підприємництва в Україні, співпрацюючи з іншими об'єднаннями підприємців та державою.

3. Забезпечувати ділову підтримку повсякденного функціонування суб'єктів господарської діяльності, спрямовану на зниження трансакційних витрат останніх: захист їхніх юридичних прав, навчання кадрів,

---

³⁴⁶ *Актуальные вопросы развития корпоративной социальной ответственности. Позиция К-та Ассоциации менеджеров по корпорат. ответственности в 2007 г.* - М., 2007. - С. 8.

здійснення прикладних наукових досліджень, інформаційне забезпечення, юридичне, економічне, науково-технічне консультування, рекламні послуги, підтримку безпеки господарської діяльності тощо.

Забезпечуючи постійний моніторинг державної політики з метою виявлення точок її неузгодженості із завданнями розвитку національного капіталу та національного підприємництва, громадські об'єднання підприємців реалізують «демонополізацію» процесу прийняття політичних рішень. Тому **активізація громадських об'єднань підприємців сприятиме підвищенню ефективності державної політики**. Спираючись на такі об'єднання, органи влади одержуватимуть оперативну інформацію про стан національної економіки й потреби суб'єктів господарювання, делегуватимуть їм певні права на реалізацію заходів державної економічної політики, повноваження щодо економічної експертизи інвестиційних проектів, економіко-правового аналізу проектів законів та постанов уряду, вироблення проектів рішень органів влади з відповідних питань тощо. **Залучення громадських об'єднань до реалізації функцій державної влади не лише скоротить шлях управлінських рішень у владній ієрархії, але й зменшить відповідні статті витрат державного бюджету.**

На нашу думку, **формуванню цивілізованих механізмів впливу громадянських інститутів на рішення уряду й узгодження інтересів сприятимуть, по-перше**, забезпечення кваліфікованості учасників громадянського суспільства, котрі мають коректно оцінити перспективи політики, яка пропонується урядом; *по-друге*, якомога повніше врахування позицій безпосередніх груп впливу. Для того, щоб бажані заходи економічної політики були реалізовані, вони мають бути об'єктивно прийнятними, враховувати закономірності поточної макроекономічної ситуації й бути вираженими в термінах і категоріях, відповідних до поточного політичного курсу держави.

На відміну від інших засобів підтримки розвитку бізнесу й підприємництва, які потребують безпосередніх вкладень бюджетних ресурсів або спричинюють втрати потенційного надходження коштів до бюджету, вдосконалення інституційного середовища, як правило, не вимагає таких витрат. Між тим, завдяки вдосконаленню організаційної структури взаємодії підприємств між собою, вдосконалення інституційного середовища помітно поліпшує ефективність їхньої діяльності, стійкість проти негативних чинників, а відтак - зміцнює національну економіку в цілому, підвищує рівень її стабільності та безпеки.

Отже, перед інституційною стратегією держави у цій сфері постають важливі завдання.

- **Сформувати дієвий механізм громадського контролю з боку об'єднань підприємців над розробкою, прийняттям та виконанням рішень органів державної влади всіх рівнів.** На систематичній основі залучати органами законодавчої та виконавчої влади об'єднання підприємців до вироблення рішень, які перебувають в межах їхньої компетенції. При цьому перелік залучених об'єднань має бути якомога ширшим, а процес спільної роботи - відбуватися максимально відкрито. Це підвищить авторитетність

ухвалених рішень та сприятиме масовому усвідомленню комплексності й неоднозначності проблем трансформаційного періоду.

- Створити нормативно-правову базу для дії **механізму цивілізованого лобювання** бізнесом власних інтересів.

- Підтримувати організаційними та інформаційними засобами ведення громадськими об'єднаннями **відкритого суспільного діалогу** з актуальних соціально-економічних проблем, які потребують нагального розв'язання, та з приводу стратегії суспільного розвитку.

- Запровадити податкові та інші стимули щодо діяльності з **надання громадськими об'єднаннями підприємців ділових послуг**, стимулювати розширення асортименту таких послуг та кола їхніх споживачів.

З метою мобілізації організаційного чинника економічного розвитку потрібно забезпечити всебічний розвиток форм самоорганізації малого, середнього та великого бізнесу: асоціацій підприємств, торговельних палат, товариств тощо. Такі об'єднання можуть надавати (і надають на практиці у багатьох країнах світу) широкий спектр ділових послуг своїм членам, забезпечувати узгоджені дії, спрощувати економічні стосунки між членами, здійснювати захист їхніх інтересів перед третіми компаніями та перед державою, дієво впливати на регуляторну політику держави.

З метою стимулювання розвитку ділових об'єднань варто перейти до надання певної частини державної підтримки, зокрема - малого підприємництва, інноваційного бізнесу тощо через галузеві та регіональні самоврядні асоціації. Останні, наприклад, можуть стати поручителями своїх членів при отриманні кредитів, надавати підприємствам рекомендації, бути суб'єктами сертифікації чи ліцензування. Різко зростає роль таких асоціацій за умов надання підтримки лише під жорстко контрольовані бізнес-плани та різні зобов'язання. Авторитет та кваліфікація асоціації за таких умов стануть додатковою силою для отримання відповідної допомоги.

Перехід від моделі соціальної поведінки бізнесу, обмеженої формулою «сплата податків і зарплат плюс благодійність» до повномасштабного соціально-економічного партнерства є для України одним з визначальних політичних завдань сучасного етапу суспільно-економічного розвитку. Саме такий перехід створить підґрунтя для формування соціально орієнтованої ринкової економіки, в якій економічний розвиток має очевидний та прозорий соціальний ефект, соціальна політика є не альтернативою, а базисом політики економічного розвитку, а особисті господарські наміри кожного громадянина (підприємця чи найманого працівника) є односпрямованими із загальними процесами модернізації та зміцнення економіки та суспільства, примноження національного багатства. У разі впровадження такої системи взаємозв'язків Україна матиме реальні шанси посісти гідне місце в конкурентній світовій економіці, досягти реальних успіхів у процесах європейської інтеграції, розпочати практичний рух у напрямі постіндустріального суспільства.